د. خانا ئۆمەرخالی

ئێزدیاتی

جڤاک، سەمبول، رێتووەل و میت

وەرگەرا ژ ئینگلیزی
ئەرگین ئۆپەنگین

گهۆرینا ژ پیتێن لاتینی
کوڤان خانکی

هەولێر ٢٠١١

د. خانا ئۆمەرخالی

وەرگەرا ژ ئینگلیزی

ئەرگین ئۆپەنگین

گهۆرینا ژ پیتێن لاتینی

کۆڤان خانکی

ئێزدیاتی

جڤاک، سەمبۆل، ڕەیتووەل و میت

* ناوی کتێب: ئێزدیاتی (جڤاك، سەمبۆل، ریتووەل و میت).

* ناوی نووسەر: د. خانا ئۆمەرخالی.

* سەرپەرشتی هونەری و بەرگ: عوسمان پیرداود

* دیزاین: عیسام موحسن.

* بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، ژمارە(١٢٠).

* چاپخانەی حاجی هاشم — هەولێر.

* تیراژ: ٥٠٠ دانە.

* لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی(٥٧٧)ی ساڵی ٢٠١١ی پێدراوە.

* چاپا دووەم سەرراستکری و زێدەکری یە.

* چاپا یەکەمین دەزگەها ئاڤەستا، ٢٠٠٧.

– خانا ئۆمەرخالی (ئوسۆیان) د سالا ١٩٨١ ێ ل پایتەختا ئەرمەنستانێ، باژارێ رەوانێ ژ دایك بوویە. کوردا ئێزدی یە، ژ مالا پیرێن ئۆمەرخالی تێ. سالا ٢٠٠٢ێ زانکۆیا سانکت-پێتێرسبوورگ یا دەولەتی فاکوولتەیا رۆژهلاتناسییێ پارا زمانزانییێ یا ئیراناسی و کوردناسییێ تەواو کر (B.A.) و د سالا ٢٠٠٤ێ دە دیپلۆما ماجستێرێ دیناسییێ (M.A.) ستاند. دۆکتۆرا (Ph.D.) خوە ل سەر دینێ ئێزدیان، د سالا ٢٠٠٦ێ دە ل فاکوولتەیا فەلسەفە و سیاسی ل پارا دیناسییێ دە قەداند. سەمینەر ل سەر دینێ ئێزدیان چێکرنە و بەشداری د گەلەك کۆنفرانسێن زانستی دە کریە. خانا ئۆمەرخالی سالا ٢٠٠٥ د زانکۆیا ئالمانیایێ گەۆرگ ئاوگوست دە (Georg-August Universitat Göttingen) ل سەر زمانێ کوردی و هەر وسا ژی ل سەر ئێزدیاتییێ دەرسان د دە. نێزیکی ٢٠ گۆتارێن زانستی دەرهەقا بیر و باوەریا دینێ ئێزدیاتییێ دە ب زمانێ رووسی، ئینگلیزی و کوردی نڤیسینە. کتێبا وێ یا پێشییێ ب ناڤێ "ئێزدیاتی، ژ کوراهیا هەزار سالان" (سانکەت-پێتێرسبوورگ، ٢٠٠٥)ب رووسی چاپ بوویە.

کتێبێن وێ ل سەر ئێزدیاتییێ ئەڤن:

– مێتۆدەکە ئانالیزا قەولێن ئێزدیان ل سەر مەسەلا قەولێ ئۆمەر خالا و هەسن چنێری. ب هەڤکاریا کۆڤان خانکی. ئاڤێستا، ستەنبۆل، ٢٠٠٩.

- Yezidism in Europe: Different Generations Speak about their Religion. Ph.G. Kreyenbroek in collaboration with Z. Kartal, Kh. Omarkhali, and Kh.J. Rashow. Göttinger Orientforschungen, III. Reihe: Iranica. Neue Folge; 5. Harrassowitz, Wiesbaden, 2009.

– ئێزدیاتی: جڤاك، سەمبۆل، ریتووەل. وەرگەرا ژ ئینگلیزی ب کوردی: ئەرگین ئۆپەنگین. ئاڤەستا، ستەنبۆل، ٢٠٠٧.

- Jezidizm. Iz glubiny tysjacheletij [ئێزدیاتی. ژ کوراهیا هەزار سالان]. St Petersburg, 2005.

تێبینی: نڤیسارێن د ڤێ کتێبێ دە، ئێن ب ناڤێ "جهوارێن ئێزدیان کۆچبەرێن جیهانێ"، "شرۆڤەکرنا سەمبۆلا ئێزدیان: تاووسی مەلەك"، " جەژنا خدر نەبی و خدر لیاس" و "فەرهەنگا تێرمێن ئێزدیان " ژ ئالیێ نڤیسکارا کتێبێ خانا ئۆمەرخالی ڤە ب کوردی هاتنە نڤیساندن. نڤیسەرێن دن ئەرگین ئۆپەنگین ژ ئینگلیزی وەرگێڕایە کوردی و نڤیسکار کوردیا وان خوەندیە و پەسەند کریە.

ناڤەرۆك

لیستا فۆتۆ و رەسمان

تێبینی: رەسم و فۆتۆیێن کو چاڤکانی لێ نەهاتنە دیارکرن، نڤیسکارێ ب خوە دابین کرنە.

پێشگۆتن

ل دوو وەختەکی درێژ کو دینێ ئێزدیاتی هەم ژ ئالیێ ئاکادەمیکان هەم ژی ژ ئالیێ گەلێ رۆژئاڤا ڤە هەتا دەرەجەکە مەزن هاتە ئیهمال و پشتگوهکرن، دو دەه سالێن داوی شاهیدی ل زێدەبوونەکە مەزن ئا زانیارییێن ئاکادەمیك ئێن ل سەر ڤی دینی کریە. ل گەل هندەك پێشکەتنێن دیار د قادا ئاکادەمیك دە، جی ب جیبوونا جەمائەتێن مەزن ئێن ئێزدیان ل وەلاتێن ئەورووپاییێ، بوو سەبەبێ ئەلاقە و مەیلەکە نوو و پر – ئالی ل سەر پاشخانەیێن جڤاکی و دینی یێن ڤێ جڤاکێ، و هەلبەت بوو سەبەبێ وێ هندێ کو ژ ئاگاهیێن هەتا سالێن ١٩٨٠ئان بەردەست گەلەك زێدەتر ئاگاهی و زانیاری ب دەست ڤە بێن.

لێ بەلێ، پرانیا ڤان ئاگاهی و زانیاریان ب هەموو واتەیا پەیڤێ "ئاکادەمیك" بوون: بێهتر بۆ لێکۆلینەران بەردەست بوون ئەو، و مژارێن ل ور دهاتن ڤەکۆلان بێهتر ب مەبەستا هەلکرنا پرس و مژولیێن دیرۆکناسێن دینی، ئانترۆپۆلۆج ئان ژی سۆسیۆلۆجان بوون، ئاگاهیێن کوور ل سەر رەئالیتەیێن هەیی کو شکل و شێوە ددنە جڤاك و فکر و بۆچوونا جڤاکی، هەر چەند وەك ئالیەکی گرنگ ئێ ئێزدیاتیێ بێ قەبوولکرن ژی، ب دورستی بەردەست بوون ژ بۆ لێکۆلینەرێن نە – ئێزدی. ژ ئالیێ دن ڤە، نفشێ ئەولێ ئاکادەمیکێن ئێزدیان ئێن کو ل سەر دینێ خوە دخەبتین، بێهتر ب ڤەدانا پێدڤیێن جیهانا ئاکادەمیك ڤە مژوول بوون کو بال و مەیلا خوە بدنە سەر ڤان تشتان، ڤان تشتێن کو قاسی زمانێ دایکێ ناس و ئاشنا بوون بۆ وان و کو وان وەسا فەرز دکر کو ئەو تشت ژ ئالیێ مەیل و ئەلاقەدارێن دینێ وان ئێن نە – ئێزدی ڤە ژی دهاتن زانین.

ژ بەر ڤێ هندێ ئەم خوەش بەختن د. خانا ر. ئۆمەرخالی، نوونەرەکە زیرەکا نفشێ دویەمێ ئێزدیناسێن ئێزدی، هەم گەلەك بەهرەدارە، هەم ئاکادەمیکەکە پەروەری یە و هەم ژی کەسەکە وەسا یە کو حەز و ئەڤینا کوورا دینێ خوە دگهینە سرووش و حوکمێن راست دا کو بکارە وی دینی باشتر تێبگهینە و چێتر بدە زانین. د ڤێ خەباتێ دە، وێ، هەژمارەکە گۆتاران گەهاندنە هەڤ کو تێ دە بابەتێن رۆژانە یێن ئاواییێ جڤاکی و ریتووەلێن دینی ب ئاوایەکی وەسا نیقاش کرنە کو نە تەنێ برەکە ئالیێن هەتا نها خەریب و کێمناسێن ڤی دینی ل بەر

خوەندەڤانان رادخە، بەلکی هنەك رێکێن تێگهشتنا فکر و بۆچوونا دنیایێ و رامانا دینی یا کو د بنگەها وان دەیە ژی دابین دکە بۆ خوەندەڤانان.

ب وەشاندنا ڤێ کتێبێ، د. ئۆمەرخالیێ خزمەتەکە مەزن کریە بۆ کوردۆلۆج و دیرۆکناسێن دینی و وان هەموو کەسێن کو خوەدان مەیل و ئەلاقەنە ل سەر ڤێ ترادیسیۆنا دینی یا دەولەمەند و قەدیم.

فیلیپ گ. کرێیێنبرۆك
گۆتتینگێن، تیرمەه ۲۰۰۷

پێشگۆتن

سەر سەبەبێ وەشاندنا ڤێ کتێبا د دەستێن وە دە ئەوە کو ئێزدیاتی، دناڤ بێهترێ کوردان ب خوە دە ژی، هینا وەکی مەتەلەکێ مایە و لازمە ب کوور و ب دەتای بێ کفشکرن. ئارمانجا ڤێ کتێبێ نە ڤەکۆلینا هەموو پرسێن دینێ ئێزدیان ئێ دەولەمەند و ترادیسیۆنا ڤی دینی یە، بەلکو بێهتر ڤەکۆلینا هنەك پرس و ئالیێن ئێزدیاتیێ یێن گرنگ و ئالۆزە، ئەڤ کتێب د ناڤ چار پاران دە هاتیە دابەشکرن، هەر پارەك ژ بۆ ئالیێن جهێ یێن لێکۆلینا ئێزدیاتیێ هاتیە تەرخانکرن. د ڤێ کتێبێ دە مژارێن وەها هاتنە ڤەکۆلان: ئاوایێ سوسیال ئا جڤاکا ئێزدیان، سیستەما قەبیل و ئەشیرێن ئێزدیان، سەمبۆلیزم، دۆگما و ریتووەلێن دینی. هەر پارەك ژ دو گۆتاران پێکهاتیە و گۆتار وسا هاتنە نەقاندن کو خوەندەڤان بکارن ژ پەرسپەکیفێن جهێ فکرەکە گشتی ب دەست بخن ل سەر ئێزدیاتیێ" هەر وها د هەر پارەکێ دە پرسەکە گرنگ و ئالۆز ئا ژ وێ قادێ تێ ڤەکۆلان.

دەستپێك

دەما یەك رووپەلێن دیرۆكا كوردستانێ دقەلبینە، دكارە هەژمارەكە مەزن ئا دین و مەزهەبێن جهێ ببینە ل سەر ڤی ئەردی كو ل گەل دەم و دەورانان خویا بوونە، ژ هەڤ جودا بوونە، بهەڤرە ژیانە، بوونە مالێ زەمانێن بەرێ و دیسا خویا كرنە ... ژیانا روحانی تم و دایم دەولەمەند بوویە ل سەر ئاخا كوردستانێ. ئەڤ كتێب ، ژ بۆ یەك ژ دینێن هەری زێدە ڤەشارتی و لەوما دینەكی هەری سەیرێ رۆژهلاتا ناڤین، ئان كو ئێزدیاتیێ هاتیە تەرخانكرن.

دینێن دناڤ كوردان دە. ئیرۆ بێهتر ژ سێیان دوییێ هەموو كوردان باوەری ب ئیسلامێ تینن. پڕانیا كوردێن نها مسلمانێن سنی نە، لێ نفووسەكە كوردێن شیعە ژی هەیە، ئیسلامێ دەما كو ئەرەبان ئیرانا ساسانی داگیركر (سەرێ سەد سالا ٧ ئان) دەستپێكر، هنگی ل ناڤ كوردان بەلاڤ بوو.

ل ناڤ كوردان هنەك تەریقەتێن سۆفیان هەنە. سۆفیاتی[1]، ب ناڤێ دن "تەسەووف"، مەیلەكە میستیكا مەخسووسە د ئیسلامێ دە كو ب یا باوەرمەندێن وێ مومكنە كو مرۆڤ ب خێرا تەجروبەیا شەخسی و پسیكۆلۆژیك راستەراست بكەڤە تێكلیەكە روحانی ل گەل خوەدێ. ئەڤ یەك ب بجیئانینا پركتیكا تایبەت، "تەریقە"یێ پێك بێ. ئیرۆ ل كوردستانێ تەریقەتێن سەرەكی قادری و نەقشەبەندی نە. ب تەنێ ترادیسیۆنێن هەرێمی هەنە كو ژ مەرە تشتنان بێژن دەربارێ كۆكێن قادریێن ل كوردستانێ دە" بەس فكرا گشتی ئەوە كو قادری هێژ گەلەك بەری نەقشەبەندیان ل ور بوونە.

هەژمارەكە زێدە یا كوردان ژی باوەری ب دینێ ئەهل–ی هەق (خەلكێ راستیێ و خەلكێ خوەدێ) تینن، كو كۆكێن وێ و هەروها كۆكێن ئێزدیاتیێ رەنگە بگەهنە مەدەنیەتا ئیرانی یا بەری ئیسلامێ، مەدەنیەتا ئیندۆ– ئیرانی. ئیلم و زانیاریێن مە یێن هەیی دیار دكن كو مانەندیێن (وەكهەڤی) دناڤبەرا ترادیسیۆنێن

[1] تێرما "سوفیسم" (سۆفیاتی) جارا ئەول د ١٨٢١ ئان دە ژ ئالیێ ف.تۆلوكێ پرۆفیسۆرێ تەیۆلۆژیێ ڤە د خەباتا وی یا دۆكتۆرایێ دە هاتیە بكارئانین.

ئەهلێ هەق و ئێزدیاتییێ دە، تایبەتی کۆزمۆلۆژیێن وان، گەلەکی نێزیکی هەڤن. باوەرمەندێن دینێ ئەهل-ی هەق کو ژ دینێ خوە رە پرانی "یارەسان" دبێژن، ل کوردستانا رۆژهلات دژین.

ئێزدیاتی. ئێزدیاتی هەرگاڤ دینەکی گەلەك گرتی و سردار بوویە، ب تایبەتی ژی ژ بۆ ئالیگرێن مەزهەبێن دن. ژ بەر ڤێ یەکێ یە کو بەس سەییاهان دکاری زانیارێن سەرڤەیی ب دەست بخن دەربارێ ئێزدیاتییێ دە، و زانیارییێن دینی یێن هەقیقی تم وەکی سر و مەتەلەکێ مان ژ بۆ وان. دئەنجاما ڤێ دە، ل سەر ئێزدیاتییێ گەلەك چیرۆکێن چێکری و دوور ژ راستییێ کەتنەناڤ لیتەراتۆورێ دە. ئێزدیان، هەر وەکی جڤاکێن دیتر ئێن نەتەوەیی و دینی کو قەوی ناکەڤنە بەر تەسیرا دین و کولتورێن دەرڤەیی و هەروها بێهتر ترادیسیۆنێن دەڤکینە، عەدەت و باوەرییێن خوە ژ یێن دن چێتر پاراستن، تایبەتی ژ وان ئێن نڤیسکی. فاکتۆرەکە دیتر ئا ل گەل ئێزدیان ژ بۆ پاراستنا دینێ وان، هەرێمێن وان ئێن چیایی بوو کو تم لێ مەسکوون بوون.

ناڤ . ئێزدی ژ خوە رە دبێژن "ئێزدی" و ژ دینێ خوە رە دبێژن "ئێزدیاتی" ئان "ئێزدیتی" هنەك زانیار و ئێزدی ئیددیا دکن کو ب ئیهتمامەکە مەزن کۆکا ڤێ پەیڤێ ب ئاڤەستایی یە، کو د ئاڤەستاییێ دە پەیڤا **یازاتا** (yazata)، کو پەیڤەکە دڤێتییێ یە د حالێ چێبوار دە و ژ کۆکا -یاز (yaz..)ئا ئیرانی یا کەڤنارە هاتیە، تێ واتەیا "یێ کو دڤێ لێ بێ پەرستن". ئێزید ئان ژی ئێزدی، خوەدێ ب خوە یە د ئێزدیاتییێ دە : " ئێزید پادشێ منە" دبێژە د قەولێن ئێزدیان دە.

نفوس و ئەردێ وان. تو دانە و ئاگاهیێن تەکووز و راست نینە دەربارێ نفووسا ئێزدیان دە ب تایبەتی ژ بەر کو گەلەك جڤاکێن ئێزدیان ل وەلاتێن جهێ دژین. ل گەل ڤێ، ل گۆری تەخمینێن نەرەسمی، نفووسا ئێزدیان ل تەڤاهیا دنیایێ ژ ٧٠٠-٨٠٠ هەزاران زێدەترە، دگهیژە ملیۆنەکێ، کو ئەڤ هژمار دبە ٢،٣٪ ێ تەڤاهیا نفووسا کوردان. ئێزدی پرانی ل کوردستانا ئیراقێ دژین، ب تایبەتی ل

هەرێما چیایی یا شنگال و شێخانێ. ئێزدی ل دو گوندێن ب ناڤێن باشیقە و بەحزان ژی دژین. ئەو هەر وها ل ترکیە و سووریەیێ ژی دژین، لێ ئەکسەریەتا وان کۆچ کرنە ئەوروپایێ، ب تایبەتی بۆ ئالمانیایێ کو نها ل ور نفووسەکە ئێزدیان ئا دۆرا ٥٥ هەزاران هەیە، هەژمارەکە کێم ئا ئێزدیان ل ئیرانێ دژین. ل وەلاتێن سۆڤیەتا بەرێ، ب پرانی ل ئەرمەنستان و گورجستانێ دژین کو پرانیا وان د سەرێ سەدسالا ٢٠ئان دە و پشتی زەختێن دینی یێن ئیمپاراتۆریا ئۆسمانیان هاتنە ل ئەرمەنستان و گورجستانێ ب جی بوونە. د ئەنجاما کۆچبارکرنا جەماوەری یا ژ ئەرمەنستان و گورجستانێ ژ بەر تەنگاسیێن ئابۆری ل دوو هلوەشینا سۆڤیەتێ، ئێزدی دانە زۆرێ و مەجبوور کرن کو بار بکن بۆ رووسیایێ (ب گشتی ٧٠–٨٠ هەزار). ئێزدی نها ل ئوکرانیایێ ژی دژین" هەژمارەکە وان ئا کێم ژی ل فەرانسا، بەلچیکا ، هۆلەندا و وەلاتێن یەککرتی یێن ئەمریکایێ دژین.

ناڤەندا ئێزدیان ئا دینی–لالش. تەکانە ناڤەندا دینی و ریتووەلێن کو ب مەراسیمان تێنە بجیئانین لالشە کو ل نێزیکی مووسلێ ل کوردستانا ئیراقێ، ل دەڤەرا شێخانە. ب ئیهتیمامەکە مەزن لالش، د دەمێن بەری خریستیانییێ دە هاتیە ئاڤاکرن. ب یا میتۆلۆژی و ئەدەبیاتا دەڤکی یا ئێزدیان، لالش ل ئەینی وی جی هاتیە ئاڤاکرن کو خوەدێ جارا ئەول ئەردێ دنیایێ لێ ئافراندیە. کانیا پیرۆزا ئێزدیان، کانیا سپی ل ورە کو ب ئاڤا وێ زارۆکێن ئێزدیان تێنە "مۆرکرن" (باپتیز کرن). ژ بەر کو ئێزدی هەموو لالشێ ب جهەکی پیرۆز دزانن، پرانیا وان نە تەنێ ژ بۆ زیارەتبوونێ، بەلکی ب هیڤیا کو ژ نەخوەشیێن خوە ب تەمامی خەلاس ببن ژی دچنە ور:

کەسێ برینا وان هەستە،
زوو لالشا نوورانی قەستە.

زمان. ئێزدی ب زاراڤێ باکورێ زمانێ کوردی، ئان کو ب کورمانجی دئاخڤن و قەول و بەیتێن وان ب ڤی زاراڤەیی هاتنە چێکرن.

سالنامه. ئێزدی سالنامەیا رۆژهلاتی بکار تینن کو سێزده رۆژان دکەڤە پاش سالنامەیا گرەگۆریەن، ئان کو سالنامەیا ل گۆری ژ دایك بوونا ئیسا. هەموو دانە و ئاگاهیێن جەژنێن ئێزدیان ل گۆری ڤێ سالنامەیێ تێنە ناڤکرن.

تەکستێن پیرۆز و قەول. دو تەکستێن پیرۆز ئێن ئێزدیان ئێن گهشتنە رۆژا مە، "جەلوە" و "مسحەفا رەش"، ب زمانێ کوردی و ب پیتێن مەخسووس هاتنە نڤیساندن کو ئەو ئەلف و بێ ب سەرێ سەد سالا ٢٠ئان دە ژ ئالیێ م. بتنەر ڤە هاتنە دەشیفرەکرن. نڤیساندن ل گۆری فکرا ئێزدیان ئاقلبەندیا (زانیاریا) سریێ، لۆما دڤێ قەدر ل دۆگمایێن دینی و فکرێن خوەدێناسان بێ گرتن و ئەو، ژ مرۆڤێن کو دینێ دن دهەبینن بێنە پاراستن. جارنا ژی وسا ڤەدشارتن، کو ئیزن نەددان وەکی مرید ژی، ژ شێخ و پیران علمێ دین بزانبن. دەستوورا خوەندن و شرۆڤەکرنا تەکستێن پیرۆز تەنێ یا روحانیان بوو، دبە، ب ڤی سەبەبی ژی بەلاڤبوونا تەڤاهیا کتێبێن پیرۆز نەبوو و وان ل سەر ژیانا دینی یا رۆژانەیە ئێزدیان تەسیرەك مەزن نەکر. دینێ ئێزدیان بێ نڤیسار و ب دەڤکی ژ نفشەکی هەتا نفشێ دن ژ ئالیێ دێ و باڤان ڤە ب زارۆکان دهاتە ڤەگوهاستن. کۆکا علمێ ئاینێ ئێزدیان، نە ئەوقاس د دو کتێبێن موقەدەس دە هاتیە بەیانکرن، لێ فەرزی و قیمەتی بۆنا لێکۆلین و شرۆڤەکرنا ئێزدیاتی قەول و بەیتێن ئێزدیانە. بێ وان ب علمێ دینی یێ ئێزدیان و دوعاکرنا وان گومان نابە. ب قایدێ قەول و بەیت دسترێن د دوو چووینا دەف و شبابان.

خوەدێ. ئێزدیاتی دینەکی یەك خوەدایی یە. ئێزدی ژ بۆ یەزدان، خوەدێ، ئێزید، ئێزدان– دوعا دکن. ئێزدی باوەری ب یەك خوەدایی تینن و هەروها هەفت سەرمەلەکان دحەبینن، کو ئەو سەرمەلەك ژ ئالیێ وی ڤە بەری ئافراندنا دنیایێ هاتبوونە ئافراندن.

کۆسمۆگۆنی (ئافراندنا کایناتێ). خوەدێ ئەول دوڕەك دورست کر، پشتی هەر هەفت سەر مەلەك ئافراندن. پشتی هنگی دوڕ پژڤیا، و ب پژڤینا خوە رۆناهی

ئانی و ئەو دنیایا ئـەم پـێ دزانـن رەنگانـد. دنیـا مـابوو بـۆ نـەزارەتا هـەفت سـەر مەلەکان. رۆژا کو خوەدێ دەست ب ئافراندنێ کر شەمی بوو:

شەمییێ دانی ئەساسە،
چارشەمێ بڕی کراسە،
ئینییێ دنیا کر خلاسە.[1]

وی سەر مەلەکێ ئەزازیل ئەفراند" و ئـەو تاووسـی مەلەکـە "کـو ئـەو مـەزنێ هەموویان"وەك کـو دبێـژە د "مـسحەفا رەش"دە. نـاڤێ هـەفت سـەر مەلـەکان و تەمـسالێن وان ئـێن ل سـەر دنیـایێ و رۆژێـن ئافرانـدنا وان ل " مـسحەفا رەش" وسانە:

یەك شەمی ئەزازیل — تاووسی مەلەك
دوشەمی دەردائیل — شێخ حەسەن (شێخ سن)
سێ شەمی ئسرافیل — شێخ شەمس (شێشمس)
چار شەمی میکائیل — شێخ ئەبو بەکر (شێخو بەکر)
پێنج شەمی ئەزرائیل — سجاد — دین (سجادین)
ئین شەمنائیل — ناسر ئە —دین (ناسردین)
شەمی نوورائیل[2] — فەخر ئێد — دین (فەخرەدین)

ئێزدی باوەر دکن کـو پـشتی ئافرانـدنا دنیـایێ خـوەدێ دنیـا ئەمانـەتی ڤـان هەفت سەر مەلەکان کر. دقەول و بەیتێن دینی دە ناڤێ وان " هەفت سورِ"ە.

تاووسـی مەلـەك. د سیـستێما دینـێ ئێزدیـان دە، جهـەکی گەلـەك گـرینگ تاووسی مەلەك دگرە، کو ب شکلێ تاووس نیشان دکـن. بـەرێ، چـەند نڤیسکاران تاووسـی مەلـەك وەك "نیـشانێ خرابـی" ب نـاڤ دکـرن و ئێـزدی ژی وەك "خرابـی پەرست" حەسێب دکرن، کو نە راستە، گۆرا فکرێن دینـی یـێن ئێزدیـان ب خـوە،

---

[1] ب گۆتنێن پیر تۆسنێ قەرۆ، ئەرمەنستان. قەولێ زەبوونێ مەکسوور.
[2] د هنەك ڤاریانتان دە هوون دکارن ناڤێ وی وەکی "توورائیل" ژی ببینن.

تاووسی مەلەك یەك ژ هەفت مەلەكان بوو، كو خوەدێ ئەو رۆژا یەك شەمیێ، ئەولێ ئافراند. ئەو جیێ هەرە مەزن د كۆسمۆلۆژیا ئێزدیان دە دگرە.

شێخ ئادی. بۆنا ئێزدیاتیێ د دیرۆكیێ دە فاكتۆرەك گەلەك فەرز و گرینگ شێخ ئادی و علمێ وی بوو، كو د ناڤبەرا سالێن ١٠٧٣ و ١١٦٢ ئان دە دژیا. د وەختێ وی دە ئێزدیاتی ژ گەلەك ئالیان ڤە هاتیە رێفۆرمكرن. ب فكرێن ئێزدیان شێخ ئادی نە تەنێ مەرڤەك دیرۆكی بوو كو د ئێزدیاتیێ دە رێفۆرم چێكربوو، لێ بەلێ ئەو د هەمان وەخت دە وەك مەرڤەك ب كەرامەت، گەلەك خوەدێناس و مەرڤێ ب چیرۆك بوو ژی. ناڤێ شێخ ئادی یێ تەمام، شەرفەدین بن ئەبو ئەل-عەزائیل ئادی بن موسافیر بن ئیسمائیل بن موسا بن مەروان بن ئەل — هەسەن بن مەروان بوو.

رۆژ و ئاگر. د ئێزدیاتیێ دە، رۆژ و ئاگر، ئاڤ و هەوا ئەلەمەنتێن هەری موقەدەسن. ئێزدی ب حورمەتكاری رۆژێ د حەبینن و وێ وەكی چاڤكانیا ژیانێ دبینن" هەروها ئاگر داتینن و وێ وەكی خویابوونا رۆژێ ل سەر ئەردێ دبینن ئان كو وەكی هاتن و كفشبوونا رۆژێ ل سەر روویێ ئەردێ. دەما ئێزدی عیبادەتێ دكن لازمە بەرێ خوە بدنە رۆژێ كو ژ بەر ڤێ ڤاسێ گەلەك جاران "رۆژپەرست" ژ وان رە هاتیە گۆتن.

ئەڤ تایبەتیا ئێزدیان ئا خوەسەر د پێشیێ دە كر كو گەلەك زانیار بەحسا مانەندیێن دناڤبەرا زەردەشتی و ئێزدیاتیێ دە بكن. یا راست، تشتێن وەكی هەڤ ژ حەباندنا رۆژ و ئاگر گەلەك كوورترن.

وەك كو باش تێ زانین ئاین و باوەر (كوولن) د دین دە هشكتر ن ژ فكرێن دینی. د ئێزدیاتیێ دە ژ دەمێن كەڤنارە ڤە رێزگرتنا ل ئاگری هەر هەبوویە. دپرانیا جەژنێن ئێزدیان دە ئاگرەك تێ ڤێخستن ل لالشێ. هەر چەند ب لامپەیێن ئیكۆن ئان ژی ئاگرەكی ئاهەنگ و مەیدانێ بە ژی. ئاگر خوەدانێ رۆباكە پر مەزنە. ل ئێزدیان قەدەغەیە كو ئاگر پیس بكن. چ ب گۆتنان چ ب ئاوایەكی دن. جارانان ئێزدی وەك "ئاگر پەرست" هاتنە ب ناڤ كرن ژ بەر حورمەتا وان ئا بۆ

ئاگر، هەلبەت ئەڤ یەك نە راستە: گەلەك ملەتێن کەڤنارە ئاگر حەباندن، بۆ نموونە یۆنانی و رۆمایی ئاگر هەم وەکی ئاگرێ کوچکێ و هەم ژی وەکی هێزا کو ژیان ددا رۆژێ تەسەور دکرن.

مەراسیما ئینتیاسیۆنێ و نیشانا مەخسووس. نیشانێن ئێزدیان ئێن مەخسووس ب وان، کراسێ ب یەخەیا گلۆڤەر و **تۆکا ئێزید**ن کو ژ تۆکا ئێزید رە **گریڤان** ژی دبێژن.

فەقیر (دەروێشێن ئێزدیان)، خەرقەیێ ل خوە دکن و شریدەکە ژ هەری و هووناندی ب ناڤێ **مەفتوول** ب ستوویێ خوە ڤە دکن. فەقیر، شریدێ، ل دەوسا کراس ب **گریڤان** رە ب کار تینن" ژ بەر کو دڤێ ئەو خەرقەیێ راست ل سەر بەدەنێ خوە خوە ل خوە بکن. مەفتوولێ ژ ریسێن پەمبوویێ سپی دهوونن و فەقیر د ژیانا خوە دە تم ل خوە دکن. لێ ئەو تشت د ناڤ کوردێن ئەرمەنستانێ دە ژی هەبوون. ئیرۆ ئێزدی هێدی هێدی دەست ژ گەراندنا **تۆکا ئێزید** بەردن و ئەو عەدەت بێهتر دناڤ ئێزدیێن کو ل کوردستانا ئیراقێ دژین و دناڤ یێن سالمەزن دە تێ دیتن. ل ئەرمەنستانێ، هەتا سەرێ سەد سالا ٢٠ ئان، ئێزدیان شریدەکە هووناندی و ژ هری ب ناڤێ تۆکا ئێزید ب ستوویێن خوە ڤە دکرن و هەروها کراس ژی پێ رە ل خوە دکرن. جل و بەرگێن روحانیێن ئێزدی یێن لالشێ ژی دیسا **خەرقە** نە و "قووشاقا پیرۆز" کو ژێرە شوتك دبێژن.

مرۆڤ دکارە ئانالۆژیا ڤێ عەدەتێ د زەردەشتیێ دە ببینە لەورە باوەرمەندێن زەردەشتیێ **شوتکان** ژی شیردا پیرۆز، **ئاڤیاڼغانە**، ئان ژی **کوستیێ** ل خوە دکن هەر ل گەل کراسەکی سپی ب ناڤێ **ستەخر پایسەنغە** ("ستێرکان خێز کری") ئان ژی **سودرایێ** کو بەریکەکە سەمبۆلیك پێ ڤە هەیە ب ناڤێ گرێبان، و وەزیفەیا ڤێ بەریکا سەمبولیك ئەوە کو ب بیرا مرۆڤان بخە دا فکرا باش (**هومات**)، خەبەرێ باش (**هوخت**) و کریارا باش (**هوارشت**) هفز بکن. کوستی، کەمبەرا پیرۆز ئا پاراستنێ کو مرۆڤان دگهینە ئافرینەر، سێ جاران ل پشتێ و ل سەر کراس تێ گرێدان کو ب ڤی ئاوایی دشبە ئەخلاقێ رەسەن ئازەردەشتیێ یا فکرا باش، خەبەرێ باش و کریارا باش. هێژایی بەحسکرنێ یە، عەدەتەکە ئێزدیێن

ئەرمەنستانێ هەیە کو ل گۆری وێ عەدەتێ د دەواتێ دە بەری کو بووک ژ مالا باڤێ خوە بێ برن ب ئاوایەکی سەمبولیك شالەکە (شەعر) سۆر ئان ژی سپی (لێ ژ نیڤێ بێهتر سۆر) سێ جاران ل پشتا بووکێ تێ گرێدان و ڤەکرن. شال وەکی کەمبەرەکێ ل پشتێ تێ گرێدان.

کووستی[1] ژ ٧٢ تایێن (دەزی) هری ئان کو هندی هژمارا بەشێن "یاسنا" یێ[2] هووناندن. کتێب ژ ٧٢ بەشان پێك تێ کو ب زمانێ ئاڤەستایی ژ وان بەشان رە **خایێ** ئان ژی **خاتایی** دبێژن و دناڤ وان ٧٢ بەشان دە ١٧ گاتا ژی هەنە. گاتا شعرێن دینی نە و تێ باوەرکرن کو نڤیسکارێ وان زەردەشتە. هەژمارا ٧٢، خوەدانێ واتەیەکە سەمبۆلیکە بۆ ئێزدیان و د گەلەك دوعایێن وان دە، د پەسن و دوعایێن وان دە هەیە، بۆ نموونە: "برا خوەدێ بێ هاوارا هەفتێ دو ملەتا، پشتێ وەرە هەوارا ئێزدیخانە"[3] ئان "برا خوەدێ ریا هەفتێ دو ملەتا راست کە، پاشێ ریا ملەتێ مە." ب یا باوەریا ئێزدیان، ئێزدی پاشکەتیێن ئادەمن (کورێ وی شەهید ئیبن جەر)، و پشترە ٣٦ جێوی (٧٢ ملەت) ژ ئادەم و هەوا پاش کەتن، کو ژ وان هاتن ٧٢ ملەت.

ل ناڤ ئێزدیان، پرانی ل کوردستانا ئیراقێ، " مۆرکرن" ئان کو باپتیز، ب ئاڤا پیرۆزا کانیا سپی ل لالشێ تێ بجی ئینان.

د ناڤ ریتووەلێن ئینیتسیاتیۆنێ یێن ئێزدیان ئێن پر جهێرەنگ دە مەراسیما برینا پۆرێ یەکی ژی هەیە کو ئەو پۆر برین ژ ئالیێ **شێخێ بسکێ** ڤە تێ بجی ئینان.دایك و باڤ ، گازی ل **شێخێ بسکێ** دکن کو وەرە و بسکا لاوك ببرە کو پۆرێ وی ژ دایك بوونا وی ڤە مەخسووسەن قەت نەهاتیە برین. دناڤ ریتووەلێن

---

[1] دیارە کو عەدەتا پێڤەکرنا بەنێ ڤەگرتی د مەراسیما ئینیسیاسۆنێ دە وەکی یادگارەکە قەبوولبوونا بۆ جڤاکا دینی. عەدەتەکە ئیندۆ – ئیرانی یە. هەروها براهمانێن هندستانێ وێ ل دۆرا ملەکی خوە دگەرینن. ئەڤ شرید ژ سێ بەنان پێك تێ. هەر بەنەك ژ نەهـ دەزیان پێك تێ. زەردەشت ئەڤ عەدەتا کەڤن ئا ئیندۆ – ئیرانی هەلگرتییە ژ بۆ کو نیشانەکە مەخسووس بدە باوەرمەندان.

[2] یەك ژ کتێبێن ئاڤەستایێ. یاسنا ژ کۆکا ئاڤەستایی – یازێ – "پەرستن"، "حەباندن" تێ.

[3] ئێزدیخانە: جڤاکا ئێزدیان.

ئینیسیاتیۆنیێ یێن باوەرمەندێن دینیێ ڤێدا دە ژی کو ئاین و ریتووەلێن گەلەکی تێکەلن، مەراسیما پۆر برپینیێ (کەجانتا) هەیە، کو بەرۆڤاژی ئێزدیاتییێ ل گۆری دینیێ وان دڤیێ د عەمرەکی مەزنتر دە بێ بجی ئینان ئەڤ مەراسیم" بۆ نموونە، ژ بۆ براهمانان ١٦ سالی یە ئەو عەمر، ژ بۆ کشاتری ٢٢ سالی و ژ بۆ ڤایشایان دو سال پشت رە یە. مانەندیێن دناڤبەرا ئێزدیاتییێ، زەردەشتی و دینێن ڤێدا دە، ل سەر "rites de passage" و نیشانێن مەخسووس ئێن پەیرەوێن وان، دەلیلێن کۆکێن وان ئێن موشتەرەکن، ئان کو فکرێن دینێن ئیندۆ — ئیرانی.

ئاوایێ جڤاکی. ئێزدیاتی نە دینەکی میسیۆنەرییێ یە ژ بەر ڤێ هندێ ناهێلە ئالیگرێ باوەرمەندیەکە دن بێ و ببە ئێزدی. ئەڤ قەدەغە ژ پرەنسیبا دابەشبوونا ل گۆری کاستێن دینی تێ. ل گۆری ڤێ، جڤاکا ئێزدی، کو ژێ رە ***ئێزدیخانە*** دبێژن، دابەش بوویە دناڤ سێ کاستێن میراتی و ئەندۆگامۆس[1] دە: پیر، شێخ و مرید. هەر دوییێن پشتی روحانی نە و یا داوی بەس مرۆڤێن ئاسایی (مەعمولی)نە.

ژ ئالمێن دینیێ ئێزدیان رە ***تەریق*** دبێژن (ئێزدیێن ژ ئەرمەنستان، گورجستان و رووسیاییێ)، لێ هنەک تێرمێن دن ژی هەنە، ***روحانی و دوناڤ***، کو ب پرانی ژ ئالییێ ئێزدییێن ئیراق، سووریە و تورکیەیێ ڤە ژ بۆ ئالمتیا دینی تێنە بکار ئانین. ب ئیحتیمالەکە مەزن جڤاکا ئێزدی د ڤەگوهەرینەکە جدی رە دەرباس بوویە د سەدسالا ١٢ ئان دە، دەما شێخ ئادی ب. مووسافر پرانیا سیستەما دینیێ ئێزدیان رەفۆرمە کر. پرەنسیبا دابەشبوونیێ یە ل گۆری کاستێن دینی، دەلیلەکە ژ بۆ کۆکێن قەدیم ئێن ئیندۆ — ئیرانی یێن ئێزدیاتییێ.

میرێ ئێزدی. سەرۆکێ لایك و دینی یێ هەموو ئێزدیان ***میرە***. میر ل گوندێ باعەدرێ نێزیکی لالشێ ل هەرێما شێخان (ل کوردستانا ئیراقێ) دژیان. نها سەرۆکێ دینی یێ ئێزدیان میر تەحسین بەگە — کورێ سەعید بەگ. ئەو ژ کاستا شێخانە ژ مالباتا شێخووبەکر.

---

[1] ئەدەتێ کو تەنێ ژنێ ددە زەواجێن د ناڤ ئەینی کاستێ دە.

هیەرارشیا سنفا روحانیان دناڤ ئێزدیان دە. بابا شێخ، پێشیمام، شێخ ئـەل – وەزیر، بابا چاووش، بابا گاڤان، مجێور، فـەقرا و یـێن دن ژی دنـاڤ هیەرارشـیا روحانیان ئا ل لالشێ جی دگـرن. هـەروها قـەوال (بێـژەر و شـیرۆڤەکارێن باوەریا ئێزدیـاتیێ، کـو ب دەڤکـی ژ یـەکی دهاتـە ڤەگوهاسـتن بـۆ یـەکی دیـتر) و فـەقیر (رێبەرێن دینێ ئێزدیاتیێ) هەنە. فەقیر گەلەك رۆژیـان دگـرن، خەرقـەیان ل خـوە دکن، ل سەر نڤینێن رەق رادزێن، جخارەیێ ناکێشن، هتد.

پێنج فەرز. ل گۆری ***پێنج فـەرزان*** (پێـنج وەزیفـە، مەسـوولیەت) لازمـە پـیر، شێخ، هۆستا، مەرەبی و برێ \خوشکا ئاخرەتێ یێ هەر ئێزدیەکی\ێ هـەبن، یـێن نوونەرێن کاستێن روحانیان ژی.

سەمبۆلیزما رەنگـان. هنەك رەنگێن موهیم هەنە د داب و نەریتێن ئێزدیان دە کو ب پیرۆز تێنە حەسێبێ: سپی، سۆر و زەر. جـاران کەسـك ژی. رەنگـێ سـپی خوەدانێ جیەکی تایبەتە د ئێزدیاتیێ دە. لێ رەنگەکی دن هەیە، شینێ تاری، کو ئەڤ رەنگ ب ئاوایەکی جدی ل هەموو ئێزدیان قەدەغەیە و هنەك راڤە هەنـە ژ بـۆ ڤـێ قەدەغـەیێ. بۆ نموونـە، هنـەك لێکۆلینـەر وێ، وەکـی رێیاکسیۆنەکە ل دژی ئیسلامێ شیرۆڤە دکن، کو پەیرەوێن ئیسلامێ هەری زێـدە حـەز ژ رەنگـێ شـین و تـۆنێن وێ یـێن جهـێ دکـن. فکرەکـە دیـتر ژی هەیـە کـو دبێـژە د هنگامـا یـەك ژ کۆمکـوژیێن ل سـەر ئێزدیـان دە، رەنگـێ دژمنـێ وان شـینێ تـاری بوویـە. هنـەك نڤیسکار ئیددا دکن کو ئەڤ تـابوو تێکلـداری رەنگـێ شـینێ تـاووس، یـێ مەلـەکی تاووسە.

لێ بـەلێ ئـەز وسـا دفکـرم کـو رەنگـێ شـین و قەدەغـەیێن ب وێ، دبـە کـو دەلیلەکە دیتر ئا بنگەها قەدیم ئا ئێزدیاتیێ بە. هەکە ئەم بێهتر ب بالـداری ل ڤـێ تابوویێ بنێرن و بێهتر دێنا خوە بدنە رەنگی ب خـوە و پـەیڤا وێ نۆسـیۆنێ یـا د کوردی دە، هنگێ ئەم دکارن تێبگهن بێ سەبەبێ ئەسلێ ڤـێ قەدەغـەیێ چ یـە. د زمانێ کوردی دە، ئەو نۆسیۆنا "شینێ تاری" ب پەیڤا "***شین***"ێ تێ ئیفـادەکرن، کو واتەیا وێ یا دویێ "شین"، "تازی"، "ژان"ە. ل هندستانێ ژی، رەنگێ شینێ

تاری واتەیا "**شین**"ێ ددا. میستیسیزما ئیسلامیێ دە (سۆفیاتی)، **خەرقەیێن** گەلەك دەروێشان ب پرانی شین بوون كو "ژان" و "شین" سەمبۆلیزمە دكر. ل ئیرانا قەدیم، شینیێ تاری دهاتە واتەیا "شین"ێ (تازی، ماتەم). ئەم دكارن بگەهنە وێ قەنائەتێ كو دیارە قەدەغەیا ڤی رەنگی ل سەر ئێزدیان، دچە و دگهە فكرێن ئیندۆ – ئیرانی و بەرێ دهاتە واتەیا "ئێش و ژانێ".

كۆك و رەهێن ئێزدیاتییێ. دیرۆكناس و لێكۆلینەر هێژ نەگهیشتنە ئەنجامەكە تێر تەسەل دەرباریێ كۆك و رەهێن ئێزدیاتییێ دە. زانیاریێ فرانسی ر. لێسكۆ[1]، دكتێبا خوە دە كو ژ ئێزدیێن سوریەیێ رە تەرخان كریە، دبە دوو فكرا م.ئا. گودییێ لێكۆلینەریێ ئیسلامیێ، نڤیسەریێ هیپۆتەزا كۆكێن ئیسلامی یێن ئیسلامی. ب. نیكیتین[2] ڤێ فكریێ قەبوول ناكە و دیار دكە كو ئێزدیێن كورد قەت نەبوونە مسلمان. ب یا ن. ی. مار[3]، ئەندامیێ دائیمی یێ ئاكادەمیا زانستان، بەری كو ببن مسلمان پرانیا كوردان ئێزدی بوونە. هنەك لێكۆلینەر باوەرن كو دەستپێكا ئێزدیاتییێ تێكلداری جهووتی، باوەریێن پەرسیا قەدیم، خرستیانی و ئیسلامییێ یە. هنەكان گۆتیە كۆكا ئێزدیان دگهە ئەرەبان. فكرا هەری فانتاستیك یا نڤیسكارێن ئەرمەن ئێن سەدسالا ١٩ ئان بوو، ب یا وان ئێزدی كافرێن كو ژ دێرا ئەرمەنان قەتیایی بوون...

گەلەك راستیێن زمانی، دینی و دیرۆكی دهێلن كو ئەم ئیددا بكن كو نوونەرێن كولتورێن هندستانی و ئیرانی یێن كەڤن، د ناڤ یەك گروبێ دە بوون، ب ناڤێ خوە جڤاكا ئیندۆ – ئیرانی. گەلەك ئەلەمەنتێن مانەند ئێن دینێن ڤێدا، زەردەشتی،

---

[1] Lescot R. L'Enquete sur les Yesidis de Syrie et du Djebel Sindjar, "Memones de L'lnstitut Francaise de Damas. "Cild lV. Beyrouth. 1938.

[2] Nikitin V. Kurdy. Per. s frants. vstupitel'naya stat'ya i redaktsiya I. O. Farizova. Moskva, 1964. rp. 328.

[3] Marr N. Y. Eshye o slove "chelebi." K voprosu o Kultumom znachenii kurdskoy narodnosti v istoni Peredney Azii \\ZVOIRAO. T. XX. Sankt-Petreburg. 1911. rp. 99-151.

ئەهل–هەق و ئێزدیاتیێ دهێلن ئەم فەرز بکن کو بنگەهێن کو ئەڤ سیستەمێن دینی ل سەر هاتنە ئاڤاکرن، فکرێن ئیندۆ–ئیرانی یێن قەدیم بوون.

بێگومان مرۆڤ دکارە د ئێزدیاتیێ دە هنەك ئەلەمەنتان پەیدا بکە کو ژ دینێن دن مانە و د ئەنجاما تێکەهێن خارجی و دەرەنگ دە کەتنە ناڤ ئێزدیاتیێ. جارنان هەلوێست ئەوقاس جدی نابن د ناڤ ئێزدیان دە ل بەر مەفهوومێن خارجی یێن دەرەنگ، کو ئەو مەفهووم ئاشکەرا نە و خوەدان رێز و گرینگی نە" لێ تم و دایم پەیوەندی و هشیاریەکە تایبەت هەیە ل سەر کولتورا ترادیسیۆنەل.

د پرۆسەسا ڤەکۆلینا سیستەمێن دینی دە، هەروها ڤەکۆلینا کولتوری ب گشتی، لازمە هەبوونا دو تەبەقەیێن ژ عەسلێ خوە ڤە جهێ بێ پەیتاندن (کو ئەم وان ب ئاشکەرایی دبینن د ئێزدیاتیێ دە): تەبەقەیا ب ئالیێ دیرۆکێ ڤە پێشتر ("نزم")، کو ژ هێمانێن (پێکهێنەر) کولتوریێ یێن ژ رابۆریێ مایی پێك تێ" تەبەقەیا ب ئالیێ دیرۆکێ ڤە پاشتر ("بلند")، فێنۆمەنا نوو یا کولتوری و مۆدەرن ژی تێ دە. بنگەها دۆگما و ریتووەلێن دینی یێن ئێزدیان دکارە وەکی هێمانا پێشتر ئا کولتوریێ بێ حسێبکرن، کو بێشك، قاسی کو بێژی سابیتە ئەو. تەبەقەیا "نزم" ئا سیستەما دینی یە کو بارێ عەسلی رادگرە و بنگەها ئێزدیاتیێ یە.

بێگومان، کۆکێن ئێزدیاتیێ هەتا ناڤ کووراتیێن سەردەما ئانتیك و کەڤن دچن. د دینێ ئێزدیاتیێ دە، هەر ل گەل د دینێ کوردان ێ ئەهلی هەق، مرۆڤ دکارە باوەریێن هەری قەدیم ببینە کو کۆکێن وان د کووراهیا هەزارسالا بۆری دەنە. بنگەها ئێزدیاتیێ، کۆمبیناسیۆنەکە تێکەهێن هەری قەدیمە کو ئەو کۆمبیناسیۆن پڕ نێزیکی تێکەهێن ئیندۆ– ئاریانە. چەند نڤیسکاران ب ژ خوە باوەری نڤیساندنەکە کو ئێزدیاتی د سەدسالا ١٢ ئان دە بەلاڤ بوویە و دانەرێ وێ شێخ ئادی بن موسافر بوویە (یا راست، وی ئێزدیاتی نوو کریە). ئەو کەس، ژ بەر هنەك سەبەبان ئان ژی هەر ب قەستی چاڤێن خوە ل ئەو قاس ئەلەمەنێن قەدیم ئێن بێ هەژمارە و ئاشکەرا یێن د ئێزدیاتیێ دە دمقینن" نە تەنێ ل ئەلەمەنتێن د مەراسیمان دە لێ ل دۆگما، ئاین و ریتووەلان ژی، لەو وەك کو تێ زانین ئەو دۆگما و ئاین و ریتووەل دناڤ چەند هەزار سالان دە پێك هاتنە.

پارا یەکەم
ستروکتوورا جڤاکا ئێزدیان

نەخشە (C.J.Edmonds. A Pilgrimage to Lalish:ژ)

جهوارێن ئێزدیان کۆچبەرێن جیهانێ

ناڤا چاڤکانیان دە د ناڤبەرا سەرهژمارا ئێزدیان دە گەلەک فەرق هەیە. سەدەما ڤێ یەکێ ئەوە، کو ل تو دەولەتان، دەربارێ هەژمارا ئێزدیان کو لێ دژین دە لێکۆلین نەهاتیە کرن و سەر هەژمارا وان نەهاتیە تەسبیت کرن. خێرنەخوازێن ئێزدیان هەر تم هەژمارا وان کێم کرنە و هندك نیشان دانە. ب تەخمینی، چاوا هنەك سەرۆکانی دنڤیسن و وسا ژی پێ گۆتنا هنەك دیرۆکناسێن ئێزدیان و کەسێن ئێزدی ئێن پسپۆر، هەژمارا ئێزدیان ل هەموو جیهانێ دگهیژە ملیۆنەکێ.

پرانیا ئێزدیان ب ئەسلێ خوە ل ئیراقێ ژیانە. ئەسلێ وان ژ سینجارێ ئانکو ژ چیایێ شنگالێ و دەڤەرا شێخان، وەلاتشێخێ تێ. گەلیێ لالش کو ل شێخانێ یە جهوارێ پیرۆزە زیارەتا هەموو ئێزدیانە و ب ناڤێ "لالشا نوورانی" تێ ناسین.

ناڤەندا دەڤەرا وەلاتشێخێ ژی (مەرگەها شێخان)، ئێسڤنێ یە. ئێزدی ل ئیراقێ، ل دەڤەرا وەلاتشێخێ، ل باژێر و گوندێن مینا: بابیرێ، باعەدرێ، باقەسر، بێبان، بێرستەك، بێتنار، بۆزان، جەروان، دێدەوان، دۆغاتا، ئێسیان، گابارە، گرێپان، گرخالس، حەسەنی، کەلەبەدرێ، کەڕان، مام رەشان، مەهەد، مەم شڤان، ملچەپەر، موقوبلە، مووسەکان، نسێری، رکاوە، قەندەل، قەباخ، قەسرئێزدین، سینا، سرێچکا، شاریا، تافتیا، خانك، خەتارێ، خەوشاڤا، خۆرزا، زەینیا و هتد دمینن.

ل شنگالێ نێزیکی سێزدە گوندێن ئێزدی یێن مەزن هەنە. ل باکوورێ شنگالێ ئێزدی ل گوندێن مینا: بارانە، جەفریێ، بەکران، بیردەهلی، بیر شیرین، جەفریان، ئالدینە، حەلێقی، کەرسی، مامیسێ پیردەهلی، سنوونی، تێرەف، وسفان، زێروان و هتد دژین.

ل باشوورێ شنگالێ ئێزدی ل گوندێن مینا" سکێنیا، مەجنوونیا، جەدالە، قەسەرکی، قزلکەند، تەپە حوسەینییە، کانی سەرەك، مەندکان، دالوکان و یێن ماین دمینن.

هەر وسا ئێزدی ل باشیقه و بەحزان، دهۆك و زاخۆیێ دژین.

هەر چەند سەر هژمارەکه دیار تونەبە ژی، دیسا تێ گۆتن کو دەردۆرا ٤٠٠ هەزار ئێزدی ل باشووریێ کوردستانێ دژین.

ئێزدیێن ل باکووریێ کوردستانێ ئانکو د ناڤبەرا سینورێن ترکیەیێ دە دژین ژی ل باتمان (ئێلـه)، تور– ئابدین، نسێبین، دیاربەکر، مێردین، وێران شار، سووروج و ل هن ناڤچەیێن سێرتێ دژین. لێ نها پرانیا وان کۆچی ئالمانیایێ بوونە و نها ل تورکیەیێ ئێزدی گەلەك کێم مانە.

هەژمارا ئێزدیان کو ل باژارێن کوردستانێ یێن کو د ناڤا سینورێن سووریەیێ دە دمینن ژی قاسی ٣٠ هەزار کەسی ئێزدی بوون و ل باژارێن وەکی" ئەفرین، قامشلۆ دژین. نها ژی ل سووریەیێ هەژمارا ئێزدیان کێمتر ژ ١٥ هەزاری یە. پرانیا وان ل ئەفرینێ و دەردۆرا وێ دژین و ل دەڤەرا جزیرێ دژین و نێزیکی ١٥ هەزار کەسی نە.

پر کێم ئێزدی ژی ل ئیرانێ دژین، ژ نیڤێ وان زێدەتر ل باکوریێ رۆژئاڤایێ ئیرانێ، ماکوو و خۆی، دژین و هەر وسا تێ گۆتن کو نێزیکی شەش گوندێن ئێزدی ل ئیرانێ هەنە و ناڤەندا وان گارمینە کو ل نێزیکی کێرمانشاهێ یە.

ئێزدی د ناڤا ئاخا کو ب تفاقا شێوریێ هاتیە دیارکرن دە دژین. پرانیا ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ ب ئەسلێ خوە ژ قەزایێن وەکی وان، قەرس و سورمەلیێ نە (ژ سەرحەدێ نە). سەرێ سەدسالا ٢٠ەمین ژ بەر زلما دەولەتا ئۆسمانیان[1] کۆچبەر بوونە.

ل دژی دژمناهی و خوینخواریا ل بەر خوە دانە، ب هێجەتا کو دژمنێن ئۆلی نەهاتنە قەتلکرن، ژ وارێن خوە هاتنە دەرخستن و ژ سەر ئاخا خوە کۆچبەر بوونە. دەست ژ واریێ کال – باڤێن خوە و ملکێ خوە بەردانە و کەتنە ریا مرنێ. گەلەك ژ وان هاتنە رۆژهلاتێ ئەرمەنستانێ و گورجستانێ و ل ور ب جی بوونە.

ب تەخمینی هەتا سالێن ١٩٩١ئان هەژمارا ئێزدیێن ل گورجستانێ دگهشتە هەتا ٧٠ هەزار کەسی. ل گورجستانێ پرانیا ئێزدیان ل باژارێن تبلیس، باتومی، رووستاڤی، تێلاڤی، کوتایسی (هندك) و هتد دمینن.

---

[1] کوردێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ دەولەتا ئۆسمانییان وەکی " رۆما رەش" ب ناڤ دکن.

ل ئەرمەنستانێ ژی بەریا هلوەشاندنا تفاقا شیۆرێ هەژمارا ئێزدیان نێزیکی ٩٠ هەزار مرۆڤی بوو و ئەڤ هەژمار ل گۆری ئیستاتیستیکێن فەرمی ژی هاتیە پشت راستکرن. هەتا سالێن ١٩٥٠ ئان ل ئەرمەنستانێ تەنێ ٣١ گوندێن خوەروو ئێزدی هەبوون. نها ژی ل ئەرمەنستانێ و ل گورجستانێ هەژمارا ئێزدیان قاسی دو قاتان کێمتر بوویە.

قوبا ئێزدیان ل باشیك و بەحزانێ. کوردستانا ئیراقێ، ٢٠٠٦

ئێزدیێن ئەرمەنستانێ ل باژار و نەحیێن وەکی ئابۆڤیان، ئاپاران، ئاراگاتس، ئارارات، ئارتاشات، ئاشتاراك، ڤێدی، ماسیس، نایری، ئۆکتێمبێریان، تالین و ئێچمیادزینێیێ دژین، پرانیا ئێزدیێن ئەرمەنستانێ ل باژارێ رەوانێ[1]، ئاخووریانێ، گومریێ (بەرێ لێنیناکان)، تاشیرێ (بەرێ کالینینۆ)، ئابۆڤیانێ، ئۆکتێمبێریانێ،

[1] یێریڤان.

ئێچمیادزینێ و سپیتاکێ دژین. ناڤا گوندێن ئەرمەنستانێ، کیدەرێ پرانیا ئەهلێ وان ئێزدی بوون ئەون:

د نەحیا رماڤیرێ: زارتۆنگ (١٣٠ مال)، ئەردەشەر (١٠٠ مال)، ئێخێگنووت (ناڤێ بەرێ مالە بەدر ٦٠ مال)، ئێرەسخاهوون (ناڤێ بەرێ قورو ئەرەز، ١٢٠ مال)، مێتس ئارماڤیر ناڤێ بەرێ ب قوردو قولی ٧٠ مال)، ساردارایات (ناڤێ بەرێ ئۆبتێمبێر ١٠٠ مال)، باژارێ ئارماڤیرێ ئۆکتێ مبێریان، ٦٥ مال)، زڤارتنۆتس (٦٠ مال) و هتد.

د نەحیا ئاراگاتسۆتنێ: بەررۆژ (ناڤێ بەرێ دووزکەند) تلك، مەككۆ، گەلتۆ، زربە، سابوونچی، قبختەپە، بایسز، قژلە مەعرا، قژلە سەیرانێ، کووسیا، کەلەکووتێ ژێرین، کەلەکووتێ ژۆرین، نازرڤان، کۆرپەلوو، ئەلەگەز (ناڤێ بەرێ جامووشڤانا مەزن، میرەکا چووك، میرەکا مەزن، قورووبوخاز، جەرجەریس، سیپان (ناڤێ بەرێ پامپ)، سەنگەر، پۆشت، ریا تەزە، شامیران، پیر مەلەك، و هتد.

ژ نەحیا کۆتایکێ: زۆڤوون (ناڤێ بەرێ گوندێ ئەمۆ — ١٠٠ مال) نۆر گێخی (ناڤێ بەرێ چەتقران ٥٠ مال)، پرۆشیان (٤٠ مال)، ئێلار و هتد.

ژ نەحیا ئاراراتێ: ئۆڤتاشات (ناڤێ بەرێ مێیماندەر ٢٥ مال)، باژار ماسیس (٢٥ — ٣٠ مال)، باژار یەریڤان (٣٠٠ مال).

پشتی تفاقا شێورێ رەوشا ئابۆری یا هەرێمێ خراب بوو و ژ بەر ڤێ یەکێ ژی ب تەخمینی نیڤێ ئێزدیان ژ ئەرمەنستانێ و گورجستانێ کۆچبەر بوون. چوونە وەلاتێن وەکی" رووسیا، ئۆکراینا، ئالمانیا، فرانسا، بێلچیکا، نیدێرلاند (هۆلەندا) و چەند وەلاتێن دن.

ل ئۆکراینایێ ئێزدی ل ڤان باژار و ناڤچەیان دژین.

ژ نەحیا ئاکیمۆڤێ: ل گوندێن ئاکیمۆڤکا، کیریللۆڤکا، رۆدییۆنۆڤکا، نەحیا دنێپراپێترۆڤسکێ: باژارێ دنێپراپێترۆڤسك و کریڤۆی رۆگ، گوندێن سۆفیگێ شیرۆکۆیێ، باژارێن زاپۆرۆژیێ و کیێڤ.

ژ نەحیا کیرۆڤۆگرادێ: باژارێن دۆلینسکایا و کیرۆڤۆگراد" قریمێ: باژارێن جانکۆیی، گوندێن ژیلینۆ، لۆبانۆڤۆ، باژارێن سیمفێرۆپۆل، مێلیتۆپۆل، نەحیا

پریازۆڤسك، باژارێن: خارکۆڤ، ژ نەحیا خێرسۆنیّ: باژارێن سکادۆڤسك، لازوورنۆییّ، خێرسۆن و هتد. (١,٨٠٠)" ڤۆلگۆگرادیّ (١,٥٠٠)" لیپێتسکیّ (١,٥٠٠)" ستاڤرۆپولیّ.

ئێزدیێن ل ورسێتیّ (رووسیا) ڤاسی ٧٠-٨٠ هەزارن. پرانیا وان ژی ل ڤان باژار و ناڤچەیێن ورسێتیّ (رووسیا) دمینن، وەکی پایێتەخت مۆسکۆ و ناڤچەیێن مۆسکۆییّ (ل باژارێن بالاشیخا، زێلێنۆگراد، لوبێرتسی، متیشیوا، ئۆدینتسوڤۆ، خیمکی، شیۆلکوڤۆ و هتد: ١٥,٥٠٠)" کراسنۆداریّ (ل باژارێن ئارماڤیر، ئادلێر، ئاناپا، کراسنۆدار، کرۆپۆتکین، نۆڤۆرۆسسیسك، سۆچی و هتد" ١٠,٠٠٠)" ناڤچەیا گۆرکی (ل باژارێن نیژنی نۆڤگۆرۆد، ئارزەماس، پێرێڤۆز و هتد" ٨,٠٠٠)" ناڤچەیا نۆڤۆسیبیرسکیّ (ل باژارێن نۆڤۆسیبیرسك و نەحیا" ٧,٢٥٠)" ناڤچەیا یارۆسلاڤلیّ (ل باژارێن یارۆسلاڤلیّ، ریبینسك، تووتاییێڤ و نەحیا" ٥,٥٠٠) " ناڤچەیا تامبۆڤیّ (ل باژارێن تامبۆڤ و نەحیا" ٣,٥٠٠)" ناڤچەیا ساراتۆڤیّ (ل باژارێن ساراتۆڤ، رتیشێڤ، ئێنگێلس و نەحیا" ٢,٥٠٠)" سڤەریلۆڤسکیّ (٢,٥٠٠)" رۆستۆڤیّ (١,٥٠٠" ساماریّ (١,٢٠٠)" ل باژاریّ سانت-پێترسبوورگیّ و ناڤچەیا لێنینگرادیّ (١,٢٠٠)" کوورسکیّ (١,٢٠٠)، ڤۆرۆنێژیّ (١,٠٠٠)، توولاییّ (١,٠٠٠)، تڤێریّ (١,٠٠٠)، تیوومێنیّ (٦٠٠)" ئیرکووتسکیّ (٥٥٠)" ئۆرێنبوورگیّ (٥٠٠)، جمهوریەتا وودموورتیا (٤٠٠)" جمهوریەتا تاتارستان (٤٠٠)" ئۆرلۆڤیّ (٤٠٠)" تۆمسکیّ (٤٠٠)" وولیانۆڤسکیّ (٣٠٠)" چێلیابینسکیّ (٢٥٠)، جمهوریەتا ساخا (ل باژاریّ یاکووتسکیّ (٢٥٠)" کالینینگرادیّ (٢٥٠)، کراسنۆیارسکیّ (٢٥٠)" بریانسکیّ (٢٠٠)، پریمۆرسکیّ (ل باژاریّ ڤلادیڤۆستۆکیّ (١٧٥)" ئۆمسکیّ (١٥٠)" ئاستراخانیّ (١٣٠)" بێلگۆرۆدیّ (٨٠) و کیرۆڤیّ (٥٠).

پرانیا ئێزدیێن ئالمانیا ل باژارێن وسا دمینن، وەك تسێللیّ، باژارەکی پچووك ڤیتسیّ[1] ، بیلیفێلد، گیسسێن، برێمێن، ئۆلدئێنبوورگ، هانۆڤەر، کۆلن، ساربرووکێن (نێزیکیّ حودوودیّ فرانسیّ)، بەرلین، بۆن، فرانکفورت، فرایبورگ، موونشێن، هامبورگ، گۆتێنگێن، ئەینبێك (چەند مال) و هتد.

---

[1] دبێژن "Kleine Kurdistan"، یانی "کوردستانا پچووك."

گەلەك سازیێن ئێزدیان چاوا ل ئەورووپا، وسا ژی ل ورسێتیێ هاتنە چێکرن. مەسەلە، ئێزدی ل ئالمانیا (قاسی ٥٥ هەزار) ل باژارێن وەك بەرلین، هانوڤێر، گیسسێن ، ئۆلدئێنبوورگ، تسێللێ و هتد تەشکیلاتێن ئێزدیان ڤەکرنە. ئێزدیێن ورسێتیێ (٧٠–٨٠ هەزار) ژی ل باژارێ مۆسکۆییێ، کراسنۆداریێ، یارۆسلاڤلیێ، تامبۆڤیێ و هتد تەشکیلاتێن ئێزدیان ژی ڤەکرنە.

دەرگەهێ لالش، کوردستانا ئیراقیێ، ٢٠٠٦

سیستەما ئۆجاخ، قەبیل و ئەشیرێن ئێزدیان:

تێرمینۆلۆژیا وان

(ل گەل لیستا ئۆجاخ و قەبیلێن شێخ، پیر و مریدێن ئێزدیان)

دەستپێك

ئێزدیاتی کو ب لیتەراتورا گشتی دە وەکی "Yezidism" ئان ژی "Yazidism" تێ ناسین، یەك ژ قەدیمترین دینێن کوردان ئێن یەك خوەدایی یە. ئێزدیاتی کو یەك ژ وان دینێن هەری سردار ئێن رۆژهلاتێ یە، خوەدی تایبەتیێن بنگەهین ئێن دینێن ناسکری یە، دۆگما، تەیۆلۆژی، مەراسیمێن دینی، ئایین و مەراسیمێن تێکەل و هییەرارشیا روحانیان. ئێزدیاتی، هەروها جوداهیی و پاکیا کاستان (تەبەقەیێن جڤاکی) ژی دپارێزە کو د راستیا خوە دە ئەو بنگەهێن جڤاکا دینی یا ئێزدیانە.

جڤاکێن دینی و نەتەوەیی، کو دوور و ڤەدەرن ژ کارتێکرنێن دینی و کولتوری و هەروها ژ بەر بێهتر خوەدی ترادیسیۆنێن دەڤکینە، بەری جاران ئورف و ئەدەت و باوەرییێن خوە باشتر دپارێزن ژ یێن دن، ژ ترادسیۆنێن نڤیسکی. فاکتۆرەکە دن ئا ل گەل ئێزدیان بۆ پاراستنا دینێ وان، هەرێمێن وان ئێن چیایی بوو کو ئەو تم فێری ژیانا لێ بووبوون.

ئێزدی پرانی ل ئیراقێ دژین و هەر وسا ژی ل سووریە، ئیران، ترکیەیێ، دەولەتێن سۆڤیەتا بەرێ، پرانی ل ئەرمەنستان و گورجستانێ ژی" پشکا بێهتر ئێزدییێن ل دەولەتێن سۆڤیەتا بەرێ د سەرێ سەد سالا بیستان دە ل ور ب جی بوون. تەنگاسییێن ئابۆری یێن دەما سۆڤیەتا بەرێ، کر کو هەژمارەکە زێدە یا ئێزدییێن ئەرمەنستان و گورجستانێ کۆچ بکنە رووسیایێ. ئێزدی نها ل ئۆکراینایێ ژی هەنە. گەلەك ئێزدیان کۆچ کرنە ئەورووپایێ ژی، ب تایبەتی بۆ ئالمانیا، ب

هـەژمارێن کـێمتر ل فەرەنـسا، بەلـچیکا، هۆلەنـدا، دەولـەتێن یـەکبوویی یـێن ئەمەریکایێ ، هتد دژین.

بازار و هەتا وەلاتێن جهێ یێن کو ئێزدی لێ دژین چقاس دوور بن ژی، هـەر ئێزدیەك ب راست و دورستی دزانە کا ژ کیژان کاست و قەبیلێ یە. بۆ هەر کەسێ/ا کو خوە وەکی یەك ژ جڤاکا ئێزدی دناسە، زانینا ناڤ و دیرۆکا ئەشیر و بابکا کـو ژێ یە، ئێرۆ ژی بێحەد موهیمە، ژ بەر کو ئەڤ زانین و زانیاری جیێ یەکی د جڤاکا ئێزدی دە دیار دکـە" هـەروها تێکلیـێن ل گـەل ئەنـدامێن ئێـل و قـەبیلێن دن ئـێن ئێزدی و ل گەل هنەك شەخسێن کو د ژیانا وی/وێ یا دینی دە گرنگن ژی دیسا ب ڤێ زانین و زانیاریێ دیار دبن. کـەس، ب ڤـێ زانینـێ بـەرێ خـوە دیـار دکـە دناڤ جڤاکا ئێزدیان دە و ئەرکێن خوە یێن دینی ب جی تینە.

دڤێ لێکۆلینێ دە ئەز دێ ستروکتوورا سیستەما قەبیل و ئێل ڤەکۆلم، کـو د ڤـەکۆلینا خـوە دە ئـەز دێ پرانیـا ب جڤاکـا ئێـزدیێن ئەرمەنـستان، گورجـستان، رووسـیا و ئوکراینـایێ رە مـژوول بـبم. هـەموو ئاگـاهیێن د ڤـێ گۆتـارێ دە تێنـە پێشکێشکرن، ژ ماتەریالێن ڤەکۆلینێن من ئێن قادێ نە کو من د ڤان سالێن داویی دە دناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستان، گورجستان، رووسیا و ئوکرایینایێ دە کربوون. دڤـێ لێکۆلینێ دە گرنگیەکە تایبـەت ژی ل سـەر ڤـەکۆلینا کێشەیا بکارئانینـا تێـرمێن جهێ یێن ژ بۆ ئەشـیر و قـەبیلێن ئێـزدی هەیـە، ب تایبـەتی یێن ل ئەرمەنـستان، گورجستان، رووسیا، ل گەل هنەکێن ل ئیراق، ترکیە و سووریەیێ.

دڤێ لێکۆلینێ دە ئەز ئاگاهیێن کو مـن ژ لێکـۆلینێن خـوە یـێن ل سـەر چـار ئێلێن مەزن ئێن ئێزدیان جڤاندی ددم، کو ئەو ئێـل هـەتا سـەرێ سەدسـالا بـەرێ، دنـاڤ ئاخـا ئیمپاراتۆریـا ئۆسمـانی دە دژیـان و پـشترە ب دارێ زۆرێ هـاتن کۆچبارکرن بۆ ئاخا ئەرمەنستانا ئـیرۆ. ل ڤـر، نـاڤێن گونـدێن ئێـزدیێن هـەر ئێلـێ هاتنە دانان، گوندێن کو دەما دناڤ ئەردێ ئیمپاراتۆریا ئۆسمـانی دە بـوون تـێ دە دژین و پشترە ژێ کۆچ کرنە ئەرمەنستانێ و یێن هەتا ئیرۆ ژی لێ دژین.

ئەزێ تێگەهێن کاسی، قەبیل و مالێ راڤە بکم و هەروها تێگەها ئێلێ تایبەت د بارێ تێکلیا وێ تەڤ کاتەگۆریا کاستێ دە لێك بدم. پشتی، واتەیێن چاڤەرێ کری

ئێن ناڤێن هنەك قەبیلێن لێك بدم و داویی دێ خوە بدمە رۆلێن پێنج كەسێن كو هەر ئێزدیەك پێ رە دناڤ تێكلیەكە دیار و وەزیفەیێن هەڤپشك دەیە.

سیستەما كاستێ

ئێزدیاتی نە دینەكی میسیۆنەرییێ یە: ب تەنێ ژ زایینێ مرۆڤ دكارە ببە ئەندامێ جڤاكا ئێزدی" تەڤاهیا جڤاكا ئێزدی ل سەر سیستەما كاستێ ئاڤایە، كو ڤێ سیستەمێ ستروكتوورەكە یەككرتی دایە جڤاكا ئێزدیان. هەموو ئێزدی ل ناڤ سێ كاستان دە دابەش دبن: پیر، شێخ و مرید. پیر و شێخ سنفێن روحانی نە، كو ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ ب گشتی ژێرە دبێژن"تەریق" ئان ژی "روحانی"، و نە ب قاسی یێن دن تێرما "دوناڤ" ژی ب كار تێ، لێ ئێزدیێن ئیراقێ پرانی"دوناڤ" دبێژن. ب چاڤدێرن من، وسا خویایە كو روحانیێن ئێزدی (پیر و شێخ)، نێزیكی ٦-٧٪ ێ هەژمارا گشتی یا ئێزدیان پێك تینن و ٩٣-٩٤٪ ئێن مایی مریدن.

ئێزدی ناسناڤێن گشتی و جەماوەری ب كار تینن ژ بۆ هەموو ئەندامێن هەر كاسەتەكێ. ئێزدیێن سۆڤیەتا بەرێ، ژ بۆ تەڤاهیا ئێزدیان تێرما ئێزدیخانەیێ ب كار تینن، ژ بۆ تەڤاهیا پیران پیرانی، ژ بۆ تەڤاهیا شێخان شێخانی و ژ بۆ تەڤاهیا مریدان مریدخانە دبێژن.

قەبیلێن ئێزدیان

هـەر کاسـتەك ژ ئـالیێ گەلـەك قـەبیلان تـێ تەمـسیلکرن. ب نـەریتی، چـل ئۆجاخێن شێخان و چل یێن پیران هەنـە. لێ بـەلێ دەمـا مـن لێکۆلینێن خـوە یـێن قادیێ دکرن، من نێزیکی ٩٠ ناڤێن مالێن پیران پەیداکرن.[1]

ئحتیمالەکە مەزن ژ بەر کو ئێزدی ل هـەرێم و وەلاتـێن جهـێ ب جـی بـوون و هـەر کـو دەم بـۆری ب ئـەنجاما جودابوونـا وان دە هـەژمارا قـەبیلان ژی زێـدەتر لێهات. جودابوون دناڤ مالباتـەکێ دە ژی چـێ دبـوو: هەکـە چـەند بـرا هەبوونـە د مالەکێ دە، هنگی چەند ژ وان بوونە ئاڤاکەرێ بەرەکێ (ژێر قـەبیل). بـۆ نموونـە، نها، هنەك مالێن پیران هەنـە، وەکـی پـیر ئۆمـەرخالی و پـیر هەسـەن چـنێری، کـو برایێن هەڤ بـوون (بنـر. "قـەولێ ئۆمـەرێ خـالا")[2]، ئـان ژی پـیر حـەجی مهەمـەد[3] (بێزورەت) و پـیر جـەروان، کـو ئـەو هـەردو ژی بـرایێن یـەك بـوون. ئێـزدیێن مـالا هەسەن چنێری جارنان ناڤێ مالا خوە ئان وەکی "هەسەن چنێری" ئان ژی وەکـی "ئۆمەرخالی" تینن. لێ بەلێ، ب نەریتی چل بابکێن پیر و شێخان هەنە، کو دبێژنـە مالێن وان "ئۆجاخ".

تێرمێن کو ژ بۆ کۆمێن پاترۆنیمیك (ناڤێ باڤی) ئـێن بنـەمالێن ئێزدیـان تێنـە بکارئانین، دبن بناسیێ هنەك تەڤلهەڤیان، کو هـەتا رادەیـەکێ ژ بـەر پەڤگوهـەرینا تێرمێن کوردی یێن دەرباریێ بابك و ئەشیران دەیە. لێ بەلێ، د ڤـر دە ئـەزێ هـەول بدم کو دیمەنەکە زەلال ئا بکارئانینا راسـتییا تێـرمێن جهـێ یـێن ل سـەر قـەبیلێن

---

[1] بۆ ناڤێن قەدەرێ ٢٠٠ مالێن شێخ، پیر و مریدان بنر. کتێبا Omarkhali, kh. 2005, (Yezidizm. Iz glubiny tysiacheletij. ئێزدیاتی ژ کوریبا هەزار سالان. سانکیت– پێترسبوورگ، رپ. ١٦٦–١٧٥.

[2] قەولێ ئۆمەرێ خالا " بنر. د ناڤ: رەشۆ. خەلیل جندی. ٢٠٠٤، پەرن ژ ئەدەبێ دینێ ئێزدیان. دهۆك. جلد. ١، رپ. ٥٣٥–٥٤٠.

[3] ناڤێ ئۆجاخا پیران ئا حەجی مەهەمەد "حەجی مەهەمەد بێزورەت"ە د ناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ دە. تو زورەت و پاشکەتییێن ژ ڤێ مالێ نینن ل ئەرمەنستان و گورجستانێ، لێ بەلێ ل ئیراقێ ل هەرێما شێخانێ هنەك ئێزدیێن ژ ڤێ مالا حەجی مەهەمەدی هەنە.

مرید و مالێن رووحانییێن ئێزدی یێن دناڤ ئێزدییێن ئەرمەنستان، گورجستان و رووسیایێ دە پێشکێش بکم.

تیرمێن ل سەر قەبیلێن مریدان

ئێزدییێن ئەرمەنستان و گورجستانێ تێرمێ "بەرەك" و "قەبیل" ب واتەیا "قەبیلا مریدان" بکار تینن. د دیرۆکا ئێزدیان دە قەبیلێن مریدان ئێن ناڤدار هەنە، بۆ نموونە، ئانقۆسی، باراقی، داسنی، مامتاجی، ماسەکی، مەمرەشی، مەندکی، مەندەسۆری، میرئانگی، رەجەفی، رەشی، رۆژکی، ستورکی، شەرقی، شەمسکا، خالتی و گەلەکێن دن.

دیرۆکناسێ سەد سالا ١٦ئان شەرەفخان بدلیسی، د بەرهەما خوە یا بنگەهین ئا ل سەر دیرۆکا کوردان "شەرەفنامە" یێ دە، (بدلیسی ١٩٦٧، جلد ١: ٨٣) ناڤێن چەند ئەشیرێن ئێزدی تینە، وەکی " تاسنی"، "خالدی" و "دوومبوولی".[1]

ئێزدی، ڤێ تێرمێ د پرسێن خوە دە وها ب کار تینن: "تو چ قەبیلی؟" ("تو ژ کیژان قەبیلێی؟")، " تو چ بەرەکی؟" ("تو ژ کیژان بەرەکێی؟"). بەرسڤێن وان بۆ نموونە وها دبن:" ئەز رەشی مە"، ئان ژی" ئەز داسنی مە" و وها پێ دە. لێ بەلێ، ئێزدییێن ئیراق، سووریە و تورکیەیێ د پراکتیکێ دە ڤێ تێرما "قەبیل"ێ ب کار نائینن.

ئێزدییێن ئەرمەنستان و گورجستانێ، تێرما "بەر" ێ ژی کێم جاران وەکی هەڤتایێ "بەرەك" ێ بکار تینن. لێ بەلێ ئەڤ تێرم، بێهتر ژ ئالیێ ئێزدییێن ئەرمەنستانێ ڤە ب واتەیەکە دن، ب واتەیا "بابك"، "بنەمال"، یەك دکارە ببێژە ب واتەیا "ژێر بابك"ێ تێ ب کارئانین.

---

[1] شەرەفخان بدلیسی ل وێ دەرێ قەبیلەیێن دن ژی دبێژە: "باسییان"، "بۆختی" و "مەحمودی".

تێرمێن کو ئۆجاخێن پیر و شێخان نیشان ددن

ژ بۆ پێناسەکرنا مالێن ژ کاستێن رووحانی (پیر و شێخان)، تێرمێن "مال" و "ئۆجاخ" تێنە بکارئانین.

کاستا پیران ژ ئالیێ گەلەک ئۆجاخان ڤە تێ تەمسیلکرن، بۆ نموونە، ئۆجاخێن پیر ئال، ئالوبەکر، باد، جەروان، زەرزا (ن)، هاجیال، هەسمەمان، ئیسیبیا، کەمالا، لبلان، مەمێ رەشان، مەقلەبێز، مەمێ شڤا (ن)، ئۆمەرخالی، قەدیبلبان، خانیا و هتد.

دەما ئێزدی دپرسن کا یەک ژ کیژان ئۆجاخێ یە، پرس وها یە "تو چ پیرانی؟" ("تو ژ کیژان ئۆجاخا پیرانی؟") و بەرسڤ دێ بۆ نموونە وها بە: "ئەز پیرێ ئیسیبیامە." ("ئەز ژ پیرێ ئیسیبیا مە")، ئان ژی " ئەز ئۆمەرخالی مە"، ئان ژی "ئەز پیرێ مەم شڤانا مە".

هەموو شێخ دناڤ سێ مالێن ئەندۆگامۆس دە دابەشکرینە: شەمسانی، ئادانی و قاتانی، هەر یەک ژێ ژی دناڤ مالێن دیتر دە دابەش دبە.

شەمسانی دابەش دبە دناڤ چار مالێن مەزن دە: شەمسەدین، فەخرەدین، ناسردین و سجادین، کو ئەو چار کورێن ئێزدینێ میرن. ژ بلی دویان، ناسردین و سجادین، ئەڤ هەموو مالێن بەحسکری دیسا دابەش دبن. بۆ نموونە، شێخێن شەمسەدین (دقەولان دە ناڤێ وی تەخەر وەکی شێشمس تێ زارکرن)، ب عەدەتی ژ ئالیێ نەه کور و سێ کەچێن وی تێنە تەمسیلکرن: شێخ خدرێ شەمسا، شێخ ئەڤدالێ شەمسا، ئامادینێ شەمسا، بابادینێ شەمسا، شێخ حەسەنێ شەمسا، شێخ باڤکێ شەمسا، شێخ تۆکلێ شەمسا، شێخ ئاڤیندێ (هەڤندێ) شەمسا، شێخ ئالێ شەمسا، ستیا ئیس (ئێس)، ستیا نسرەت، ستیا بلقان. ئۆجاخا شێخ رەش ژی (ئان ژی شێخ جنتەیار) کو دناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ دە یە ژ ڤێ مالێ یە.[1]

دەما ئێزدی دخوازن بزانن بێ کا یەک ژ کیژان ئۆجاخا شێخانە، ئەو پری جاران تێرمێن "مال" ئان ژی"ئۆجاخێ" بکار نائینن، وها دپرسن:" تو چ شێخانی؟" ("تو ژ کیژان شێخانی؟"). بەرسڤ دبە کو وها بە بۆ نموونە:" ئەز

---

[1] دەربارێ مالێن شێخان دە، بنر. کتێبا ئۆمەرخالی خ. ٢٠٠٥: ١٦٦–١٦٨.

شەمسانی مە، شێخێ ئامادینا مە"، ئان ژی " ئەز شێخووبەکرێ مە، شێخێ سۆرێ سۆرا مە".

پێدڤی یە ئەم ڤێ تێرما "ئۆجاخ"ێ ("کوچك"، "مال"، "مالبات–بنەمال")کو دناڤ جڤاکا ئێزدیان دە قەوی بەربەلاڤە راڤە بکن.

ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ ژ بۆ باڤ و کالان پەیڤا "جد"ێ بکار تینن. دناڤ ئێزدیان دە مەیلا حەباندنا ئاڤاکرێ "ئۆجاخ" هەیە. مزارگەه و جیێن پیرۆز هەنە ب ناڤێن شێخ و پیران، یێن ئاڤاکر ئان ژی شەخسیەتێن مەزنن ئێن مالەکێ، کو ژ ئالیێ حەجیێن ئێزدی ڤە پر ل ئیراقێ تێنە زیارەت کرن.

تێگەهێن "قەبیل" و "ئێل"

ژ بۆ دیارکرنا تێگەها "قەبیل"ێ، ئێزدیێن ئیراق و سوریەیێ تێرما "ئەشیرێ"ێ و "ئێل"ێ بکار تینن. ژ ڤان یا یەکەم قەت و قەت دناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستان، گورجستان و رووسیایێ دە نایێ بکارئانین و یا دویەم ب تەلافووزا ئێل و ب واتەیا "یەکیتیا قەبیلان"، "کۆنفەدەراسیۆنا قەبیلان" تێ بکارئانین.

ئێزدیێن ئیراقێ، "ئێل" ئان ژی "ئەشیر"ێ دناڤ "بابك" ئان ژی "بنەمال" ئان ژی "ئۆجاخ" دە دابەش دکن.

ئێل، ئەشیر

|

بابك= بنەمال

ئۆجاخ (٤٠ مالێن پیران و ٤٠ مالێن شێخان)

ئێزدیێن ئەرمەنستان، گورجستان، رووسیا و ئوکرانیایێ تیرمان وها بکار تینن:

ئێل

|

قەبیل، بابك (ژ بۆ مریدان)

مال، ئۆجاخ (ژ بۆ هەمی مالێن پیر و شێخان)

نە بەری ب دەمەکی درێژ، ئەندامبوونا ل ئێلەکێ، بۆ هەر ئێزدیەکێ/ی پر گرنگ بوو، ژ بەر کو ڤێ یەکێ هێمنتیا وی/وێ دیار دکر. تێکلداری ڤێ پەندێن ئێزدیان هەنە وەکی "قرا تەڤ ئێلێ دەواتە" ("مرنا ب ئێلێ رە قاسی دەواتێ خوەشە") ئان ژی "ئێل، ماکا مەریانە" ("ئێل دایکا مرۆڤانە").

ل گەل ئەندامبوونا ل کاستەکێ، ئێزدیێن کو ئیرۆ دناڤ ئەردێ ئێکەتیا سۆڤیەتان ئا بەرێ دە دژین، ئەندامێن یەك ژ چەند ئێلانن، واتە ئەندامێن یەك ژ ئێلێن زوقری، سیپکی، هەسنی[1]، ئۆرتلی، مەهمەدی نە. هێژایی گۆتنێ یە، ئێزدیێن ئێلا ئۆرتلیێ، کو ژ هەمی ئێلان ی‌ا هەری بچووکە، ب سەر ئێلا هەسنی ڤە دهێنە هژمارتن.

بالکێشە کو ئێزدیێن هەر ئێلێ، ب شێوەزارێن خوە ژ هەڤ تێنە ناسکرن" ب تایبەتی، شێوەزارێ ئێزدیێن ئێلێن هەسنی و مەهەمەدی جودایە ژ یێ ئێلێن زوقری و سیپکی. ئێزدیێن ژ ئێلا هەسنی، گەلەك جاران دەوسا "ب"یێ "ڤ"یێ تەلافز دکن، بۆ نموونە، دناڤ پەیڤان دە وها دبە: خەبەر/خەڤەر، خراب/خراڤ، سبە/سڤە، زەبەش/زەڤەش، حەساب/حەساڤ، خەبات/خەڤات و وها پێ‌دە. د تەلافوزا کوردیا ئێزدیێن ژ ئێلا مەهەمەدی، دەنگێ "ۆ" یێ بەربەلاڤە: "ئا" یێ ب ئاوایێ دەنگدێرەکە درێژ، نێزیکی "ۆ" یێ تەلافوز دکن.

ئەندامیا ل ئێلێ، هەر ل گەل ئەندامیا قەبیل یان ئۆجاخەکێ، ژ باڤ دەرباس دبە، نە ژ دایکێ. مەسەلە، هەکە دایك ژ ئێلا سیپکا و باڤ ژ زوقریا بە، زارۆکێن وان (چ کەچ چ کور) زوقری تێنە ناسین.

ب کوردی "کۆنفەدەراسیۆنا ئەشیران ئا زوقری" دبە "ئێلا زوقریا" و ئەندامیا ل وێ وها تێ گۆتن " ئەز زوقری مە"، ئان ژی "ئەز ژ ئێلا زوقریا مە." لەوما دەما ئێزدیەك دبێژە "ئەز زوقری مە"، یانی ئەو ژ ڤێ ئێلێ یە.

هەتا سەرێ سەد سالا بیستان، ئێزدیێن ژ ئەینی ئێلێ، ل سەر ئەینی ئەردێ دژین و هەر ئێلەکێ سەرۆکەکی ئەشیری هەبوو — ئاغا" وەکی کو ل ژۆر بەحس لێ بوو، فەرقێن دەڤۆکی یێن د ناڤبەرا وان دە هێژ ژی دیارن، و د هەر ئێلەکێ دە ئەندامێن کاستێن جهێ هەنە (پیر، شێخ و مرید). پشکا پتر ئێزدیێن د هەر ئێلەکێ

[1] د ناڤ ئەردێ ئیراقێ گوندەکی ئێزدیان یێ ب ناڤێ هەسنێ هەیە.

ده مریدن، لێ بەلێ پیر و شێخ ژی لێ هەنە و مومکونە کو ئەندامێن ئۆجاخێن وان پیر و شێخان د ناڤ ئێلێن دن دە ژی بن.

ئێلا زوقریا

د ڤێ ئێلێ کو مرید و هەر وها شێخ و پیر تێ دە هەنە، قەبیلێن مریدان ئەڤن: بەراقی (بەعراقی)، بووتکی، بەلەکەری، داسنی (دەعسنی)، دڤنی، کۆرکتیا، ماسەکی، چۆخرەشی، مەمرەشی، مەندەسۆری، مەندکی[1]، رەشی، رەشکی، بەشەکە شەمسکا و یێن دن" ئۆجاخێن پیران ئێن وەکی ئۆمەرخالی، کەمالی، خانی و یێن دن" و مالێن شێخان ئێن وەکی شێخ مەند، شێخ سن و وها پێ دە هەنە.

جی و وارێن ئێلا زوقریا[2] ل قەزا وانێ بوون، ل سەر دەشتا ب ناڤێ دەشتا ئەبەخێ دناڤ ئەردێ ئیمپاراتۆریا ئۆسمانیان دە. ئەردێ د ناڤبەرا گۆلا وانێ، سینۆرێ ئیران و ئاڤا رەشێ دە، دەشتا ئەبەخێ یە. پرانیا خەلکێ زوقری ل دەڤەرا سەرەکانیا ئاڤا رەشێ، و سەدی هەشتێ ل بێرگریێ دژیان ل گەل هنەك کۆمێن ل هەرێمێن ئارچاق و تیرماران کو د ناڤبەرا گۆلا وانێ و بازارێ سەرایێ[3] دە شێنی بوون.

ئێزدیێن ژ ئێلا زوقری ل ڤان گوندێن قەزا وانێ دژیان، وەکی چبووخلی، چراخ، دێر جەمەدا ژێرین، دێر جەمەدا ژۆرین، دیزێ، گیهادین، هاجەلی، کانیسارك، کۆسە پشیکوومبەت، قزلاخ، قەلەجوخ، سەید ئاباد، سیمتاتۆس، شەمسەدین، شەنگلاڤە، شڤەکار، تیرکێشان، یارمقا[4]، ووتە، وەلیجان. من ناڤێن وان گوندان دان

---

[1] ل باشوورێ سنجارێ ل ئیراقێ، گوندەکی ب ناڤێ مەندکان هەیە کو ل وێ دەرێ ژی ئێزدیێن ل ڤێ بابکێ دژین.

[2] ژ بۆ ئاگاهیێن زێدەرتر ل سەر ئێلا زووقریا و ب تایبەتی جانگیر ئاغا بنێرە کتێبا ئەسکەرێ بۆییك (کو ب خوە نەڤیێ ئوسب بەگێ ئاغایێ ئێزدی یێ ئێلا هەسنی یە" دایکا وی گولیزەر، کەچا ئوسب بەگی بوو.) "ئێزدیاتی. میرزکێ زازا. فەرمانێن رەش." ئۆلدەنبۆرگ. ٢٠٠٦، رپ. ٢١٤-٢٦٠.

[3] ل گۆری پیر قاناتێ کاکێ، کو ژ ئێلا زووقریا یە (د ١٩٤٠ئان دە ل ئەرمەنستانێ ژ دایك بوویە).

[4] یارمقا جیێ بنەمالا سمۆیێ چەتۆ بوو.

یێن کو ب تەنێ ئێزدییێن ژ ئێلا زوقری لێ دژیان. ئێزدییێن ژ ئێلا زوقری ل گەل ئێزدییێن ژ ئێلێن دیتر ژی دژیان، هەر تەڤ ئەرمەنی، کوردێن مسلمان ئێن ل گوندێن وەکی ئاخوورێك، ئانگوورزەك، ئارچاك، بێرگری، ئەنزاڤ، ئەنزەل، گۆندوورمە، کۆرسۆت[1]، مووچێ، نانپارێز، خۆشاب، خرابە، تیمار.

ئەڤ ئێل، ئێلەکە هەر شەروود بوو، و تێ زانین کو وان کەلەهێن خوە هەبوون، بۆ نموونە، کەلا خۆشەبێ، کەلا سپی، کەلا رەش، ئال کەلە و یێن دن کو ژ بۆ پاراستنا ژ داگیرکەران ئاڤا کربوون.

د سالێن ١٩١٦ – ١٩١٧ ئان دە، ئێزدییێن ئێلا زوقریا، ب خورتی هاتن کۆچبەرکرن ژ وانێ بۆ دەڤەرا قەرسێ. ل ور، ل گوندێن دەڤەرا ب ناڤێ دەڤەرا چوخورێ جی ب جی بوون، کو ل وێ دەرێ ژ خوە ئێزدییێن ژ ئێلێن هەسنی و سیپکا هەبوون. ئەو گوند وها نە: بابخان، بزرخانە، گیادین، ئۆمەربەگ، پیر خالا، ساربەگلوو، سۆکتلی، تووتەك، ئولیکەند، زەریفخان و یێن دن.[2]

د ئەینی دەمێ دە (سالێن ١٩١٦– ١٩١٧ئان) جانگیر ئاغا تەڤ سەرۆکەکی ئێلا هەسنی ئوسب بەگ، ب قەهرەمانانە ل دژی ترکان شەر دکر د شەرێن نێزیکی قەرس و سورمەلیێ دە.

دەما ئێزدییێن زوقری هاتنەئەردێ ئەرمەنستانێ، ل هەرێما ئاشتاراکێ ل ئەنگەسەرکێ (نها ئەڤ گوند نەمایە)، ل ئیلانچالانێ، نەزرڤانێ، پێرسییێ (ئەڤ گوند ژی نەمایە) و پرۆشانێ ب جی بوون. ل هەرێما ئۆکتێمبێریانێ، ل بامباکاشات، پشاتاڤان، قاموشلی و قولیبەگلیێ ب جی بوون. ل هەرێما ئابۆڤیانێ: ئەشەرەباد (نها ئەڤ گوند نەمایە)، چاتقران. ل هەرێما تالینێ، ل کەلەشبەگێ، زربەیێ (نها ناڤێ ڤی گوندی کرنە سۆریك).

---

[1] ل گۆری کۆرسۆتێ ب تەنێ دو مالێن ئێزدییێن زووقریا و نێزیکی ١٩٨ مالێن ئەرمەنیان هەبوون، کو جانگیر ئاغایی ئەو د ژەنۆسیدا د سەرێ سەدسالا XX ئان دە خلاس کربوون. پاشکەتیێن ژ ڤان ئەرمەنیان نها ل کەڤەرا (گاڤار) ئەرمەنستانێ دژین.

[2] هەمی ناڤێن گوندێن ئێزدیان کو خەلکێ زووقریا لێ دژیان د ناڤ ئەردێن ئیمپاراتۆریا ئۆسمانیان و ئەرمەنستانێ دە، ژ ئالیێ پیر رزایێ کاکێ ڤە هاتنە نڤیساندن کو ئەو ب خوە ژی ژ ئێلا زووقریا یە.

سەرۆكێن ناڤدار ئێن ئـێلا زوقريـا، سمـۆيێ چـەتۆ و جـانگیر ئاغـا (جيهـانگیر ئاغا) بـوون. جـانگیر ئاغـا كـورێ خـەتيب ئاغـا بـوو و د ١٨٧٤ئـان دە، ل گونـدێ چيبووخليا دەڤەرا بێرگرییێ ژ دايك بوو بوو. جانگیر ئاغا ژ قەبيلا مەندكى يا كاستا مريدان بوو، كو ئەو ژى دناڤ ئێلا زقوريا دە يە. رۆلەكە پڕ موهيم ب جى ئانيبوو د شەرێ سارداراپاتێ دە (گولان ١٩١٨)، كو د ڤى شـەرێ ديارکـەر دە ئەرمـەنان ب ئاليكاريا هێزێن وى يێن دبن فەرماندارپا وى ب خوە دسـەركەفتن ب دەسـت خـوە ڤە ئانى بوو. ئەو بوو يێ كو ل گەل ئەسكەرێن خوە ئێزدى دپاراستن و مومكن كر كو ئەو و ئەرمەن رووبارێ ئەرەسێ بپەرن د هنگاما تەهجيرا وان ئا بۆ ئەرمەنستانا رۆژئاڤـا دە. جـانگیر ئاغـا د سـالا ١٩٤٣ئـان دە د گرتيخانـەيا رووسـان دە (ساراتۆڤێ) چوو رەحما خوەدێ.

جانگیر ئاغـا كـورێ خـەتيب ئاغـايێ كـورێ جـەنگۆ[1] ئاغـايێ (ئێزديـان ژێ رە مدوور ئاغا ژى دگۆت) كورێ بشار ئاغا بـوو. بـشار ئاغـا، ئـالى ميرزكـێ زازا كـر د شەرێن ل دژى تركان دە.

جانگیر ئاغا، د ١٩٠٣\٤ ئان دە قەهرەمانێ نەتەوەيى يێ ئەرمەنان ئاندرانيك ناس كر و د دەوەتا وى دە ئاندرانيك بوو "سەردەواتى"[2] يێ وى. ئەو د شـەرێن ل دژى تركان دە هەتا ١٩١٨ئان هەڤال بەند بوون.

---

[1] جەنگۆ كورتەيەكە ناڤێ جانگیرە.

[2] سەردەواتى ئەو كەسە كو د دەواتەكێ دە كاروبارێن دەواتێ ب جى تينە.
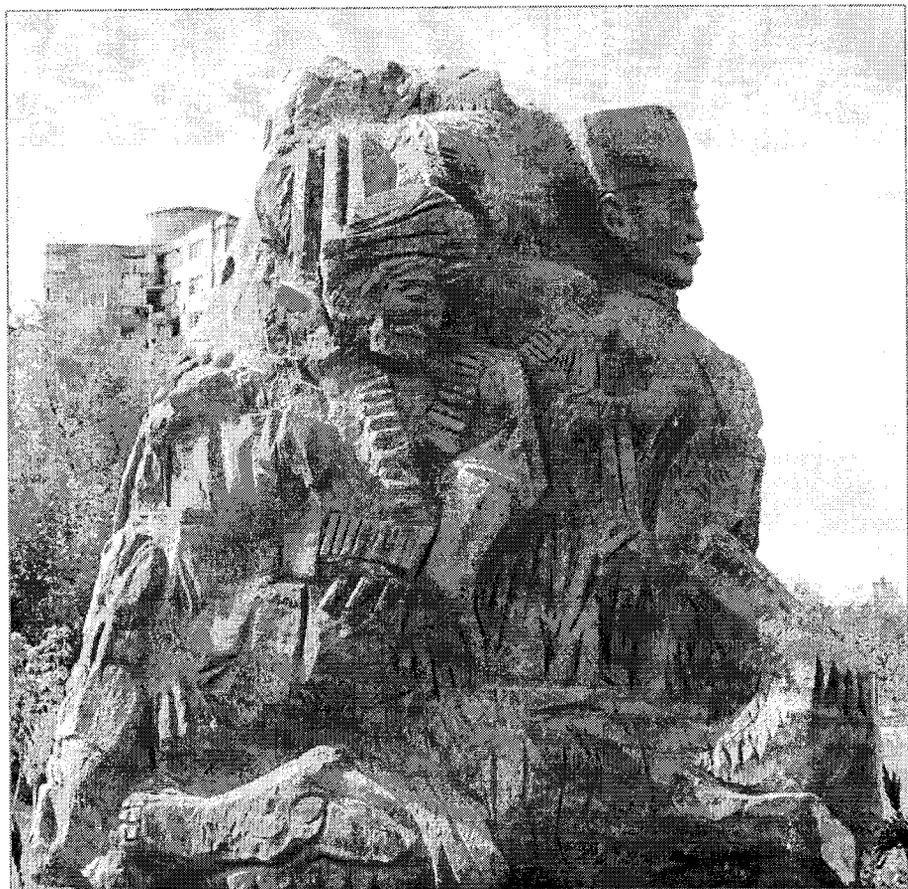
هەیکەلێ جانگیر ئاغا– سەرکارێ ئێلا زوقوریا ئەرمەنستان، یێریڤان. ٢٠٠٦

ئێلا مەهەمدیا

دڤێ ئێلێ دە قەبیلێن مریدان ئێن وەکی مەهەمەدی، هنەکێن مەمرەشا[1] و یێن دن هەنە. ئۆجاخێن شێخان ئێن وەکی هەموو شەمسانی، هەموو شێخ رەش (ژ مالا شەمسانیا) و شێخوبەکر هەنە. ئۆجاخێن پیران ژی مەمێ شڤان، خانی، قەدیبلبان و یێن دن.

خەلکێ ڤێ ئێلێ دبێژن کو ئەو د هنگاما شەرێ رووس و ترکان ێ سالا ١٨٢٨ئان دە رەڤیانە و د ئیرانێ رە کۆچ کرنە بۆ ئەردێ هەرێما ئاپارانێ، نها ل

[1] پرانیا وان دکەڤنە ناڤ ئێلا زووقریا.

ئەرمەنستانىّ. ئەو جارا يەكەم بوو كو ئەو دهاتنە سەر ئەردىّ ئەرمەنستانىّ. هنگىّ، گەلەك شێخ و پيرێن ژ ئێلا مەهمەدى ل گەل وان هاتن و ل گوندىّ ميرەكىّ هەرێما ئاپارانىّ[1] ئيرۆ ب جى بوون. ئەو ل هەرێما ئاراراتىّ، ل گوندىّ دەڤەليىّ ژى ب جى بوون.

ئێزدييێن ژ ئێلا مەهمەديا، ل دەشتا ئەبەخىّ ژى (ل وانىّ) ب جى بوون، كو دكەتە رۆژئاڤايىّ خەلكىّ زوقريا.

سەرۆكىّ وان ئىّ ناڤدار كۆك ئاغا بوو، كورىّ مير چۆپان. ل گۆرى ريوايەتان، مير چۆپان ميرىّ ئەردەكىّ بوو كو ٣٦٠ گوندێن ل دەشتا ئەبەخىّ دبن حوكمىّ وى دە بوون.[2]

ل گۆرى ريوايەتێن ئێزديان، كەچەكە بەدەو هەبوو ب ناڤىّ زەريف خاتوون ژ مالا مير چۆپان. رۆژەكىّ، زەريف خاتوون ژ ئالىىّ كوردەكى مسلمان ڤە هاتبوو رەڤاندن. پشتى هنگى، دناڤبەرا ئێزدييێن ژ ڤىّ ئێلىّ و كوردێن مسلمان دە شەرەك قەومى يە، كو ئێزدى ژىّ رە دبێژن "شەرىّ زەريف خاتوونىّ." د ئەنجاما ڤى شەرى دە ٢٤٠ خۆرتێن ژ ڤىّ مالا ئێزدى هاتنە كوشتن. دبێژن كو هەموو خۆرت و پيرێن مالا مير چۆپان هاتبوون كوشتن. لىّ تەنىّ ژنەكە پێگران (دووجانى) كو ئەو ژى بووكا مالا مير چۆپان بوويە، خوە خلاس كرييە. ئەو ژن، كەچا ئووچ گەرۆ (ژ قەبيلا مەم رەشى يا ئێلا زوقرييا) بوويە. وىّ كورەك ئانييە دنيايىّ، ناڤىّ كۆك ئاغا[3] لىّ كرنە و پاشكەتيێن ژ وى، ئيدامە دانە ڤىّ ئێلىّ.

ئێلا هەسنيا

دناڤ ئێلا هەسنيا دە ئەڤ قەبيلێن مريدان هەنە وەكى بەلەكەرى، بەياندوورى، بووڤكى، داسنى (دەعسنى)، داودى، دڤنى، دۆدكى، گێلۆيى، كاشاخى، مامتاجى، مەميدۆكى، مەخسوودى، موسكى، ميرانگى، قازانى، قووچى، رەموشى، شەرقى،

---

[1] ل گۆرى شێخ رحانا منەت، كو ژ ئێلا مەهمەدى يە (د ١٩٣٣ئان دە ل ئەرمەنستانىّ ژ دايك بوويە): و ل گۆرى پير رزايىّ كاكىّ.

[2] ل گۆرى شێخ رحانا منەت.

[3] و ل گۆرى پير رزايىّ كاكىّ شێخ رحانا منەت.

تووژکی، ئوودیٛ[1] و وها پیٛ دە. د ئیٛلا هەسنیا دە هنەك ئوٚجاخیٛن پیران ژی هەنە وەکی پیریٛ هەسن مەمان، پیریٛ ئوٚمەرخالی، و شیٛخان– شیٛخوبەکر. ئەندامیٛن هنەکیٛن ڤان ئوٚجاخان د ناڤ زوقریا دە ژی هەنە.

ئیٛزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانیٛ دبیٛژن کو ئیٛلەکە دیتر هەیە، ب ناڤیٛ ئیٛلا ئوٚرتلیا. ب دیتنا من، ئەڤ ئیٛل، پارەکە ئیٛلا هەسنیایە. ئوٚرتلی کوٚمەکە بابکیٛن ژ هەمی کاستانە. سەعیدیٛ ئیبوٚ، د کتیٛبا خوە "کوردیٛ ریٛوی"[2] دنڤیسە کو ل پشت چیاییٛ گریداخیٛ، ئاراراتیٛ، گوندیٛ ئوٚرتل هەبوو. دبە کو ئەو جیەك بوو کو تیٛ دە گەلەك گوند هەبوون. خورتی ل وان هاتە کرن کو ویٛ دەریٛ بتەرکینن (بهیٛلن) و ئەو ژی ل دەڤەرا سورەمەلییٛ ب جی بوون. نڤیسکاریٛ کتیٛبیٛ د نڤیسە کو ناڤیٛ ڤی خەلکیٛ ل ویٛ دەریٛ دژی، ژ ناڤیٛ جییٛ ئوٚرتلیٛ تیٛ.

سەرۆکیٛ ئیٛلا هەسنیا، ئووسب بەگیٛ کوریٛ حەسەن بەگی بوو د سەدسالا ١٩– ٢٠ ئان دە. هیٛژایی گوٚتنیٛ یە، ئووسب بەگی پەروەردەیا بالا وەرگرتبوو، وی ئاکادەمی (خوەندنا بلند) ل ئیٛچمیادزنیٛ کوتا کربوو. ئەو ل گەل بەستەکاریٛ ناڤدار ئیٛ ئەرمەن کوٚمیتاس (سوٚگوٚموٚنیان) و کەرەمیٛ حەمید، کوریٛ بەگەکی کوردیٛ ژ بنەمالا ناڤدار ئا مالا کوٚسە گولی جواهر[3] – ئاغا، هین دبوو.

ئوسب بەگی نە تەنیٛ دناڤ ئیٛزدیان دە بەلکی دناڤ ئەرمەنیان دە ژی حورمەتەکە مەزن ددیت و ژ ١٩١٨ئان پیٛ دە وەکی نوونەرەکی جڤاکا ئیٛزدی هاتە هلبژارتن بوٚ پارلامەنتوٚیا کوٚمارا ئەرمەنستانیٛ. دهنگاما دەستدریٛژی و ئیٛریشیٛن ترکان ئیٛن سەر کوٚمارا ئەرمەنستانیٛ دە (د ١٩١٨ئان دە) و دیسا دەما پەنابەریٛن ئیٛزدی د هاتنە ئەرمەنستانیٛ، وی ب خوە د کار و هەولیٛن بجیکرنا وان و دابینکرنا تشتیٛن خوارنیٛ و پیٛدڤییٛن وان ئیٛن دیتر دە جی دگرت.[4]

---

[1] ل گوٚری پیر رزاییٛ کاکیٛ.

[2] سەعیدیٛ ئیبوٚ (١٩٧٩). کوردیٛ ریٛوی. ییٛریڤان، رپ. ٣.

[3] ل گوٚری پیر ڤاناتیٛ کاکیٛ.

[4] ل گوٚری پیر رزاییٛ کاکیٛ.

ئێزدیێن ژ ئێلێن هەسنی و سیپکا ل سەر هەمان ئەردێ دژیان، پرانی ل هەرێما قەرسێ، لێ بەلێ بەشەکە (پارەکە) وان ئا بچووك ژی ل هەرێمێن بازید و سورمەلیێ ب جی بوو بوون. (ناڤێن گوندێن کو ئەو لێ دژیان ل ژێرن).

هەیکەلێ مەزەلێ ئوسب بەگێ

ئەرمەنستان– شامیران.

خەلکێ هەسنیا ئێرۆ ل ئەرمەنستانێ، ل هەرێما ئاراراتێ ل گوندێ ئافشارێ دژین. ل هەرێما ئاشتاراکێ ل شامیرانێ" ل هەرێما ئۆکتێریانێ ل ئارماڤیر، بەدەل، ئەردەشیر، جانفیدان، مەلەبەدر، قورووەرەز، شاریار، ئوزوونۆڤ و ل یێن دن دژین. ل هەرێما ئارتاشاتێ ل جیێن وەکی ئارێڤشات و ئاینتابێ (ئێرۆ تەزەگویوخ) دژیان. ل هەرێما ئێچمیادزنێ ئێزدی ل ئەینەلی، ئەیارلی، قزلتەموور (ئێرۆ ناڤێ وێ کرنە ئاراگاتس)، تساخکوونك و زڤارتنۆتسێ دژیان. ل هەرێما ئابۆڤیانێ ل ئارینج، جێرڤێژ، گوندێ ئەعمۆ، موورەتەپە و قەرەقەلێ دژین. ل هەرێما تالنێ: ئاراگاتس، بەرۆژ، گەلتۆ، گێتاپ، هەکۆ، کاراکێرت، سابوونچی، تلك و قـژلا مەعرا. ل هەرێما ماسیسێ ل ماسیسێ دژین و دژیان.[1]

ئێلا سیپکا

دناڤ ئێلا سیپکا دە ئەڤ قەبیلێن مریدان هەنە وەکی بەلی، چیلی، ئیسەدزی، کاشاخا، کارێیی، کلێری، مخایلا، پیڤازی، رەجەڤی (رەجەفی)، رۆژکی، ساحانیا، ستورکی، شانەزەرا، شەمسکا، ئووتی و وها پێ دە. وەکی ئۆجاخێن پیران، پیرێ باد، پیرێ قەدیبلبان، پیرێ مەمێ شڤان و یێن دن هەنە و وەکی شێخێن وان، شێخێن ژ مالێن شەمسانی و شێخوبەکرێ (قاتانی) نە.

ئێلا سیپکا دابەش بوو بوو دو کۆمان و سەرۆکێ کۆمەکێ ئەمەر ئاغا بوو. ئەو پرانی ل دەڤەرا دیگۆرا ل هەرێما قەرسێ دژیان. دیگۆرا ژێرین و دیگۆرا ژۆرین هەبوون. ئێزدیان ژ ڤێ دەڤەرا دیگۆرێ یا ئێزدینشین رە دگۆتن، "خەرەبێ دیگۆر." سەرۆکێن کۆما دن، کو ل گوندێن نەوالا سینەکێ[2] و دەروودۆرێن وێ دژیان، دو کورێن پۆلات بەگ، ئەلی ئاغا و ئەگیت ئاغا[3]، بوون.

---

[1] ل گۆری پیر رزایێ کاکێ و پیر قاناتێ کاکێ.
[2] سینەك کو ب کوردی وەکی "چۆلێ سینەکێ" ژی تێ بناڤکرن، نەواله.
[3] ل گۆری پیر رزایێ کاکێ.

ب یا ئێزدیان، پێشیێن ئێزدیێن ئێلا سیپکا یێن کو ل هەرێما سینەکێ دژیان و سەرۆکێن وان، کورێن پۆلات بەگێ بوون، ژ هەرێما موسلێ هاتبوون " د دەما خەزالیێ دە"[1].

هنەك ئێزدیان هینا ژی گۆتنێن دێ و باڤێن وان ل بیر تێن، کو دایباڤێن وان سەرهاتیێن ل سەر رابردوویا وان ئا دلسۆژ لێ قەرهەمانی دگۆتن ژ وان رە. ئاگەهدەریەکی من (پیر رزایێ کاکێ) ل بیر تێ کو دایکا وی، کو هەر ژ وێ ئێلێ بوو، ژێرە دیرۆکا ئێلا سیپکا کات دکر. وێ چیرۆکا هاتنا ئێزدیێن سیپکا بۆ ئەردێ ئەرمەنستانێ، کتە ب کتە ژێرە دگۆت.

پارەکە ئێزدیێن ژ ئێلا سیپکا، د ١٨٥٤–١٨٥٦ئان دە، د هنگاما شەرێ رووسیا و ئۆسمانیان دە هاتنە ئەردێ ئەرمەنستانا رۆژهلات و پرانی ل هەرێما ئاپارانێ ئیرۆ، کو هنگێ دناڤ رووسیایا تساری دە بوو، ب جی بوونە. پارەکە دنە ئێزدیێن ئێلا سیپکا د ١٨٧٧–١٨٧٨ئان دە د هنگاما شەرێ رووس و ترکان دە هاتنە. پارەکە مەزن ئا دیتر ژ ئێزدیێن سیپکا ژی، د هنگاما شەرێ جیهانێ یێ یەکەم دە هاتنە ڤان دەڤەران. لێ بەلێ، ل گۆری هنەك ریوایەتێن ئێزدیێن ڤێ ئێلێ، هنەك مالێن ئێزدیان هێ ژ سالێن ١٨٢٧– ١٨٢٨ئان ڤە ل ئەردێن ئەرمەنستانا رۆژهلات (ل هەرێمێن ئاپارانا ئیرۆ) دژیان.[2]

ئێزدیێن ژ ئێلا سیپکا و هەسنیا، ل هەمان هەرێمێ دژیان، پرانی ل هەرێما قەرسێ، لێ ل دەڤەرێن بازید و سورمەلیێ ژی ژ وان هەبوون. ل ڤان گوندان دژیان وەکی ئاکراك، ئالەم، ئەمەنچایر، ئەمەنکۆیی، ئێنگووك، ئێنیکێیی، ئەسلانیێ[3] (ل سورمەلیێ)، ئەیلا سنجۆ، ئەسمەر (ل بازیدێ)، باجەلی، بازارجوخ، باندەموراد، بادلی، دیگۆرا ئێزدیا، دیادین (ل بازیدێ)، دێریك، دیمسز، دووزگەچی (ل

---

[1] "غەزالیێ" وەختەکی نە دیارە، ب ئیهتیمالەکە مەزنە کو قەستا وێ دەما قەتلێن مەزن، زولم و رەڤینا، وەکی ئێزدی دبێژن، ژ هەرێما موسلێ دکە.

[2] ل گۆری پیر رزایێ کاکێ، کو قسەتێن دایکا وی گولیژەرا مەهمەد (ژ دایکبوون ١٩١٦) تێنە بیرا وی و کو دایکا وی ژێ رە قسەت دکریە کو باپیرەگەورێ وی ل گوندێ پامپا هەرێما ئاپارانسکیا ئیرۆ هاتنە دنیایێ. بابێ بابگەورێ وی هاتی بوویە ڤێ هەرێمێ.

[3] ئەسلانیێ گوندێ هەسەن ئاغایێ بابێ ئوسب بەگی، سەرۆکێ ئێلا هەسنیان بوو.

سورمەلیێ)، دوتاخ (ل بازیدێ)، گۆگەرمەس، گوندێ کەلۆ، گەرمەشڤ، گوندێ مەخسۆ، گوندێ شێخا، هۆجە قجلاخ، حەسەنجانۆ، کوندۆ، کووچە (ل سورەمەلیێ)، کۆسە سۆگتلی، قەرەلخ، قەزی کۆپلان (ل سورەمەلیێ)، قزلقول، قزلدز (ل بازیدێ)، قزنەفەر (ل سورەمەلیێ)، قەرەکۆز، قەرەقەلا ژۆر (قەرەقەلا بارۆ)، قەرەقەلا ژێر، قەرەکەند، قولپ (ل سورەمەلیێ)، قوبك، قزلجە، تەندوورەك، تاوشان، تاشنیکا ئێزدیا (تانیشکا چۆخرەشا)، تانیشکا کوردا، تاشکۆرپی، خوخان (ل بازیدێ)، مالا شەمدین (ل بازیدێ)، رەمەنقولی، ساریبلاخ، سیچان، سۆرخلی، سینەك، سووسز، شاترۆخلی، شیرینکو.[1]

دەڤەرا چوخریێ ئەو دەڤەرە ل هەرێما قەرسێ کو گوندێن سیپکی و هەسنیان لێ بوون و د ١٩١٧ئان دە ئێزدیێن ژ ئێلا زوقوریا هاتنێ و پرانی ل ڤان گوندێن وەکی بزرخانە، گیادین، پیرخالا، بابخان، ئمەر بەگ، سۆگتلی، تووتەك، ئوولیکەند، ساریبەگلوو، زەریف خانێ ب جی بوون.

دەما ئێزدیێن ل ئێلا سیپکا هاتنە ئەردێ ئەرمەنستانێ، ل ڤان گوندێن هەرێما ئاپارانێ ب جی بوون وەکی چۆبانماز، جاموشڤان (جاموشڤانا پچووك)، ئەلەگەز (جاموشڤانا مەزن)، گۆزەلدەرە، پۆشت، پامپ، جەرجەریس[2] (نها دێریك)، کۆربلاخ، میرەکا ژۆرین (پرانیا ئێزدیێن وێ دەرێ ژ ئێلا مەهەمدی نە)، میرەکا ژێرین، سەنگەر، قوروبۆخاز، قوندەساز. ئەو ل هەرێما ئێچمیادزنێ ژی ل گوندێن وەکی کۆرانلێ، کۆرپەلی، کوورەکەند، باگرامیان، نۆراکێرت و یێن دن دژیان و دژین. ل هەرێما تالنێ، ل گوندێن ئارتێنی، بایسز، سیچەنلی، قبختەپەیێ دژین.

---

[1] ل گۆری پیر رزایێ کاکێ. ژ بۆ ئاگاهیێن زێدەتر ل سەر ئەردێ کو ئێزدی ل ئیمپراتۆریا ئۆسمانیان لێ دژیان بنێرە: کەرەمێ ئانقۆسی. (٢٠٠٤)، ئێل و بەرەکێد کوردێد ئێزدی ل ڤاڤقازا باشوور و ئالمانیایێ. تبیلیسی، رپ. ٤٦-٥٢" وەزیرێ ئەشۆ (Rashidov V.A.). (١٩٨٩)، جاسمێ جەلیل. بژارە. یێریڤان، رپ. ٤" خەباتێن ئەرەبێ شەمۆ، حەجیێ جندی. د ڤان کتێبان دە یەك دکارە زێدەتر ناڤێن گوندێن ئێزدیان ل ناڤ ئەردێ ئیمپاراتۆریا ئۆسمانیان پەیدا بکە" من ب تەنێ ناڤێن گوندان دان یێن کو ئاگاهدەرێن ئێزدی دکاربوون ب بیر بینن و ب خوە ژ من رە بیێژن.

[2] هەیامەکێ جانگیر ئاغا ل ڤی گوندی ژیا پشتی ١٩١٨-١٩١٩ئان.

د سالێن ١٩٢٠ی دە، ژ بەر موشکولەیێن ئابۆری و هەژمارا زێدەیا پەنابەران ل ئەرمەنستانێ، هنەك ئێزدی چوونە گورجستانێ و ل ور ب جی بوون. ئەو ل ور ب جی بوون و نها ل بازارێن وەکی تبلیسییێ، کو قەدەرێ ٧٠٪یێ ئێزدییێن گورجستانێ لێ دژین، باتوومی، رووستاڤی، کووتایسی، تێلاڤی، گاردابانی، کۆبوولێتی و ل بازار و دەڤەرێن دن دژین.

ئەشیرێن ئێزدیان ل ئیراقێ

گەلەك ئەشیرێن ئێزدی ل ناڤ ئەردێن ئیراق، تورکیە و سوریێ هەنە کو گەلەك ژ وان ئەشیران دناڤ ئێزدییێن ئەرمەنستان، گورجستان و رووسیایێ دە نایێن زانین. بالکێشە کو ئێلێن ئێزدی یێن ئەرمەنستان و گورجستانێ (زوقری، سیپکی، هەسنی و مەهەمدی) وەکی ئێل دناڤ ئێزدییێن ئیراق، تورکیە و سووریەیێ دە نایێن زانین.

ئاگاهدارییێن دەرهەقێ ئەشیرێن ئێزدی یێن ل ئیراقێ دە، ل هەڤپەیڤینێن ل گەل ئێزدییێن ژ ئیراقێ هاتنە بەرهەڤکرن کو نها هەر یەك ل وەلاتەکی جهێ یێ ئەورووپایێ دژی" هەروها د کتێبێن ج. ژ. ئێدمۆندس[1] و خ.ج. رەشۆ[2] دە ژی ئاگاهی هەنە دەرهەقێ ئەشیرێن ئێزدیان یێن ئیراقێ دە.

بەرەکەسێ ئێزدییێن ئەرمەنستانێ، ئەشیرێن ئێزدیان ئێن ل کوردستانا ئیراقێ ب گەلەك نێزیکی تێکلداری ئەردێ ئێکامەتا ئەشیرێ نە. ئێزدییێن ئیراقێ دابەش بوونە دناڤ دو کۆمێن مەزن دە: شێخانی و شنگالی (شنگاری). ئێزدییێن شنگالی ژی د ناڤ خوە دە دبن دو کۆم: جوانا و خۆرکانی کو ژ چەند ئەشیران پێك تێ.

[1] Edmonds C.J.A pilgrimage to Lalish. The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. 1967.

[2] Rashow Kh.J. An approach to the essence of Yezidian Religion. Uppsala, 1998.

ل شێخانێ ئەڤ ئەشیرێن ئێزدیان هەنە وەکی بەلەسنی، باسدکی، دنا، دوملی[1]، هەکاری، هەراقی، mامووسی، مووسانی، پێدایی، قائیدی، قرنایی، رووبەنیشتی، ترك، خالتی، خەتاری و یێن دن.

کۆما ئێزدییێن شنگالی ڤان ئەشیرێن هانێ دحەوینە: ئاقۆشی، بەکرا، چووکان، دلکان، ئەمەران، هەبابان (هەبابات)، هۆویری، حلێقی، هەسەکان(باکوری)، کزان، کۆرکۆرکی، مالا خالتێ (مسکۆرا، قیچکان، حەسەنی، نورکی، عەلدنان، ئوسڤان، خۆشی، عەلی سۆرکا، خفشان)، ماسەکی، مهرکان (مەهرکان)، خنان و یێن دن.

کۆما ئێزدییێن شنگالی ڤان ئەشیرێن هانێ دحەوینە: ئالدەخی، ئادیان، ئالدین، بەکران، جەفری (جەفریان)، چێلکا، چێلکان، دلکان، هەسکان (باشووری)، هەویری، هەلیقی (هەلەیقی)، کورکورکا (کۆرکۆرکا)، مەندکان، مووسانی، مەهرکان، موسقۆرا، مالا باکێ، قیچکان، قیرانی، رەشکان، سمووقی (سەمۆقا)، شرقان، شەرقیان، شەهوانی و یێن دن.

ناڤێن قەبیل و ئۆجاخان: واتە و پەیوەندی یێن وان

نها ئەم بەرێ خوە بدنە ئالۆزییێن ناڤێن بابکێن ئێزدیان بۆ نموونە قەبیلا مریدان ئا خالتی، کو شەرەفخان بەدلیسی ژی بەحس لێ کریوو. ل ئیراقێ ئەڤ ئەشیر دابەش بوویە دناڤ هەفت بابکان دە: زرگانی، سروجی، خەندەقی، و هتد.[2] قەبیلەکە مریدان هەیە ب ناڤێ خالتی دناڤ ئێزدییێن ئەرمەنستان و گورجستانێ دە، کو ئەڤ بابك وەکی د میناکا ئێزدییێن ئیراقێ دە دابەش نەبوویە دناڤ ژێر- بابکان دە.

ل گەل کو پرانیا ئەشیرێن ئێزدی، ناڤێن خوە ژ ناڤێن پێشی (جد) ئان پێشەنگێن خوە دگرن، ناڤێن هنەکان ژی تەڤ ناڤێ جوگرافی گرێداینە. بۆ نموونە، قەبیلەکە مریدان ب ناڤێ کەندالی هەیە و ب هەمان ناڤی گوندەك ژی هەیە دکەڤە باشوورێ ئێسڤنێ

[1] شەرەفخان بدلیسی نە جارەکێ دنڤیسە دەرباری ڤێ ئێلێ دە د "شەرەفنامە"یێ دە. ئەو دنڤیسە کو میرێن ئەول ئێن ئەشیرا دومبولی، چوونە سەر دینەکی "مەزەبەکە ئادی یێ ئێزدیان" (بدلیسی ١٩٦٧: ٣٥٧).

[2] ل گۆری د. خ. ج. رەشۆ.

ل هەرێما شێخانێ ل کوردستانا ئیراقێ. دیسا قەبیلەکە مریدان ب ناڤێ مەمرەشی و گوندەکی ب هەمان ناڤی ل رۆژ هلاتی ئێسڤنێ هەیە (د ناڤبەرا ئێسڤنێ و گوندێ کەندالێ دە). بابکەك مریدان ب ناڤێ مووسکی هەیە و دیسا گوندێ مووسەکا هەیە ل نێزیکی چیایێ پیرۆزێ مەقلووبێ. مریدێن ڤێ قەبیلێ ل ئەرمەنستان، گورجستان و رووسیایێ و هەروها ل هەرێما سینجارێ ژی (شنگال) د ناڤ خەلکێ جوانا دە هەنە. دەما ژ هەرێما قەرسێ، ژ گوندێ زۆرێ و بازیدێ بارکرن، هنگی ل ئەرمەنستانێ خویابوون.[1]

هنەك ئۆجاخێن پیر و شێخان تێکلدارێ دیاردەیێن سروشتی نە. بۆ نموونە، پیر ئافات، ب لێسەر و تەرگێ (تەیرۆك) رە تێ تێکلدارکرن.

هەژمارەکە ئۆجاخێن پیر و شێخان ژی هەنە کو ل گۆری باوەرییێ تێکلییا وان ب با رە هەیە، لەورە با یەك ژ ئەلەمەنتێن سەرەکەیە: شێخ حەسەن (شێخسن)، شێخ مووسێ سۆر، پیر باد (ئان ژی جارنان بات). مەمێ رەشان، کو ناسناڤێ وی "شێر" بوو، خودانێ بارانێ و پشتەڤانێ ئەکنانە.

هنەك ئۆجاخێن پیر و شێخان مەخسووس ب هنەك حەیوانان رە تێنە تێکلدارکرن. بۆ نموونە، باوەری ئەوە کو شێخ مەند پشتەڤانێ مارانە، ئان ژی شێخ زەندین پشتەڤانێ کێڤرۆشکانە، وها پێ دە. بۆ نموونە، باوەری وسایە کو ئۆجاخێن پیران ئێن وەکی جەروان پشتەڤانێن دوپشکانن.

هنەك ئۆجاخێن پیر و شێخان ژی ب هنەك نەخوەشیا ڤە تێنە تێکلدارکرن، مەسەلەن، ئەو دکارن ئالی ساخکرنا نەخوەشییێ بکن. بۆ نموونە، شێخ جنتەییار و پیر قەدیبلبان و پیر هاجیال دکارن مرۆڤێن ب نەخوەشیا مێژی باش بکن. شێخ ئامادین دکارە زکێشیا زارۆکان پاك بکە (سانجوو برین) و وها پێ دە.

هنەك ناڤێن ئۆجاخێن پیران ژ ناڤێن پشتەڤانێن ئێزدی نە. بۆ نموونە، پیر مەمێ شڤان ژ ناڤێ مەمێ شڤان — خودانێ پەزی تێ. پیر گاڤانێ زەرزان ژی دیسا ناڤێ خوە ژ گاڤانێ زەرزانێ گرتیە کو خودانێ حەیوانێ مەزن (پێروو)ە.

مالا پیرێ لبنان ئالیکاریا مرۆڤێن نە زەوجی دکە (و کێ دخوازە بزەوجە). د جەژنا مەزن ئا خدر نەبی و خدر لیاس دە.ئێزدیێن ئەڤیندار ژ بۆ داوەت و

---

[1] ل گۆری پیر وەزیرێ کاکێ.

بەختیاریا خوە نیاز دکن ژ خدر نەبی و ژ لبنان. دبێژن کو لبنـان گەلـەك جیـوارێن حەجێ ئاڤا کرن و ژ بەر ڤێ هندێ ناسناڤێ وی "پیرێ پریکەتان"ە.

دناڤ ئێزدیـان دا ل سـەر نـاڤێن بابکـان ژی شـیرۆڤەیێن جهـێ هەنـە. تەخـەر، بیۆگرافیا شەخسێ دیرۆکی، یانی ئاڤاکـەرێ بـابکێ ب ئەفسانەیان تـێ مـەزنکرن. جارنان ئەڤ یەك ژ ئەتیمۆلۆژیا ئامیانە پێك تێ. ئەزێ ل ڤر بەحسا یەك ژ وان بکم دەرباری مالەکە پیران دە، واتە ئۆمەرخالا. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ، ل گـەل گەلـەك چیرۆکێن جهێ، چیرۆکێن ئەتیمۆلۆژیا نەتەوەیی گۆتن ژ مـن رە دەربـارێ ئەسـلێ ڤی ناڤی دە: ل سەر روویێ ئاڤاکەری ڤێ ئۆجاخێ، ئۆمەر، خالەك هەبوویە، ژ بـەر ڤێ هندێ یە کو ناڤێ ئۆمەرێ خالا لێ هـاتبوو کـرن. لێ بـەلێ، ئـەو ژ مـالا خـوە رە تەخەر دبێژن "مالا باڤا".

ئۆجاخێن پیران ئێن ب ناڤێ هەسن مەمان ژی هەنە، لێ بەلێ دناڤ ئێزدیـان دە ئەو وەکی "پیرێ چل پیران" تێنە ناسین، ژ بەر کو ئەو وەکی پیرێن (بنر. ل ژێـری) ٤٠ ئۆجاخێن دن ئێن پیرانن.

ب ڤەکۆلینا لیتەراتوور و چاڤکانیێن دیرۆکنڤیسییێ یێن وەکی واکایینامەیان، یەك دکارە ببینە کو ناڤێ هەر مالەکێ تشتنان دبێژە دەربارێ دیرۆك و ئەسلێ وێ دە. ژێ پێ ڤە، هەژمارەکە ناڤێن بابکێن ئێزدیـان هەنـە کـو ئـەینی ئـەو نـاڤ دنـاڤ کـوردێن ژ دینـێن مـسلمان و ئـەهلی هـەق دە ژی هەنـە. بـۆ نموونـە، ئەشـیرەکە ئێزدیان هەیە ب ناڤێ دوملی و هەروها کـوردێن ئـەهلی– هـەق هەنـە کـو ژ ئـەینی ئەشیرێ (دملی) نە. ژێ پێ ڤە، قەبیلەکە مریدان هەیە ب ناڤێ شـکاکی و هـەروها ئەشیرەکە ناڤدار ئا کوردێن مسلمانان ژی هەیە دیسا ب ئەینی ناڤی.

گەلەك میناکێن ڤێ یەکێ هەنە کو ئەشیرەکە کوردان هەم ئێزدیاتی، هـەم ژی ئیسلام قەبوول کربن.[1] وەکی کو ل ژۆر بەحس لێ بوو، یەك ب زکماکی دبە ئێزدی، یەك نکارە ڤی دینی هەلبگرە، پشترە قەبوول بکە" ژێ پێ ڤە، دڤێ دابیاڤ هەردوو ژی ئێزدیێن ژ کاست و بابکێن کو زەواجا دناڤبەرا وان دە دورووستە بـن. ئـەڤ یـەك

---

[1] ژ بۆ ناڤێن ئەشیرێن کورد بنێرە کتێبا Lerkh, P. (1856). Issledoaniya ob iranskikh kurdakh I ikh predkakh severnykh khaldeyakh. Book I. Sankt-Pêtêrsbûrg.

دکاره وسا بێ شیرۆڤەکرن کو ئەڤ ئەشیرێن کوردان، بەری بەلاڤبوونا ئیسلامێ ئێزدی بوونه.

ل کوردستانا ئیراقێ، ئێزدی ل دهۆك، زاخۆ و دۆرووبەرێن وان دژین، و ژێ موهیمتر، ل دو هەرێمێن موهیم، شنگال (سنجار) و شێخانێ. ئێزدیێن ئیراقێ تەخەر ناڤێن گشتی ب کار تینن ژ بۆ دیارکرنا ئەسلێ ئێزدیان: وەلاتشێخی و شنگالی.

ئێزدیێن سنجارێ (شنگال) دناڤ خوه ده دابەش دبنه دو کۆمێن مەزن: جوانا و خۆرکانی. لێ بەلێ ئەو وەکی ئەشیر نابێن حسێبێ" ئەڤ ناڤکرنێن دەڤەرینه. ئێزدیێن باکورێ سنجارێ، جوانانه و یێن باشوور خۆرکانی نە. هەر یەکێ ڤان کۆمان ژی دابەش دبە چەند ئەشیران و ئەو ژی، دیسا دناڤ خوه ده دبن چەند بابك ئان ژی بەرەك.

پێنج فەرز

خالەکه دن ئا گەلەکی موهیم هەیه بێ کو چما زانینا کاست، ئەشیر و بابکان بۆ هەر ئێزدی بێحەد گرینگه، تەمەن، زایند، کاست و ئیکامەت چ دبە بلا ببه.

بۆ هەر ئێزدیەك بێحەد موهیمه بزانه بێ کا کیژان کاست و قەبیلێ نە و مرۆڤ دکاره بێژه نها د سەدسالا ۲۱ئان دە، هێ زێدەتر موهیمه ژ بەر کو هەر ئێزدیەك، چ ژ سنفا رووحانی چ ژ مریدان، دڤێ پێنج فەرزان (نها ژی گەلەك جاران تەنێ سێ) ب جی بینه. ب خێرا فەرزان، کو هەموو پەیرەوێن دینێ ئێزدیاتیێ یەك دکه و دگهینه هەڤ، ستروکترا تەکانه یا جڤاکا ئێزدی پێك هاتیه.

بنیادێ ڤان پێنج فەرزان ئەوە کو دڤێ هەر ئێزدیەك پیر، شێخ، هۆستا (هۆستایێ رووحانی)، مەرەبی (مامۆستایێ رووحانی) و برێ ئاخرەتێ و/ ئان ژی خوشکا ئاخرەتێ هەبن ل گەل وەزیفەیێن وان ئێن دیار. یانی دڤێ هەر ئێزدیەك دڤێ دنیایێ دە ئەڤ پێنج کەس هەبن، کو تێکلیێن وان ئێن مانەوی ل گەل وی/وێ ئێزدی/ێ دیار و زەلالن. ژێ پێڤە، دڤێ ئەو ئیلاهی (خاس و چاك) و قانوونێن ئێزدیاتیێ فێری وی/وێ بکن، پێ بدن زانین کا چاوا حەرەکەت بکە دناڤ جڤاکا ئێزدیان دە. لێ ژ هەموویان گرنگتر، دڤێ ئەو، مەراسیمێن سەبارەت ب مەرهالەیێن

سەرەکە د ژیانا ئێزدیەکی/ێ دە (مەراسیما ئینیتاتۆنیێ\کەمالێ (بۆ نموونە: بسك برین" مۆرکرن، و هتد) مەراسیما جەنازەییێ (تەسلیمیێ ئەردێ کرن یان چالکرن)، و هتد) ب رێ ڤە ببە و بەشدارییێ لێ بکە.

دەما من هەڤپەیڤین دگەل ئێزدیێن ئەرمەنستانێ د ٢٠٠٥ئان دە چێکرن، گەلەك ئێزدیان بۆ پرسا "ب یا وە سیستەما کاستێ د ڤێ ب ئەینی ئاوایی دەوام ببە ئان نا؟"، بەرسڤا "ئەرێ" دان. دەلیلێ بنیاد کو ئێزدی نکارن بێیی سیستەما کاستێ بژین، هەبوونا پێنج فەرزانە، کو بێیی سیستەما کاستێ ئەو پێنج فەرز ب جی نایێن.

هەموو ئەندامێن کاستان دڤێ وەزیفەیێن خوە ب جی بینن: پیر، دڤێ ببە پیرێ "مریدێن خوە" شێخ، دڤێ ببە شێخێ "مریدێن" خوە. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ ناڤکرنێن ل ژێر ب کار تینن بۆ وەجیبەیێن ئەندامێن هەر کاستەکێ:

یانی ئەرکا پیر، "پیرتی کرن"ە، یا شێخ، "شێختی کرن"ە. ژێ پێڤە، دیسا پێنج فەرز قەدەغەیێن ل سەر زەواجێن ئێزدیان دیار دکن تەنێ دناڤبەرا کاستان دە بەلکی د زەواجێن ناڤبەرا هنەك مالێن هەمان کاستێ دە ژی.

ئەرکێن سەرەکە یێن مەرەبی و هۆستایان، فێرکرنا ئەدەبیاتا دینی یا ئێزدیان، ئیلاهی و قانوونێن وانن. دناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستانێ دە، شێخ، پیر، برێ ئاخرەتێ و یێن دن تەنێ دکارە ژ وێ مالێ بن یا کو ئەو ئێزدی دکارە ژێ هەلبژێرە، بۆ نموونە، شێخەکی مالا خوە.[1] مەسەلەن، شێخێن پیرێن ئۆمەرخالیا، شێخێن ژ مالا شێخ مەندن (ئەو ژ مالا فەخرەدینن، کو ئەو ژی د ناڤ بنەمالا شەمسانی دەیە). و ئەو نکارن ڤێ قائیدەیێ بگوهەرن، یانی رابن و شێخەکی ژ

---

[1] ژ بۆ ئاگاهیێن زێدەتر ل سەر تێکلیێن "پێنج فەرزان" و ل سەر ئەشیرێن ئێزدیێن ئیراقی بنر. د ناڤ: خ. ج. رەشۆ (١٩٩٨).

مالەکە دیتر هلبژێرن. پیرێ چل مالێن پیران، پیرێن ژ ئۆجاخا هەسمەمانن (پیرێ چل پیرا)، لەورا زەواجێن د ناڤبەرا ڤان ئۆجاخان دە قەدەغەنە.

هۆستا
مەرەبی
برێ/ خوشکا ئاخرەتێ

هەر ئێزدیەك دڤێ شەدەتیا دین (ئان ژی شەهدا دین) بزانە، کو د وێ شەدەتیێ دە هنەك رێز هەنە کو دڤێ ئێزدی ناڤێن هەموو مالێن مرۆڤێن ژ پێنج فەرزێن خوە بینە.

ئەنجام

بابکێن ئێزدی نەبوونە مالێ زەمانێن بەرێ، لێ بەرەڤاژی ڤێ، نها ژی ل کارن و جیێ ئێزدیەك دناڤ جڤاکێ دە ب ئاوایەکی زەلال و تەقەز دیار دکن. جڤاکا ئێزدیان نە تەنێ سیستەمەکە تێکەلە، کو بنگەها وێ دابەشبوونەکە ل گۆری کاست و دینی یە، بەلکو سیستەمەکە کو ل سەر پێنج فەرزان ئاڤایە: و د بنگەها هەموویان دە زانینا ئەشیرێن ئێزدیان هەیە.

ئیلاوه: لیستا قەبیل و ئۆجاخێن ئێزدیان

شێخانی: ئادانی، قاتانی، شەمسانی

پیرانی

مریدخانه

شێخانی

١- ئادانی

شێخ سن/ شێخ حەسەن

شێخ شەرفەدین

شێخ زێندین

شێخ براهیمێ خەتمی

شێخ مووسێ سۆر

شێخێ ئێتیما

ستیا گول

٢- قاتانی

شێخووبەکر/شێخ ئابوو بەکر

شێخ مەهەمەدێ باتنی

شێخ ئیسماعیلێ عەنزەلی

شێخ عەبدولقادر

شێخ ماڤیێ زار

شێخ کارا

شێخ خەلیفەتا

شێخ سۆرێ سۆرا

٣- شەمسانی

شێشمس/ شێخ شەمس ئێد — دین.

فەخەردەین/ فەخر ئێد — دین.

سجادین/ سجا ئێد — دین.

ناسردین/ ناسر ئێد — دین.

٣-١- شێشمس/ شێخ شەمس ئێد -دین

شێخ خدرێ شەمسا

شێخ عەڤدالێ شەمسا

ئامادینێ شەمسا

بابادینێ شەمسا

شێخ حەسەنێ شەمسا

شێخ باڤکێ شەمسا

شێخ تۆکلێ شەمسا

شێخ ئاڤیندێ شەمسا

شێخ ئالێ شەمسا

شێخێ رەش/ شێخێ جنتەیار

ستیا ئیس/ ئێس

ستیا نسرەت

ستیا بلغان/ بەلقان

٣-٢- فەخرەدین/ فەخر ئێد — دین

شێخ مەندێ فەخرا

خاتوونا فەخرا

شێخ بەدر

٣-٣- سجادین/ سجا ئێد — دین

٣-٤- ناسردین/ ناسر ئێد — دین

پیرانی
ئال
ئالووبەکر/ ئالۆبەکر
ئافا
ئاتقاتێ
ئاخا
باد/ بات
بازید
بەعری
بەیبوون
بوال
بوو
بووب/بۆب
بووك
بۆز/ بووز
جەرڤا(ن)/جەروان/جەبران/جەرڤا
چاك
چێلێ
داڤوودی/داودی بن دەرمان
دەڤا
دربێس/ دەربس
دەلی
ئەڤدیا
ئێزید
فات
گاڤانێ زەرزان
گەرگەر

هاجخال

هەمەل

هەسمەمان/ هەسەن مەمان/ پیریٚ چل پیرا

حەجی مەهەمەد بێزورەت

حەجی عەلی/ حەجی عەلی مەمین

هەسەن

هەسەن چیناری/ هەسەن چنێری

هەسەن دەقیق

هەسەن چکێر

هەسەن تەلك

هەسین پیر

هەسین شیرین

هەسەنەناك/ هەسلەماك/ هەسلەناك

هاجیال

هەسنالکا/ هەسەن ئێلکا

هەمەدیٚ بابیٚ

هێسم

هوو

ئیس

ئیسیبیا/ ئێسیبیا

کەوکی

کەمالا

لبلان/ لبنا

لووفی

مەمیٚ رەشان/ مەهمەدیٚ رەشان

مەقلەبێز/ مەلقەبێز

مەمیٚ شقان

مالا بالا
مەهبووف/ مەبووب
موس/ مۆسیٚ
مەهمەدیٚ رەبەن
مەن
مەند
مەرڤان/مەروان
مەحموود
مەهەد یەشان
مەیسوور
مەنسوور
مۆمن
ناڤدار
ئۆمەرخالی/ ئۆمەریٚ خالا
قەدیبلبان
قەرەچەر
قەلەندەر
قلیٚچ
رەشید میٚراڤیٚ
رەشیٚ حەیران
سباتیٚ/ سبا
سین خالی
سینان ئەزار
سنیبالیٚ/ سنیبەری
شامیا
شالیار
تەرجمان

تووز

تووسکی

خەمسی

خانیا

خەفووف

خۆشاڤا/ خۆش ئافا

خەتی پسی

زەکر/ زکر

مریدخانه

ئانقۆسی

باراڤی/بەراڤی

بەلی/بەلا

بەلەکەری

بەیان دووری

بوودی

بووتکی

بووڤکی

جەلۆی

چۆخ رەشی/ چۆ رەشی

چیلی

چلدەر گووشی

دەسنی

دڤنی

دۆدکی

گا بەلەکی

گەردەن زەری

گێلۆیی
ئیسەدزا
کەندالی
کۆرکۆتی
کورتکی
کاشاخا
کلێری
مامۆیی
مام تاجی
ماسەکی
مەمەشەریف
مەم رەشی
مەمکی
مەمیدۆکی/مەموودۆکی
مەندکی
مەندەسۆری
مەخسوودی
مهەمەدی/ مەهمەدی
مهێلی
مخائیلی
میرانگی
مووسانی
مووسکی
ئۆزمانسوویی/ ئۆزمانسۆی
پیڤازی
قەرێی
قووچی

قازانی
رەشی
رەشکی
رەجەفی/رەجەڤی
رەمۆشی
رەش کۆت
رۆژکی
ستورکی
ساهانی
سەلوانی
شکاکی
شەرقی
شەمسکا
شەمەزەرین
شاهنەزەری
تووژکی
تۆرنی
ئودی
ئوتی/وتی
خالتی
وەلۆی

ئەشیرێن ئێزدیان ل شنگالێ

١- خۆرکان
ئالدەخی
ئادیان

ئالدین
بەکران
جەفری/ جەفریان
چێلکا
چێلکان
دلکان
هەسکان– شەرقان
هەویری
حەلیقی/ حەلەقی
کورکورکا/ کۆرکۆرکا
مەندکان
مووسانی
مەهرکان
موسقۆرا
مالا باکێ
قیچکان
قیرانی
رەشکان
سمووقی / سەمۆقا
شرقان
شەرقیان
شەهوانی

٢– جوانا
ئاقۆشی
بەکرا
چووکان

دلکان
عەمەران
هەبابان/ هەبابات
هۆوێری
حلێقی
هەسکان – شمال
کزان
کۆرکۆرکی
ماسەکی
مهرکان/ مەهرکان
خنان

مالا خالتیٚ

مسکۆرا
قیچکان
هەسەنی
نوکری
ئەلدنان
ئوسڤان
خۆشی
عەلی سۆرکا
خفشان

ئەشیرێن ئێزدیان ل شێخانیٚ

بەلەسنی
باسدکی
بریمەنی

دنا

دوملی

هەکاری

حەراقی

مامووسی

مسووسانی

پێدایی

قائیدی

قرنایی

رووبانیشتی/ رووبەنیشتی

ترك

خالتی

خەتاری

بیبلیۆگرافیا

– بدلیسی، شەرەفخان ئبن شەمسەددین (۱۹٦۷). شەرەف – نامێ. ژ ئالیێ E.I.Vasiljeva ڤە هاتیە وەرگەراندن بۆ رووسییێ. مۆسکڤا، پ پ ڤ، جلد.۱.

– Edmonds C.J. A pilgrimage to Lalish. The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. 1967.

– رەشۆ، خ. ج. (۲۰۰٤)، پەرن ژ ئەدەبێ دینێ ئێزدیان. دهۆك. جلد.۱، ۲.

– خلیل جندی، نحو معرفه حقیقه الدیانه الایزیدیه. السوید ۱۹۹۸.

پارا دویەم

سەمبۆلیزما ئێزدیاتیێ

سەمبۆلیزما تەیران د ئێزدیاتییێ دە

فکر، تەیرا هەری بلەزە.
ریگڤێدا

دەستپێك

سەمبۆل ئیماژەکە کو تم واتەیەکە وێ یا دیار هەیە. سەمبۆلا کو ب وی ئاوای تشتەکی و واتەیەکێ ب هەڤ ڤە تێکلدار دکە، هەڤکات مرۆڤان ژی تێکلدار دکە، مرۆڤێن کو وێ تێدگهن" لەوما ئەو ئاوایەکی ڤەگوهەستنا زانیارییێن دیارە (گەلەك جاران زانیارییێن پیرۆز).

دترادیسیۆنێن میتۆپۆەتیك ئێن جهێ دە، تەیر، ئەلەمەنتێن بنگەهینە ژ بۆ سیستەمێن دینی– میتۆلۆژیك و ئاینانن" گەلەك فۆنکسینێن وان ئێن جهێ هەنە. دگەلەك سیستەمێن تەسەوورێن دینی و میتۆلۆژیك دە تەیر، ئیماژێن سەمبۆلیکن" بۆ نموونە سەمبۆلێن خوەدایان و دکارن سەمبۆلێن خاس و بابچاك بن، ئان ژی یێن دێموورگۆسن (ئافرینەرێ کایناتێ)، ئەگیت و قەهرەمانان، هتد. وەکی سەمبۆلێن جەوهەرێ خوەدایی، ئەسمان، رۆژ، برووسك، با، هتد ن. تەیر، سەمبۆلا ئازادیا تەمام، بەرزیا روح و ئازادیا روحانی یە. لەوما سەمبۆلا تەیرێ، تێکلدارە ل گەل خوەدایی، جاویدانی و هەروها ل گەل سەرکەتنا روحانیێ .(Waida 1987)

د سەمبۆلیزم و میتۆلۆژییێ دە ب گشتی واتەیەکە ئەرێنی یا تەیران هەیە. د هنەك سیستەمێن میتۆلۆژیك دە تەیر سەمبۆلێن روحێن مرۆڤانن" کۆما دن ئا سەمبۆلان ل سەر وێ فکرێ ئاڤا بوویە کو تێکلیا تەیران ل گەل تەبەقەیێن خوەدایی هەیە. سەمبۆلا تەیر–روح پر قەدیمە" جارا ئەول ل نیگارێن شکەفتان ئێن دۆردۆنەیێ هاتیە پەیدا کرن، کو دگهە رابردوویەکە هەڤدەه هەزار سالی.

ئامانەکە زێرین ئا پان (سەدسالا ٥ – ٦ ب.ن) ژ هەمەدانێ، ب شکلێ تەیرەکی دفرە د ناڤ دە، تەیرێن مانەند ژ تشت و ئامانێن زیڤین ژی تێنە زانین و هەروها د هونەرا سکیتیایان دە ژی بەربەلاڤن. نیو–یۆرك.

هەروەها، ب تایبەتی هونەرا گەلێن ئیرانی زەنگینا "سەمبۆلیزما تەیرانە": کافی یە کو ب تەنێ رۆلێن جهێ یێن گەورە تەیرا سیمرێ د دەستانا شاهنامەیێ دە و د شعرا سۆفی یا ئاتتار، "منطق الطير" (١١٧٧) دە ب بیر بێن (بەرتەلەس ١٩٩٧: ١٥٥).

تێ زانین کو شامان هەتا نها ژی جل و بەرگێن خوە ب پەڕان دخەملینن و د هنگاما ئاینان دە ماسکەیێن تەیران ل خوە دکن، ب ئارەزۆیا کو ب ئالیکاریا وان

"بگەهنە" بالاترین قەدەمەیێن علم و زانینێ. لەوما، وسا دهاتە سێورین کو تەیر، شکلگرتنا (تەجەسسوم) ئلم، ئاقل و مێژیێ ژیرە.

د گەلەك ئەفسانە، دەستان و چیرۆکان دە تەیر ئاگاهیێن گرنگ تینن بۆ قەهرەمانان. دبە کو ئەو پەیامبەرێن خوەدایی سەمبۆلیزمە بکن، کو پەیامێن باش دگهیننە مرۆڤان. د هنەك کولتوران دە مرۆڤ ژ تەیران پڕ شکبەرن، ژێ دترسن کو ئەو دێ خاینتییێ بکن و سرێن وان بگهیننە دژمنان. گۆتنەکە بەلاڤە، "تەیرەکی ل سەر دوولکا خوە ئانی"، ژ وێ باوەریا باتل ئا قەدیم هاتییە پێ.

سەمبۆلیزمان تەیران دئێزدیاتییێ دە

بێشکە کو دینێ ئێزدیاتییێ یەك ژ وان دینێن هەری زەنگینە بۆ نەریتا سەمبۆلان. نەخاسمە، ژ بەر ئێزدیاتی نەریتەکە دەڤکی یە سەمبۆلان جییەکی پڕ فرەهـ هەیە تێ دە. لەوما ئەم دکارن ئێزدیاتییێ وەکی سیستەمەکە سەمبۆلان ببینم کو ئەو سیستەم د جیهانبینیا ئێزدیەکی\ێ یا دەرباری دنیایێ دە خوەدان رۆلەکە بنگەهی یە.

ئارمانجا ڤی کاری ئەوە کو سەمبۆلیزما تەیران د دینێ ئێزدیاتییێ دە ڤەبکۆلە و نیشان بدە کو هەمی سەمبۆل، وەکی ئەلەمەنتێن دینەکی، خوەدان رۆلەکە تایبەتن مینا پرەکە د ناڤبەرا جیهانا راستەقینە و جیهانا تەجروبە و علمی دینی دە.

ئەم دکارن سەمبۆلێن د ئێزدیاتییێ دە هەیی، د چەند کۆمان دە پۆلین بکن، بۆ نموونە:

١- جسمێن ئەسمانی (رۆژ، هیڤ، ستێرکا سبەهێ)

٢- تشتێن پیرۆز (دوڕا سپی، هتد)

٣- هەیوان و تەیر (گا، تاووس، دیکل، هتد)

٤- هژمار (٣، ٧، ٤٠، ٧٢، هتد)

٥- رەنگ (سپی، سۆر، زەر، شین، هتد) و کۆمێن دن.

د میتۆلۆژی و دۆکترینا ئێزدیاتییێ دە، سەمبۆلیزما تەیران خوەدانێ جییەکی تایبەت و بنگەهی یە، هەموو تەیرێن میتۆلۆژیا ئێزدی پۆزیتیفن" پرانی ئان

هەبینێن خوەدایی (خوەدا، سەرەکێ مەلەکان، مەلەك، هتد) سەمبۆلیزمە دکن ئان ژی ب ئاوایەکی تێکلداری تەبەقەیێن روحانینە. سەمبۆلیزما تەیران ئا ئێزدیان، بابەتێن جهێ یێن تەیران دحەوینە کو ئەو بابەت هەمی تێکلداری دەستپێکا مانەوەیی و خوەداییینە بۆ نموونە، تاووس، کو ژ ناڤ هەموویان ناڤدارترین سەمبۆلا ئێزدی یە" دیکل، تەیرێ ئەنقەر، تەیرێ مەزنی سپی، کەڤۆکا سپی و تەیرێن بێوەسف.

گەلەك جاران تەیر، د ئەفسانەیێن کۆزمۆگۆنیك ئێن ئێزدیان دە تێنە دیتن، ئانکو تەیر ژ دەستپێکا دەما ئافرینێ ڤە هەنە، هەتا ل گۆری چەند ئەفسانەیان بەری هنگی هەبوونە.

ئەفسانەیەك هەیە د ناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستانێ دە دەرهەقێ دەمێن بەری ئافرینێ دە. ئەڤ ئەفسانە قسەت دکە کو بەرێ بەهرا مەزن هەبوو و ل ناڤێ بەحرێ بنەکە دارا گولێ شین بوو. ل سەر گولییەکە دارا گولێ تەیرەك ڤەنشت کو ئەو تەیر شێخ سن بوو. خەلك دبێژنێ "هۆستایێ گولێ." د ئەینی بەحرێ دە دارا مەزن ڤەنشتن، یەك ژ وان سپی بوو و ئەو خوەدێ ب خوە بوو، یێ دن مەلەکێ جەبراییل بوو.[1] جبراییل ب شکلێ تەیرەکی ڤەنشتە سەر ئەینی دارا مەزن ئا کو خوەدێ لێ، لێ بەلێ مەلەکێ جەبراییل نەدزانی کا کی یە ل کێلەکا وی، هەتا بوو ب ئالیکارییا شێخ سن (ئان ژی، ب یا ڤاریەنتەکە دن، ئەو تاووسێ مەلەکە) تێگهشت کو تەیرێ مەزن ئێ سپی یێ ل سەر دارێ، خوەدێ یە. بەس پشتی هنگی وان هەموویان دەست پێ کرن دنییا ئافراندن.

دەما کو من خەباتا خوە یا قادێ دکر ناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستانێ دە، من هنەك ڤاریەنتێن ڤێ ئەفسانەیێ بهیستن کو د وان دە ل دەوسا شێخ سن، تاووسێ مەلەك خویا دبە، و ل دەوسا جبراییل ژی ئێزید. هەموو ڤاریەنتێن ڤێ ئەفسانەیێ سێ هەبینێن پیرۆز (خوەدا، مەلەکێ جبراییل و شێخ سن" ئان ژی خوەدا، تاووسێ مەلەك و ئێزدی) قسەت دکن، کو بەری ئافرینا دنیایێ هەبوونا و ڤەنشتە سەر گولیێن دارا مەزن، کو ئاشکەرایە ئەو گولی، دارا ژیانێ بوو ل ناڤەندا دنیایێ و

---

[1] Bin. Vilchevskiy 1930.

هەروها دارا گولێ کو ل بەحرا مەزن ئا سەرەتایی شین بوو بوو. هەموو ژی ب شکلێ تەیرانن کو ئەڤ یەك گەلەك گرنگ بۆ سەمبۆلیزما ئێزدیاتییێ.

ئەفسانەیا ئافرینێ یا ئەهلی – هەق، کو گەلەکی شبهێ یا ئێزدی یە،[1] دیار دکە کو خوەدێ جبراییل ئافراند کو وەکی پیر بنیامین ژی تێ زانین. سەبارەت ب ڤێ یەکێ د هنەك نرخاندنان دە دبێژە کو جبراییل ل سەر بەیاڤا ئاڤێن ئەول گەریا بێیی کو ئافرینەرێ خوە بناسە[2] (کرێینبرۆك ٦٨: ١٩٩٢). مینا ئەفسانەیا ئێزدیانە. هەر وها، ئەفسانەیا ئەهلی – هەق یا ئافرینێ، دبێژە جبراییل بەری ئافرینا دنیایێ ل سەر ئاڤێ پەرواز دان، ب شکلێ تەیرەکی بوو.

د "مسحەفا رەش" دە دنڤیسە: "پاشی وی جبراییل ئافراند ب تەیرەکی و وی ئەو شاندییە و هەر چار کنار دانە دەستێ وی"(کرەیەنبرۆەك ٧٢–٧٣: ١٩٩٢). بالکێشە کو د هەڤپەیڤانا من ئا ل گەل فەقیر ئەلی (ژ جەللە) دە، وی گۆتبوو من کو ئەو ئێ کو خوەدێ "چار کەڤرێن چار کناران" دانە دەست، تاووسێ مەلەك بوو.[3]

ئەڤ ئەفسانە نیشان ددە کو سەمبۆلەکە تەیرێ هەبوو بەرێ کو خوەدێ هەموو گیانەوەران، هەر ل گەل تەیران، بئافرینە. خوەدێ ب خوە د ڤێ ئەفسانەیێ دە شکلەکێ تەیرەکی سپی و مەزن هەیە. سپی یە، ژ بەر کو ئەڤ رەنگ، رەنگێ کەمالا خوەدایی یە" هەروها ل گۆری زانستەکێ، ئەولی هەموو رەنگێن دن د ناڤ خوە دە حەواندنە. وەکی کو د "مسحەفا رەش" دە دنڤیسە، دوڕا کو دەستپێکێ خوەدێ ژ "جەوهەرێ پیرۆز (سوڕ)"ێ خوە ئافراندبوو ژی، هەر سپی بوو. ل ڤر سەمبۆلا تەیران تێکلداری خوەدایی یێ یە، کو بنیادێن وێ یێن مانەوی دگهینە بەری ئافرینا جیهانا مادی.

---

[1] بنر. کرێینبرۆك ١٩٩٢: ٥٧ – ٧٩.

[2] Kreyenbroek behsa Mokri, M. (1966) dike, Shah-nama-ye Haqiqat\ Le Livre des Rois de ve'rit'e: Histoire traditionelle des Ahl-e Haqq, Vol. 1., Teheran\Paris (Bibliotheque iranienne 14).

[3] ل گۆری گۆتنێن فەقیر ئەلی – پیر ئۆمەرخالی (جەللە، ئەلمانیا).

ئەنقەر، سیێمورڤ

د میتێن ئێزدیان ئێن ئەفراندنێ دە تەیرەك خویا دبە د هنگاما ئافراندنێ دە، کو ناڤێ وی د کتێبا پیرۆز ئا ئێزدیان "مسحەفا رەش" دە هاتیە" و هەروها د ئەدەبیاتا دەڤکی یا ئێزدیان دە ژی بەحس لێ دبە. تەیرەکە ب ناڤێ ئەنقەر. ل گۆری "مسحەفا رەش"ێ، ب وەرگەرا جوزێف: "بەرێ خوەدێ دوڕا سپی ئافراند ژ سرا خوە یا هەری ئەزیز. وی تەیرەك ژی ئافراند ب ناڤێ ئانگار.[1] وی دوڕا سپی ل سەر پشتا تەیری ب جی کر و چل هەزار سالان ل سەر وێ ئیقامەت کر " .(Joseph 1919:36)

دەولکا زیڤ یا زێرکری (سەدسالێن ۳ –۷ئان ب. ز ئیران) ل قەراغێ ژۆرین شکلێن سیێمورڤێ هەنە

[1] د کتێبا جوزێف (۱۹۱۹) دە ناڤێ تەیری وەکی "ئانگار"ە، لێ بەلێ ئێزدی تەخەر وەکی "ئەنقەر" ئان ژی "عەنخەر" تەلەفووز دکن.

د وەرگەرا پرۆف. د. کرییێنبرۆك (٧٢: ١٩٩٢) یا "مسحەفا رەش" دە، کو ل گۆری ڤەرسیۆنێن ب کوردی و ئەرەبی چێکربوو، دنڤیسە کو "بەریێ خوەدێ دورا سپی ئافراند ژ سرا خوە یا ئەزیز و کەڤۆکەکە سپی ئافراند کو ناڤێ ئەنفەر لێ دێرا و دور ل پشتێ ب جی کر و ل سەرێ روونشت بۆ چل هەزار سالان. " ل ڤر تەیرێ "ئەنفەر"، کەڤۆکا سپی یە.

ل گۆری قەولێن ئێزدیان (ئەدەبیاتا دینی یا دەڤکی)، تەیرێ ئەنقەر ڤەدنشە سەر گولیەکی دارا هەرهەرەییێ، کو ل بهەشتێ شین دبە. ل گۆری وێ، ٧٢ باسکێن ئەنقەر هەنە، و ل سەر یەك ژ وان گایەك هەیە:

هەی مالا من، تەیرەك ل ئەزمانا وی هەی، ناڤێ وێ ئەنقەرە.
هەفتی و دوو پەرە.
پەرەکی گای ل سەرە.

چەندی تەیرەك ل ئەزمانا وێ هەی، ناڤێ وی ئەنقەر ب ناڤە.
رۆژا عید و ئەرەفاتا دەرکەفت ژ کانیا سیهانیێ.[1]
چەنگە و باسکێت خۆ ڤە دەوشینیێ،
ژێ دچیێ شەوق و شەمال و نوورین و خۆناڤە.

(راشۆ ٢٠٠٤: ١٠٥٠–١٠٥١)

وها، تەیرەکی دن ژی هەیە د سەمبۆلیزما تەیران ئا ئێزدیاتییێ دە، کو خوەدێ ئەو ئافراندی یە، نها ل بوهشتێ دمینە، دانییە ل سەر گولییەکی دارا هەرهەرەییێ و هەژمارەکە سەمبۆلیك ئا باسکێن وێ (٧٢[2]) هەیە.

---

[1] " کانیا سهانیێ" سەرەکانیەکە کو ل گۆری ئەفسانەیێ ل بوهشتێ یە.

[2] ئەفسانەیەکە دیتر هەیە دەربارێ ماسیا ب ٧٢ پوولان، کو ل سەر یەك ژ وان گایەك هەیە و ل پشتا وی ژی دنیا ب جی یە. د ترادیسیۆنا ئێزدیان دە ژ ٧٢ مرۆڤان (٣٦جمك – جێوی) هەموو مرۆڤ پاشکەتن. ژ بلی ئێزدیان ٧٢ ملەت هەنە ل دنیایێ ئێزدی دبێژن: "برا خوەدێ بێ هەوارا هەفتیێ دو ملەتا، پاشیێ وەرە هەوارا ئێزدیخانە." هەژمارا ٧٢، یەك ژ هەژمارێن

خ. ج. رەشۆ پێ باوەرە کو ئەڤ تەیر سەمبۆلەکە ئیمازێن سەمبۆلیك ئێن تاووسێ مەلەکن (رەشۆ ٢٠٠٤: ١٠٥٠).

د شعرا فارسان دە، شعرا سووفی ژی تێ دە، تەیرێ ب ناڤێ "ئانقا، مقابلی، هەتا هەڤ واتەیێ ناڤێ سیموورگێ یێ ب ئەرەبی تێ قەبوولکرن.[1]

سێنمورڤ

هەری ب قیمەت ئێن سەردەما ئانتیکە. دەربارێ واتەیا پیرۆز ئا ڤێ هەژمارێ دناڤ کولتورێن جهێ دە بنێرە د ناڤ. Schimmel Annemarie (1993), The mystery of numbers (Hikmeta Hejmaran). N.Y.Oxford, rp. 268.

[1] تەلەفووزا ب فارسیا نووژەن ئا ڤی ناڤی "سیمورخ"ە" ب پەهلەڤی – سێمورو (.Avest mereyo saeno" تەلەفووزا ب پازاندی – سن، سنایە (Chunakova 2004:200)

قـەدیمترین بەشـا ئاڤێستایێ كـو بەحـسا سـیمر لێ تـێ كـرن "یاشـت"ە. د بووندامیشنێ دە دبێژە كو "تەیرێ سەن" تەیرێ هەری مەزنە (بونداهسهن ۱۹۹۷: ۲۸۲) و بـەری هـەموو تـەیرێن دن ئـەو هـاتبوو ئافرانـدن، نـە ژ بـۆ ڤـێ دنیـایێ (بونداهسهن ۱۹۹۷: ۲۹۹). ئەو ژ تەیرێ چامرۆش (Pehl. Cinamros, Pazend. Camros) بالاترە بۆ قەدر و قیمەتا خوە (بونداهسهن ۱۹۹۷: ۳۰۰)، كو چامرۆش، تەیرەكی میتۆلۆژیك، ڤەدنشە نـك سـیمر هـەر ل سـەر گـولیێن ئـەینی دارا " دارا دەرمـانێ هـەموو دەردان" (Chunakova 2004: 252) ئـان ژی "دارێ هـەموو تۆڤان" (Bertels 1997: 167).

تـەیرێ سـیمر د میتۆلۆژیـا ئێزدیـان دە خـودانێ رۆلەكـە گرنگـە" بـێهتر د ئەدەبیات و پەندێن كوردی دە تێ دیتن، بۆ نموونە:

مافورەكە كوردی ب شكلێ
"دارا ژیانێ" ل سەر،
مووزەیا تەكستیلا كوردی ل هەولێرێ،
كوردستانا ئیراقێ، ۲۰۰٦.
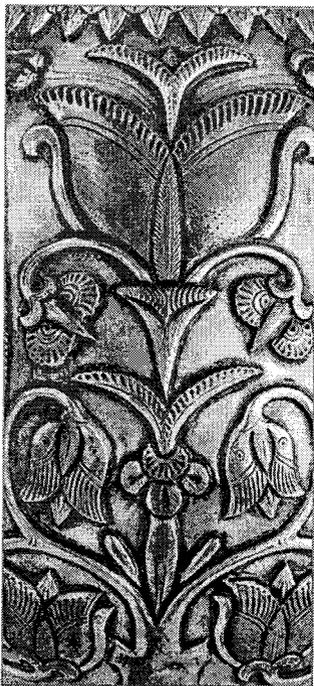
" دارا ژیانێ"
دەتایەكە دێولكەكە زیڤین.
The Hermitage (Xelwetxane)
سانكت – پێتێرسبوورگ، رووسیا

" ئەمرێ تە چار ئەمرێ سیمرە"، کو تێ واتەیا ژیانەکە شاد و بەختەوار. لێ بەلێ هەموو ئێزدی گوهـ ل سیمر بوونە.

د هەمی دیرۆکێن تێکلداری تەیرێ ئانقایێ دە، مرۆڤ ب ئاشکەرایی ئەلەمەنتێن ئەفسانەیێن سەمیتیك دبینە، کو پشتی تەڤل شعرا سووفی بوویی تەڤ ترادسیۆنا زەنگین ئا ئیرانی یا ئەفسانەیێن ل سەر سیمر (بێرتێلس ۱۹۹۷: ۲۰۲). بالکێشە، ناڤێ ئانقا د فەرهەنگێن فارسی یێن سەدسالا هەڤدەهان دە وەکی مقابلا ب عەرەبی یێ کەلیمەیا سیمر هاتییە پێناسەکرن، ئان ژی وەکی " ئانقایا رۆژئاڤایی" کو ئەو ژی وەکهەڤە ل گەل سیمر (بێرتێلس ۱۹۹۷: ۲۰۱). دەما مرۆڤ گوهـ ب بێرتێلس (بێرتێلس ۱۹۹۷: ۱۷۷–۱۷۸) و هنەك ئاکادەمیسییەنێن دن دکە، ب یا وان ئیماژا تەیرێ سیمر دگهە دەمێن بەری زەردەشتییێ، دبە کو ناڤێ ئەنقەر ێ د ترادسیۆنا ئێزدیان دە پشترە ل جییێ تەیرێ سیمر هاتبە بجیکرن.

دیکل

تەیرەکی دیتر کو د ترادسیۆنا ئێزدیان دە خویا دبە، دیکلە.

د گەلەك ترادسیۆنان دە، تێکلییا دیکلی ب رۆژێ رە، پر ئاشکەرایە و د ناڤەندا ئیماژێن میتۆلۆژیك ئێن دیکلان دە یە. دیکل سەمبۆلا فەرەنسایێ یە و ژ کەلەپوورێ قەدیم ئا گالایان تێ.

د فراگاردا هەژدەهەمینا ئا "ڤدەڤدات"[1] ێ دە – یەك ژ کتێبێن پیرۆز ئێن کتێبا پیرۆز ئا زەردەشتییێ "ئاڤەستا"یێ – هنەك بەیت (خەت) هاتنە تەرخان کرن بۆ پەسنێ پارۆدارشا تەیرێ (تەرەولێ) سرۆئاشا – دیکلێ کو د زەردەشتییێ دە ل دژی دێڤێ ترالییێ بووشیاستایا "دەستدرێژ"ە (ئاڤەستا ۱۹۹۸: ۱۱۹).

---

[1] ناڤێ ڤێ کتێبێ ب فارسیا ناڤینی (پەهلەڤی) "ڤیدئێڤدات"ە. ژ "Vi Daevo Datem"یا ب ئاڤێستایی تێ، ئانکو "کۆدەکسا ل دژی دێڤان." ۲۲ بەش هەنە د ڤێ کتێبێ دە ب ناڤێ " Fragard ". ئان ژی بنر.: Avesta v russkikh perevodakh (1861 – 1996), Sost., obsh. Red., primech., spravochniy razdel I.V. Raka. SPb., 1998.(چاپا دوویەمین)

ئیمارژا دیکل، د پرانیا ترادسیۆنان ده تێکلداری خوەندنێن شەفەقا سبەهێ، رۆژێ و ئاگرێ خوەدایی یە. ئێزدی، هەروەکی زەردەشتییان، رۆژێ دحەبینن وەکی سەرەکانییەکە ژیانێ و هەبوونا خوەدایی یا ئاشکەرا ل دنیایێ" و ئاگر دحەبینن وەکی جلقەیا خوەزایا رۆژێ ل سەر ئەردێ.

شێخ ئامادین. مالەکە شێخان هەیە د ترادسیۆنا ئێزدیان دە کو خوارنا گۆشتێ دیکل ل وان گونەهە. ناڤێ ڤێ مالێ شێخ ئامادینە.[1] ئەو شیان ل وان هاتییە بەخشاندن کو زارۆکان ژ زکێشییێ و خەونێن خراب خلاس بکن. وسا باوەر دکن کو هەکە کەسەك ژ وێ مالێ، هەما بۆ جارەکێ ژی بە، گۆشتێ دیکلان بچێژە، ئەو دێ ڤێ شییان و بەهرەیا خوە هەتا هەتایێ ندا بکە.[2] ئەو دبێژن:

شێخم، شێخێ دلا
ناخوم گۆشتێ دیکلا،
دەستێ من دەرمانێ هەموو دلا.[3]

ئۆجاخەکە پیران هەیە د ناڤ ئێزدیان دە ب ناڤێ پیرێ جەروان، کو ئێزدیێن ئیراقێ دیکلان وەکی خێر ددنە وان.

جارنان دیکل، وەکی تەیرەکی پیرۆز ژی تێ قەبوولکرن، ژ بەر کو ئەو بانگا هاتنا رۆژێ ددە و راستەراست د تێکلییێ دە یە ب رۆژ و رۆناهییێ رە.

تاووسی مەلەك

یەك ژ سەمبۆلێن هەری موهیم د ئێزدیاتییێ دە، ئیمارژا تاووسە. ل رۆژهلاتێ تاووس سەمبۆلا بەدەوی و موکوممولییێ یە.[4]

---

[1] شەمسانی – شێخ شەمس – ئامادینێ شەمسا.

[2] ل گۆری کەرەمێ تەمۆ – شێخ ئامادین.

[3] ل گۆری سەیرانا شەمۆ.

[4] د ئیلاهییێن ئێزدیان دە چەند جاران ستیا تاووس تێ گۆتن (زارگۆتنا ... ١٩٧٨). دایکا شێخ ئادی – ستیا ئێس ب ڤی سفەتی هاتیە پەرووکرن.

هەر کەسێ کو دەربارێ ئێزدیان دە ئاگاهیدارە، بێشك دزانە کو ئێزدی تاووسێ مەلەك دحەبینن و زانیاریێن گەلەکی موختەلف و دژی هەڤ تێنە پێشخستن سەبارەت ب تاووسێ مەلەك.

گەلەك گۆتار دەربارێ تاووسی مەلەك دە هاتن نڤیساندن. ئەز ل ڤر بەحسا هەموو زانیاریێن هەیی ناکم، ئەز دێ تەنێ چەند راستیێن بالکێش و چەند بۆچۆنان دیار بکم.

ناڤ. د "مسحەفا رەش" دە نڤیسییە: "خودێ مەلەك ئەزازیل ئافراند و ئەو تاووسی مەلەکە." ئەڤ ناڤ (ئەزازیل)، د ناڤ ئێزدیان دە نایێ بکارئانین. ئێزدیێن وەلاتێن جهێ ڤێ سەرمەلەکێ ب ئاواییێن جودا ب ناڤ دکن:

* ئەزازیلێ کو تاووسی مەلەکە	د"مسحەفا رەش" دە"
* تاووسێ مەلەك	ئێزدیێن ئیراقێ.
* مەلەکێ تاووس	ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ
* خەجێ تاڤووس	ئێزدیێن ئیرانێ

شکلێ سەمبۆلیکێ تاووسی مەلەك

دەربارێ تاووسی مەلەك دە نها گەلەك فکر و بۆچۆنێن جهێ هەنە د ناڤبەرا لێکۆلینەران دە. کەلەپوورا ئێزدی پرانی ب دەڤکی هاتییە هەتا ئیرۆ، لەوما ئەم نکارن بەرێ خوە بدنە کتێبا پیرۆز (خوە "مسحەفا رەش" ژی)، کو دبێژە: "دڤێ هایا مە ژ هەموو ڤاریانتێن دەڤکی یێن دەستان و ئیلاهییێن ئێزدیان هەبە".

نەخوە تاووسی مەلەك کی یە؟

یەکەمین سەرمەلەك. تاووسێ مەلەك ب پایەیا هەری بلند دە یە ب کۆزمۆگۆنییا ئێزدیان دە. د کتێبا پیرۆز ئا ئێزدیان "مسحەفا رەش" دە نڤیسی یە کو بەری ئافرینا کنیاتێ خوەدێ ئەو وەکی یەکەمێ هەر هەفت سەرمەلەکان ئافراندی یە و پشتی وەکی "سەرەکێ وان هەموویان" تایین کرییە: "رۆژا ئەول، یەکشەمێ، خوەدێ، مەلەکێ ئەزازیل ئافراند و ئەو تاووسێ مەلەکە، سەرەکێ هەموویان"، "و وی مەلەکێ تاووس کر سەرۆکێ هەموویان" (Joseph1919:36,37).

مەلەکێ باوەرییێ. جارنان، تاووسێ مەلەك وەکی "مەلەکێ باوەرییێ" تێ بناڤکرن و ب ڤێ تێکلییێ مرۆڤ دکارە وێ ب سراۆشایا زەردەشتییێ رە موقایسە بکە[1] — روحێ باوەری، دسپلین و فیداکارییا دینی.

پیر. گەلەك ئێزدی دبێژن تاووسی مەلەك ب خوە پیرە و وەك "باڤێ پیران" تێ حەسێبکرن.[2] تۆسنێ رەشید، ب گۆتنێن شێخ رۆستەم، د کتێبا خوە دە دنڤیسە کو مەلەکێ تاووس ب خوە پیرە و تاووسی مەلەك رە وسا دبێژە: "پیر مەلەکێ ئەللەدی" (تۆسنێ رەشید١٥٦: ٢٠٠٤).

یا راستی، هەکە ئەم دێنا خوە بدنە پێنج فەرزان (پێنج فەرزێن هەقیقەتێ) کو دڤێ هەر ئێزدییەك وان ب جی بینە، ئەم دکارن راڤەیا ڤێ فکرێ پەیدا بکن. پێنج پرەنسیبێن ئێزدیان ئەڤن:

---

[1] تەلەفوزا ب ئاڤێستایی سراۆشا یە "عیتائەت"" ب فارسیا ناڤینی سرۆش، فارسی سورووش. د چاڤکانییێن پەهلەڤی دە، جارنان سارۆشا د ناڤ ئامێشا — سپێنتایان دە تێ رێزکرن.

[2] پیر رزایێ کاکێ، شێخ کەرەمێ تەمۆ و گەلەکێن دن ژی.

چ بوون هەر پێنج فەرزێ هەقیقەتێ؟
شێخ، پیر، هۆستا و مەرەبی،
یار (و) برێ ئاخرەتێ.[1]

تێ زانین کو پیرێ چل مالێن پیران، پیر هەسمەمانە – "پیرێ چل پیران."
لێ بەلێ، هنەك مالێن پیران هەنە کو پیرێ وان نە پیر هەسمەمانە. بۆ نموونە: پیرێ ئۆمەرخالی و پیرێ هەسەنچنەری (ئەو هەردو برا بوون[2])، پیرێ مهەمەد رەبەن و هتد. پیرێ پیران ئۆمەرخالی و هەسەنچنەری، پیرەکە ژ ئۆجاخا حەجی مهەمەد[3]، کو ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ وەك "حەجی مهەمەدێ بێ زورەت" ناڤ دکن. پیرێ پیرێ بوالێ، پیرەکە ژ مالا پیرا فاتێ. د کتێبا خ. ج. رەشۆ دە، ئاشکەرایی دنڤیسە کو پیرێ پیر مهەمەد رەبەن و پیرێ پیر هەسمەمان، تاووسێ مەلەك ب خوە یە (رەشۆ ١٩٩٨: ٢٠٣).

پیر تاووسێ مەلەك و پیر بنیامین. گۆتارەکە بالکێش ئا پرۆف. د. کرینبرۆك هەیە ب ناڤێ "Mitra and Ahriman, Binyamin and Malaki Tawus" (میترا و ئەهریمان، بنیامین و مەلەکێ تاووس) (کرینبرۆك ١٩٩٢)، کو تێ دە نیشان ددە کو مانەندییەکە ئاشکەرا هەیە د ناڤبەرا مەلەکێ تاووسێ ئێزدیان و بنیامینێ ئەهلی هەقان دە. لێ بەلێ ئەهلی هەق و ژی ئێزدی وان وەکی خرابی شەرح ناکن.

روحێ خراب. ل گەل ڤێ ژی، هنەك گەرۆکان وسا فکرییە کو ئێزدی "خرابپەرست" ("دێوپەرست")ن ب تەنێ ژ بەر وان ئا تاووسی مەلەك. هنەك

---

[1] قەولێ ئێزدیان "قەولێ شەرفەدین" بنر. د ناڤ: ئۆمەرخالی خ. ٢٠٠٥: ١٠٣.
[2] بنر. "قەولێ ئۆمەرێ خالا."
[3] ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ دبێژنە ڤێ ئەشیرێ "حەجی مهەمەدێ بێ زورەت" ژ بەر کو تو نەسل (زورەت) نەمان ژ ڤێ مالێ ل ئەرمەنستان و گورجستانێ. تەنێ ل ئیراقێ هەنە.

نڤیسکاران ژ مێژ ڤە یە ئەو وەکی "تەجەسووما خرابیێ" ب ناڤ کرنە. چ پەیوەندیا ئیفادەیێن وسا تونە ل گەل تەسەوورا ئێزدیان ئا ڤی سەرمەلەکی.

باوەری ئەتقاتا خوە
تاووسی مەلەك دایە.[1]

ل گۆری فکرێن ئێزدیان، تاووسی مەلەك نە روحێ خرابە، لێ هنەك زانیار (وەك جوزیف) وها دنڤیسن: "ب من وسایە کو پرسا راستی نە ئەوە کا مەلەکێ تاووس کی یە، لێ بێهتر، کا چاوا خرابی — خوەدا هات و ب ئیماژا تەیرەکی هاتە سەمبۆلیزەکرن. ئەڤ پرس جەوابا خوە د ڤێ راستییا هانێ دە پەیدا دکە کو پەرستنا ل تەیران دیارە قەدیمترین شێوەیێ سەنەم پەرستییێ یە " (جوزیف 1919: 150).

نە وەکی یا گەلەك نڤیسکاران کو گەلەك جاران دنڤیسن و تاووسی مەلەك وەکی "روحێ خراب" ب ناڤ دکن، د ناڤ ئێزدیان دە تاووسی مەلەك روحێ خراب تەمسیل ناکە. رسواکرنا خوەدێ ل تاووسی مەلەك، ژ ئالییێ هنەك نڤیسکاران ڤە جهێ هاتییە راڤەکرن و شرۆڤەیێن جودا ل سەر هەنە. ل گۆری یەکێ، ئەو ژ خوەدێ هاتە دوورکرن ژ بەر خورروورا وی. وی نەخوەست سجدێ ببە مرۆڤەکی ئافراندی — بۆ ئادەم. ل گۆری ئیزاحاتا ئێزدیان ئا ئەول، بێیتائەتییا تاووسێ مەلەك، ب وەفادارییا وی یا تایبەت ب خوەدێ، ئافرینەرێ وی، تێ راڤەکرن. یانی ئەو یەکەمین بوو کو قەبوول کر: "خوەدێ یەکە." دەما خوەدێ هەفت سەرمەلەکێن ئەسمان ئافراندن، ژ وان رە گۆت، وەکی ژ بلی وی ژ بەر تو کەسی پانتە نەدن، ئانکو سوجدە بۆ کەسی نەکن.

دیمیوورگ. هنەك زانیار، بۆ نموونە" سێمێۆنۆڤ، تاووسی مەلەك ل گەل دیمیوورگ موقایەسە دکن (سێمێۆنۆڤ: 1927)، ژ بەر کو خوەدێ گۆتە وی: "

---

[1] ژ قەولێ بەرێ شووشتنێ." ل گۆری پیر رزایێ کاکێ.

مـن هـەر تـشت دانـە دەسـتێ تـە" (مـسحەفا رەش).[1] لـەوما تاووسـی مەلـەك قودرەتەكە مەزن ب دەست دئێخە.

خوەدا. هنەك زانیار وسا باوەر دكن كو تاووسی مەلـەك نـە تـەنێ مەلـەكێ مەزنە، لێ، ئەو خوەدا ب خوە یە. جارنان سیفەت و ناسناڤێن تاووسێ مەلەك یێن گەلەك نێزیكی خـوەدێ تێنـە بكارئـانین. خ.ج رەشـۆ د ڤـێ بـاوەرییێ دە یـە كـو "تاووسی مەلەك یەك ژ ناڤەكی هەرە پـیرۆز و شـێرینێ ژ وان هـەزار و یـەك نـاڤێن خوەدایی یە" (رەشۆ ٢٠٠٤: ١٠٧).

دەما من لێكۆلینا خوە یا قادێ دكر د ناڤ ئێزدیان دە و وەكی ئەندامەكـە ڤـێ كولتورێ، ئەز پێ حەسیام كو ئێزدیێن ئەهیل و زانا كـو دیـارە راسـتیێن تاووسـی مەلەك دزانین، تو جاری و قەت ڤێ یـەكێ نابێـژن. دەمـا بەحـسا وی دكـرن ژی ب پستەپست دئاخفتن.[2] هنەك ئێزدیێن گەلەك دینـدار و زانـا، دەمـا بەرسـڤا پرسـا ل سەر خوسوسییەت و راستیێن تاووسێ مەلـەك ددان، ب پستەپـست د گۆتنـە مـن: "ئەز نكارم بۆ تە بەحسا وی بكم." دەما ئـەز د پرسـم: "چما؟"، گەلـەك جـاران دبێژن: "ئیزن تونە."

من ب كورتی هنـەك فكر و بۆچۆنێن هەیی یێن ل سەر خوسوسییەتێن تاووسێ مەلەك نرخاندن. خالەكە دیتر ئا موهیم كو دڤـێ د ڤـێ چارچۆڤەیێ دە بـەحس لێ دكن، ئیماژا تاووسە سەبارەت ب خوسوسیەتێن تاووسێ مەلەك. ئانكو گەلۆ ئیماژا تاووس ب خوە دكارە ژ مە رە تشتەكی ببێژە دەربـارێ خوسوسـییەتێن تاووسـێ مەلەك دە. سەمبۆل تو جاری بێیی سەبەبەكە تایبەت دەرنایێن" هەرگاڤ واتەیەكـە وان ئا تایبەت، پری جاران ئاشكەرا، هەیە.

---

[1] Bnr. Di nav: Joseph 1919: 38; Semyenov 1927: 59 – 81; Frayha 1946: 18 – 43.

[2] ئێزدی باوەر دكن كو قووەتا پەیڤێ گەلەكی مەزنە: لەوما ژی هنەك پەیڤ و گلییان تو جاری نەبێژن و زێدە دەربارێ خوەدێ و جنان دە خەبەر نادن.

ئیماژا تاووس سەبارەت ب خوسوسییەتێن تاووسی مەلەك

دۆر (خەلەك). دەما دوولکا تاووس ڤەکری بە، شکلێ دۆرەکێ دگرە کو ئەو شکل د ئێزدیاتییێ دە، هەر د گەلەك کولتورێن دن دە ژی، سەمبۆلەکە. سەمبۆلەکە پڕ کەڤنارە یە کو تەمسیلا جاویدانی و کایناتێ یە. دوولکا تاووس یا ڤەکری، دبە کو سەمبۆلا خەلەکا رۆژێ بە.

ئێزدی ژ خەلەکان پڕ دترسن. ئەم دکارن دەرباری ڤێ ترسێ دە چیرۆکێن د ڤێ بارێ دە د ناڤ هنەك سەیاحەتنامەیان دە پەیدا بکن. گەرۆکان نە تەنێ جارەك شاهادە ڤەوماندنا وسا بوون، کو پاشێ د بەرهەمێن خوە دە نڤیسین: هەکە ل دۆرا ئێزدییەکی خەتەکێ بکشینی، ئەو ژ وێ نکارە دەرکەڤە...میناکێن وسا نە کو تەنێ د نڤیسێن سەیاحان دە هەنە. من ب خوە ژی گەلەك میناکێن وها گوهدار کرنە کو مەزنێن مە دیتنێن خوە ژ من رە د گۆتن. میناکەك وها یا کو ئاگادەرەکی من[1] — ئێزدییەکی ژ ئەرمەنستانێ د دەما پچووکاتییا خوە دە دیتبوو کو چیرۆکەك قسەت کر ژ من رە. ل دۆرا ئێزدییەکی د چل سالییێن خوە دە خەت هاتییە کشاندن. وی نەدکاری دەرکەڤە ژ وێ و هەروها دبەعەجی کو د ناڤ وێ خەلەکێ دە یە. ئانجەخ پشتی چەند سائەتان دەما کو ئەو مرۆڤێ کو ب ڤی مێرکێ ئێزدی ترانە کربوون، هات و رەخەکی ڤێ خەلەکێ پاقژ کر، هنگی ئەو مرۆڤێ ئێزدی دەرکەت ژ خەلەکێ. هەر ئێزدییەك، زارێن پچووك، ژن و پیر ژی تەڤ کو دۆرا وی خەت بێ کشاندن، لنگێ خوە ژ خەتا دۆرێ دەرباس ناکە" ئەو تەنێ دەما ئەو دۆر یان ژی ڤە نە قسمەتك ژ ڤێ دۆرێ بێ پاقژکرن دکارە گاڤ باڤێژە. سەیاحێن کو رووداندێن وسا ددیتن. دحەیرین پێش ڤە: چ ڤەوەتەکە ئەجێب و نەراڤەبارە کو ناهێلە ئێزدی ژ خەلەکێ دەرکەڤن؟

هەتا نها واتەیا پیرۆزیێ یا خەلەکێ د دینێ هیندوویێ دە هەبوویە و خەلەك خوەدانێ گرینگییەکە مەزن ئا د هنگاما بجیئانینا ئایینێن دینی دە. چاخێ کو د دینێ زەردەشتییێ دە وەختێ ڤەداندنا ئایینا راستگۆشە رۆلا فەرز دلیزە — ئەرد، جهێ کو مۆبێد (روحانییێ زەردەشتییان) دسەکنە و ریتووەلێن دڤەدینە. ئەڤ ژی

[1] پیر رزایێ کاکێ.

دکاره ببه دەلیلەکه دیتر ژ گەلەك دەلیلێن دن بۆ بنگەهێن ئیندۆ- ئیرانی یێن دینیێ ئێزدیاتییێ.

سەمبۆلا رۆژی. تاووس تێکلداری رۆژێ یه. ئیمازا تاووسی مەلەك ب دروڤێ تەیرێ تاووس، کۆرەلاسیۆنەکێ داتینه د ناڤبەرا تەیرێ تاووس و سەمبۆلیزما رۆژی ده د میتۆلۆژییێن دن ده، میتۆلۆژییا خریستییانێن ئەول ژی تێ ده.

- ل ئیرانێ ناڤەکی رۆژێ یێ مەجازەك هەیه — تاووسێ فەلەك ("تاووسێ ئەسمانی").
- د مسرا قەدیم ده تاووس، گێلیۆپۆلیس — باژارێ کو پەرستگەهەکه رۆژێ لێ هەبوو — سەمبۆلیزمه دکر.
- د یەونانا قەدیم ده ژی تاووس سەمبۆلا رۆژێ یه.
- د ئیسلامێ ده دوولکا تاووس، ئان کایناتێ، ئان هەیڤا چاردەشەڤی ئان ژی رۆژێ د هەینێ کو ل نوقتەیا هەری بلند ده یه، نیشان دده. ئیمازا تاووس یا میتۆپۆەتیك کو ل سەر تایبەتیێن باتنی یێن ڤی تەیری نه، هژمارەکه فرەه ئا سەمبۆلێن ستێرەکی دخه ناڤ چەپەرا خوه — ژ کائینات و ئەسمانێ ب ستێرك هەتا دگەهه خەلەکا رۆژی.
- میتۆلۆژییا هیندوییێ. هیندوییێن سەردەما ڤێدیك، رۆژ ب تەیرەکی مەزن د نماندن، د میتۆلۆژییا هیندوویان ده، دوولکێ تاووس یا ب هەموو بەدەویا خوه یا ڤەکری، وەکی وێنەیێ ئەسمانێ ب ستێرك تێ قەبوولکرن. تاووس سەمبۆلا بنگەهینه د هیندوییێ ده: تەیرەکی رۆژی یا هندستانێ یه. تەیرەکی گەلەك خوەدایانه. ئەڤ تەیر پێوەندیداره ل گەل خوەداوەندێن زانایی، زانیارییا پیرۆز، شیعر و مووسیقایێ و ساراسڤاتییێ.[1] جارنان ساراسڤاتی کو ئەو ژی ژنا براهمایی یه، وسا تێ نماندن کو ل تاووسەکی سواره و دوولکا وی تاووسی ژی ب تەمامی ڤەکرییه. چاڤێن ل سەر پەرێن دوولکا تەیری، چاڤێن بێخەو ئێن کو هەر تشت دبینن سەمبۆلیزه دکن (ئەنتسکلۆپەدییا سمڤۆلۆڤ ....٢٠٠٠: ٢٦٥-٢٦٦).

---

[1] د ترادیسیۆنا ڤێدیك ده، ساراسڤاتی رووبارێ پیرۆز ئێ ئاریانانه" د دینێ ئیندۆ — ئیرانی ده — ئاردڤی — سورا — ئاناهیتا.

• **خریستییانی.** د کاتاکۆمبێن (شکەفتێن بن ئەردی) خریستیانێن پێشین دە تاووس، یەك ژ سەمبۆلێن دینی یێن بنگەهین بوو و هەروها وێ ئازیز ژی سەمبۆلیزمە دکرن ژ بەر شکلێ دوولکا وێ یا ڤەکری کو دشبە سیوانێ.[1] ئیماژا تاووس، خوەدانێ سەمبۆلیزمەکە رۆژی بوو د ناڤ خریستییانیا پێشین دە و وەکی سەمبۆلا نەمریێ (مینا کووسی د سەمبۆلیزما رۆژهلاتی دە) و بەدەویا روحێ جاویدان بوو (ئەنتسکلۆپەدییا سمڤۆلۆڤ ...٢٠٠٠: ٢٦٥-٢٦٦).

• **چین.** بالکێشە کو پرانییا تەیران، ب تایبەتی قورینگ، تاووس و دیکل سەمبۆلێن رۆژی نە د ناڤ گەلێ چینی دە و ئەمردرێژی و بەختێ چێ دنمینن.

• **ئێزدیاتی.** ل رۆژهلاتێ تاووس نیشانا بەدەوی (جەمال) و بێ قسوری یە، ب رەوشە. زاف جاران دییا شێخ ئادی – ستییا ئێس – د قەول و بەیتان دە ب ناڤێ "ستییا تاووس" تێ ب ناڤکرن. بۆ نموونە" د درۆزگە، کو ئەرمەنستانێ دە دهاتە گۆتنێ، د سەبەقا ٨ ئان دە تێ گۆتن:"یا رەبی، خاترا ستییا تاووس کی."

• **دو تاووس.** ئیمارژەکە دن ئا سەمبۆلیك هەیە د ئێزدیاتییێ دە، تەمسیلا دو تاووسان، هەر یەك ل ئالییەکی قورمێ دارێ ل هەمبەری هەڤ دسەکنن. ئەڤ سەمبۆل، ئانکو دو تاووسێن ل دو ئالیێن "دارا ژیانێ" ئان ژی "دارا کایناتێ"، کو ل راسەری دەرگەهێ پەرستگەهەکە ل لالشێ تێ تەمسیلکرن، ژ ئیرانا قەدیم هاتییە ناڤ مسلمانان، و ژ وان بۆ رۆژئاڤاییێ. واتەیا وێ سەمبۆلێ دووالیزمە و هەر وسا ژی خەیستەتێ ئینسانێ دوالی یە کو ژ ئەساسێ یەکبوونێ قەوەتا خوە هلددە (ئەنتسکلۆپەدییا سمڤۆلۆڤ ... ٢٠٠٠: ٢٦٥-٢٦٦). تاوسەك دهاتە تەمسیلکرن د ناڤ ئیمارژێن شکەفتا ل بەتهلەهێمێ کو ئیسا لێ ژ داییك بوو بوو: دو تاوسێن کو ژ تاسەکێ ڤەدخون، ڤەژینا روح نیشان ددن.

د ئێزدیاتییێ دە سەمبۆلا تاووس ئاشکەرا یە کو تێکلداری رۆژێ یە و سەمبۆلەکە رۆژی یە، ب نێزیکی تێکلداری تەبەقەیا خوەدایی یە. سەمبۆلا تاووس، گەلەك کەڤنارە یە و ئیهتیمامەکە مەزن دگهە دەما جڤاکێن ئیندۆ – ئیرانی.

---

[1] د رەسمێن خریسیانییێ دە خەلەکا رۆنیا ل دۆرا سەرێ ئازیزان – نیمبووس.

ئه نجام

هـەموو سـەمبۆلێن د ڤـێ گۆتـارێ دە هاتنـە نرخانـدن، بـۆ جارەکـە دن ب تەکووزی پشتراست دکن کو میتۆلۆژییا ئێزدیان نێزیکی سەمبۆلیزما گشتی یا جیهانی یە، لێ بەلێ ل گەل ڤێ، میتۆلۆژییا ئێزدی گرنگترین ئەنجامێن هەمی دینێن جیهانێ راست د دێرە، بۆ نموونە، پرەنسیپا بنگەهین ئا رۆژهلاتێ ل دەما ئافرینێ ڤە.

تەمسیلا دو تەیرێن تاووسان ل سەر دەرگەهێ پەرستگەها لالش، شێخان، کوردستانا ئیراقێ، ٢٠٠٦.

د ئەدەبیاتا ئێزدیان یا دینی دە دنڤیسە کو خوەدێ شەش مەلەك ئافرانـدن ژ سرٍ و نوورا خوە (کریێنبرۆك ٧٣: ١٩٩٢)، و ئافرینـا وان رۆناهییـەك ژ رۆناهییەکـە دیتر بوو (جوزیف 41: 1919)، د بونداهشن دە، دبێژە کو جییێ ئۆرمـازد، ل قـادا

ڕۆناهییێ یە کو ئەو ب "ڕۆناهییا بێداویی" ب ناڤ دکە (بونداهسهن ١٩٩٧: ٢٦٥).
د ئەفسانەیا ئافرینێ یا ئەهلی هەق دە دبێژە کو خوەدێ دوڕەك ئافراند ژ ڕۆناهییا خوە یا پاك (ئیڤانۆ ٤٢: ١٩٥٣).

ئێزدیاتی دینەکی ڕۆناهییێ یە. گەلەك میناك دێ هەبن د ڤێ بارێ دە؛ بۆ نموونە: ل شکەفتێن لالشێ دڤێ ئاگر هەلکری بە" ئۆدەیەکە ب جیێ پیرۆز ستێر (د ناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ دە)، دڤێ هەر ل بەر ڕۆناهییێ بە" دڤێ ڕەقسا پیرۆز سەما، ل دۆرا چەقەلتوویا ب هەفت ئاگران بێ گەراندن، ئێزدیێن ئەرمەنستانێ دڤێ ئاگرەکی پچووك دادن ل سەر گۆڕا داویی و یەکی مەزن د هنگاما جەژن کلۆچا سەرێ سالێ دە" وی جیێ کو تیرێژا ئەول دکەڤێ ماچی دکن" ڕەنگێن ئێزدیان ئێن پیرۆز کەسك و سۆر و زەرن — ڕەنگێن ڕۆژی گەلەك میناکێن دیتر.

تەمسیلا دو تەیرێن تاووسان. مووزەخانەیا ل کۆنیایە، ترکییە.

ترادسیۆنا هەزاران سالان ئا ڕۆناهییێ ل ژیانا ڕوحانییا ئێزدیان، د سەمبۆلیزما وان ئا سەبارەت ب ڕۆژێ دە خویا دبە، هەتا ل سەر مەزەلێن ئێزدیێن

ئەرمەنستانێ ب شکلێ ئابیدەیان دیار دبن: بۆ نموونە، سەمبۆلێن رۆژی یێن وەکی شێر، هەسپ و بەران.

دەما مرۆڤ ل تەسیرا مەزن ئا جیران دفکرە، دکارە ببێژە کو ئێزدیان کارین رەسەنییا خوە و بۆچۆنا خوە یا تایبەت ئا ل سەر دنییا و نرخێن وێ بپارێزن. ئێزدی شییان فکرا پرشەنگ ئا تاووسێ مەلەك ئا قەدیم و ئەول، هەر ل گەل دینێ خوە، بپارێزن.

ل بن کارتێکرن و ئیلهامێن جهێ، میتۆلۆژییا ئێزدیان فکرا شەفەق و رۆناهییێ ل جەم خوە راگرت. بۆ خەلك و ئەشیرێن کو د بن کەلەکەلا رۆژێ دە دژییان، رۆناهی و رۆژ پڕ دژوار بوون کو ل بەر دەیاخ بکن" لەوما کێنکییا ئەول، ئانکو ئێڤار و شەڤ (هیڤ)، سەرکانییێن قەژین و هێزێ بوون. ل ئالییێ دن، بۆ خەلەکێن کو ل باکور ئان ژی ل هەرێمێن چیایی دژیان رۆناهی، گەرم و رۆژ سەرکانییێن ژیانێ بوون. ژ بەر ڤێ یەکێ یە کو تاووس و دیکل نە تەنێ سەمبۆلێن رۆژی نە، بەلکی فەلسەفەیا ئێزدیان ئا رۆناهییێ ژی د وان دە یە.

هەچی تاووسە — سەمبۆلا تاووسی مەلەك— ئەو رۆژێ، رۆناهییێ سەمبۆلیزمە دکە و لەوما ب تو ئاوایی تاریتییێ پێش ناخە، لێ ئەساسێ تاووسێ مەلەك یێ ژ رۆناهییێ.

سۆندێن ئێزدیان ژی هەنە: "ڤێ رۆژێ" — ئەز ب ڤێ رۆژێ سۆند دخوم" "ڤێ ئیشقێ" — ب ڤێ ئیشقێ سۆند دخوم.

بێگومان سەمبۆلیزما ئێزدیان دکاربوو ب کوورتر و تەکووزتر بهاتا ڤەکۆلان. خەباتەکە وسا دێ بێهتر زانیارییان بدە سەبارەت ب فەلسەفەیا ئێزدیان ئا حەقیقی" هەروها ئەو دێ موحەققەق دەرێێن گرتی یێن ل بەر تێگهشتنا ئەساسێ دۆگما و دینێ ئێزدیان ڤەکە.

د ئەنجامێ دە دخوازم ئیفادەیەکە پرشەنگ ئا دەربارێ تەیران دە ب بیر بینم کو ئایدێ هەڤچەرخێ شێخ ئادی، ئەولییا هیلدئێگاردا ژ بینگێنێ (١٩٠٨-١١٧٩)ە. ئولییا هلدەگاردا بنگەن د کتێبا دەربارێ سرووشتێ دە دنڤسییە، چاوا کو تەیر ب خێرا پەرێن خوە بلند دبن و ل هەر دەرێ ل هەوا نە، وسا ژی روحێ ل بەدەنی، ب خێرا فکران بلند و فرەه دبە...

بیبلیۆگرافیا:

Avesta v russkikh perevodakh (1861-1996). Sost., obsh. red., primech., spravochniy razdel I.V. Raka. SPb., 1998. (Çapa Duyem.) (Bi rûsî)

Bertels, A.E. (1997), Khudojestvenniy obraz v iskusstve Irana IX-XV vv. (Slovo, izobrajeniye) / (Sembol û Metaforên di Hunera Farisan a sedsalên 9.-15. (Şiîr, Îmaj). Moskva. (Bi rûsî)

Bundahishn (1997), di nav: Zoroastriyskiye teksty. Suzhdeniya Dukha razuma. Sotvoreniye osnovy i drugiye teksty. Podgotovleno O.M. Chunakovoy. Moskva. (Bi rûsî)

Chunakova, O.M. (2004), Pekhleviyskiy slovar' zoroastriyskikh terminov, mificheskikh personajey i mificheskikh simvolov. SPb. (Bi rûsî)

Entsiklopediya simvolov, znakov, emblem. Sost. V. Andreyeva i dr. Moskva, 2000. (Bi rûsî)

Frayha, A. (1946), 'New Yezidi texts from Beled Sinjar, Iraq' in: JAOS. Editor Zelling S. Harris. Volume 66. Number 1. March 31. 1946, p. 18-43. (Bi înglîzî)

Joseph, I. (1919), Devil Worship: the Sacred Books and Traditions of the Yezidiz, Boston. (Bi înglîzî)

Ivanow, W. (1953), The Truth-Worshippers of Kurdistan: Ahl-i Haqq Texts, Leiden. (Bi înglîzî)

Kreyenbroek, Ph.G. (1992), 'Mithra and Ahreman, Binyamin and Malak Tawus: traces of an ancient myth in the cosmogonies of two modern sects' di nav: Gignoux (ed.), Recurrent Patterns in Iranian Religions: from Mazdaizm to Sufism, Paris. (Bi înglîzî)

Omarkhali, Kh. (2005), Yezidizm. Iz glubiny tysjacheletij. [Êzdiyatî. Ji kûriyê hezarsalan]. SPb. (Bi rûsî)

Rashow, Kh.J. (1998), An approach to the Essence of Yezidian Religion. Sweden. (Bi erebî)

Rashow, Kh.J. (2004), Pern ji edebê dînê êzidiyan. Duhok. Cild. I-II. (Bi kurdî: kurmancî bi tîpên erebî)

Semyenov, A.A. (1927), 'Pokloneniye satane u peredneaziatskikh kurdov-yezidov' in: Byulleten' Sredneaz. Gos. Universiteta. N 16, Tashkent, p. 59-81. (Bi rûsî)

Tosinê Reşît (2004), Êzîdîyatî. Oleke hê jî ne naskirî. Stokholm. (Bi kurdî)

Vilchevskiy, O.L. (1930), 'Ocherki po istorii yezidstva' di nav: Ateist. Moskva, N 51. (Bi rûsî)

Waida, M. (1987), Birds. The Encyclopaedia of Religion. Vol. 2. N.Y. - L. (Bi înglîzî)

Zargotina kurda. Berhevkirin Ordîxan û Celîlê Celîl. Cild. I, Yerevan, 1978. (Bi kurdî)

شیرۆڤەکرنا سەمبۆلا ئێزدیان

تاووسی مەلەك

دەربارێ تاووسی مەلەك دە نێرینێن زەحف بەرامبەرێ هەڤ و جودا هەنە. چەند سەییاهان د سەیاحەتنامەیێن خوە دە، ژ بۆ ئێزدیان، ژ بەر هەباندن و پاراستنا تاووسی مەلەك گۆتنە "دێوپەرست." نڤیسکارێن نەزان ئێن دەما کەڤن ژی وسا گۆتنە و ب ڤی سەدەمی ئێزدی وەك "دێوپەرست" نیشان کرنە. فکرێن وسا ژ ئەنجامێ شاشیێن مەزن تێن. هەر وها چ ژی ب فکرێن ئێزدیان، دەرهەقێ ڤی مەلەکێ مەزن دە زانینەکە گشتی تونەیە.

دەما ئیرۆ گەلەك جاران د ئینتەرنێتێ دە ل سەر مالپەرێن ئێزدیان، کتێب و گۆتارێن دەرهەقێ ئێزدیاتیێ دە، نیشانا سەمبۆلیکا تاووسی مەلەك تێ دیتن. ئەو نیشانا سەمبۆلیکا تاووسی مەلەك ژ ئالیێ علمدارێ ئارقۆلۆجیێ ل. نابۆ ڤە، کو هەڤچەرخێ مەیە، هاتیە چێکرنێ. ئەو نیشان گەلەك ب حەواسە و ب نێرینا من گەلەك فرەه نێتا بنیاتێن ئێزدیاتیێ نیشان دکە.[1]

ئەڤ نیشانا ئێزدیان، کو ئەز د ڤێ گۆتارێ دا ژی شرۆڤە بکم، دکارە ژ مەرا گەلەك تشتان ببێژە. ڤرا تاووس د دۆرێ دە نەقش کربوویە. دۆر د ئێزدیاتیێ دە، وەك گەلەك دینێن دن دە ژی هەیە، سەمبۆلیکە. ئەو سەمبۆلا هانێ پر کەڤنە، کو عەدەت بوویی و ئالەم ئیزباتە.

ئێزدی رۆژێ وەك کانیا ژین و حوزوریا بەرچاڤ ئا خوەدێ ڤێ دنێ دە پیرۆز دبینن، لێ ئاگر" دسروشتێ دە ل سەر ئەردێ وەك ئەیانبوونا رۆژێ تێ دیتن. ژ بۆ ڤێ یەکێ ژی، ژ بۆ ئێزدیان جارنا دگۆتن"رۆژپەرست" یان ژی "ئاگرپەرست".

دڤێ سەمبۆلێ دە ئەم هیڤێ (مەه) دبینن، کو ئێزدی ڤێ ژی پیرۆز دبینن. خودانا ژن و زارۆك – خاتوونا فەخرا– ب شکلێ هیڤ گرێ دنن. مەلەك فەخرەدین ژی ب شکلێ هیڤێ تێ نیشاندن.

[1] لێ بەلێ دبە کو نیگارکێش فکرێن جوودا ژی تەڤ ل ڤێ نیشانێ کرنە.

ئیمازەکە سەمبۆلیك ئا تاووسیێ مەلەك ژ ل. نابۆ

ڤرا تاووس ل سەر سەمبۆلێ رۆژێ – خاچ– کو د دۆرێ دە هاتیە نەقشکرنێ، دسەکنە. خاچ، وەك نیشانا رۆژێ د سوورەتێن جوورە جوورە دە: ژ ئاناگۆریاخر (ئاناگۆریسینۆر) هەتا گامماتیك د سەمبۆلیزمێ دینی یێ گەلەك ملەتان دە تێ دیتن" کو ژ گەلەك سەدسالێن بەرێ یێن هاتنا دینێ ئیسا سەمبۆلا خاچ هەیە.

خاچ، کیژان ژی نیبە، ئەول – فێتیشێ (سەنەمێ) ئاگر بوو، ژ بەر کو بۆنا ستاندنا ئاگر دو شیڤدار ب هەڤرا حەسکاندن. خاچ نۆتلا دۆر و ئۆرتێ، هێ د

زمانێ گەلەك قەدیم دە وەك شكلێ موقەدەس دهاتە حەباندن، كو یەكبوونا ئەرد و ئەزمان و هەر وسا ژی ئاقلێ دنیایێ نیشان ددا.

پارڤەكرنا ب خاچێ ب چار قسمەتان دكارە نیشان بكە: چار ئالیێ ئالەمێ "باكور"، "باشوور"، رۆژهلات، رۆژئاڤا، وسا ژی چار ئێلێمێن (ئاڤ، ئاگر، ئەرد و با)، وسا ژی چار فەسلێن سالێ (هاڤین، پاییز، زڤستان و بهار)، چار دەورێن هیڤێ. لەوما ئەڤ رەقەم د گەلەك دین و كولتوران دە سەمبۆلیكە. رەقەما چار بۆنا مەرڤێن قەدیم وەك سەمبۆلا قەوەتێ، بێ قوسووریا روحی و تەمامی دهات گومانكرنێ.

علمدارێ سێمیۆنۆڤ تاووسی مەلەك ب دێمیوورگ بەرامبەری هەڤ دكر، ژ بەر كو یەك ژ كتێبێن موقەدەس ئێن ئێزدیا "مسحەفا رەش" دە خوەدێ ژێرە دبێژە:"من هەموو هەشیا كرە دەستێ تەدە"، خولاسە، تاووسی مەلەك دبە خوەیێ قودرەتا زەحف مەزن، كو د ڤێ سەمبۆلێ دە هاتیە نیشانكرن.

قسمەتا نەقش (سفەتێ) ژۆرین، شكلێ دێلا ڤەكری یا تاووس نیڤێ دۆرێ ب ١٢ قسمەت دكە. چاوا ژی نیڤێ دۆرێ یێ ژێرین، كو ب هیڤ قابكریە (قاش كریە). دوانزدەه قسمەت ژۆرێ رۆژ (ژ سبێ هەتا ئێڤاری) نیشان ددن. دوانزدەه قسمەتێن نیڤێ دۆرێ یێ ژێرین ئێن ب هیڤ، شەڤێ نیشان ددن. خولاسە، ئەو تەڤ هەڤ ٢٤ سائەت، یانێ شەڤ رۆژە. ئەو نەقش، ئەلامەتێن دینی یێن كەڤن یێن ئێزدیان و فكرێن كۆسمۆگۆنیك نیشان ددە. ئێزدی دبێژن:" یا خوەدێ، تو خودانێ شەڤ و رۆژی".

ناڤ سفەتێ دێلا تاووس دە (ئەو د قسمەتا ژۆرێ یە) ئەم پارەڤە كرنا دن ژی دبینن، كو ناها ژی ب ٧ قسمەت هاتیە تەقسیم كرن. جارەكی دنێ ژی ئەو رەقەما سەمبۆلیكە —سەمبۆلا ئەساس و كانیێن كوسمیك یێن تەورەبلندن. رەقەما هەفت رەقەما خودێتی یە، كو گەلەك جاران د دینێ ڤێدیك دە و زەردەشتیێ دە تێ كفشكرن، زاڤ جاران ژی رەقەما هەفت د ئنجیلێ دە ژی دەرباس دبە.

د ئێزدیاتیێ دە بەرێ ئافراندنا دنیایێ خوەدێ هەفت ملیاكەت ئافراندن و سەرۆكێ وان تاووسی مەلەك كفش كر. ئەو فكر ژی د ڤی نەقشێ دە هاتیە نیشانكرن. ل سەرێ تاووس دە توونجك (قۆقۆل) وەك تاجە، كو خووت (گەندی)

د ئۆرتا وان هەفت قسمەتە. هەتا ب چاپ (بلنداهی) ژی ئەو قسمەت ژ هەموو قسمەتێن دن مەزنترە. تاج ب خوە ژ سێ هاجەتا (قسمەتا) چێبوویە. و ئەو سێ قیسمەت یەك ژ ئەساسێن ئەسلی یێن ئێزدیاتییێ یە.

د ئۆرتا سفەتێ دە ئەم نیشانێن خەتا میخی دبینن، ئەیانە کو خەتا میخی یا سوومەری یە. ژ ئالییێ چاپێ ئەم نیشانێ خەتا میخی (سپی و مەزن) دبنن، کو تێ خوەندنێ وەك dingir و مانەیا ڤێ گۆتنێ "خوەدێ"یە.

ژ وی ب ئالییێ راستێ –نیشانێ خەتا میخی ب سوومەری تێ خوەندن وەك utu (= ب ئاککادی samsu). مانەیا وێ "رۆژ"ە.

بن ڤێ نیشانێ دە، تێ ئەیانکرن، هاتیە نڤیساندن "تاووس". ئەو ب سێ نیشانێن خەتا میخی هاتیە نڤیساندن، کو ئەم دکارن بخوینن چاوا:Ti – wa - az.

ژ وی ب ئالییێ راستێ خەتا میخی su – en (sinu-) هاتیە نڤیسینێ، کو مانەیا وێ "هیڤ"ە. ب زمانێ ئاککادی Sin و ب زمانێ ئاککادی یێ کەڤن su – en.

دگۆشەیێ راستێ ژێرێ – نیشانێ خەتا میخی im "با".

بن ڤێ نیشانێ دراست گۆشەیێ سپی دە هاتیە نڤیساندن - e – zi - di"ئێزدی".

ژ ئالییێ راستێ د قسمەتا ژێرێ ئەم زیارەتا هەموو ئێزدیان دبینن – لالش، کو ل شێخانە.

ئەو نەقش گەلەك بالکێشە – فکرا خویانێ یێ بنیاتا ئێزدیاتی یە، کو ب هونەرییێ ب سایا سفەتا تاووسی مەلەك هاتیە کفشکرن.

پارا سێیەم
ریتووەلێن ئێزدیان

ریتوەلێن ئێزدیان ئێن دینی

دەستپێك

دین، ژ بۆ باوەرمەندیێ خوە تیێ واتەیا سیستەمەکە تێگەهـ، پراتیك و نرخان کو ب ئایین و مەراسیمان پێك تیێ. دین، سیستەمەکە سەمبۆلانە کو فکر و نرخێن ئەخلاقی و هەروها ئوسوولێن رەفداران ئێن باوەرمەندێن خوە دیار دکە.

د ڤیێ گۆتاریێ دە ئەز دخوازم هنەك لێکۆلینێن خوە یێن قادیێ پێشکێش بکم کو من د ناڤ ئێزدیێن ژ ئەرمەنستان، گورجستان، رووسیا، ئۆکراینا، ئەلمانیا و کوردستانا ئیراقیێ دە پێك ئانیبوون" هەروها بالێ بکێشمە سەر پارچە و هێمانێن پراتیکێن دینی یێن ئێزدیان، ئانکو عەدەتێن دینی: ئایین و مەراسیم. ئەزێ هەول بدم کو ئێزدیاتییێ، د پریزمایا چەند ئایین و مەراسیمان رە ژ ناڤ ڤە نیشان بدم، ئانکو د ڤی تشتی رە لێ بنێرم کو ئەڤ دین پیێ ئاشکەرا و زەلال دبە.

گەلەك پێناسە و راڤەیێن ئایینیێ هەنە، هەروها گەلەك ئاوایێن جهیێ یێن نرخاندنا ڤیێ فێنۆمەنیێ هەنە. گەلەك زانیارێن زانستێن جهیێ، نوونەرێن ئەکۆل و رێباز و مەیلێن جهیێ ب ڤەکۆلینا ئایینان و سەنفاندنا وان مژوول بوونە، بۆ نموونە، لێو یاکۆڤلێڤیچ شتێرنبێرگ (Lew Y. Stemberg)، میرچا ئێلیادیێ (Mircea Eliade)، ڤیکتۆر تورنێر (Victor Turner)، ئارنۆلد ڤان گێنێپ (Arnold van Gennep)، ڤلادیمیر نیکۆلایێڤیچ تۆپۆرۆڤ (Vladimir N. Toporov)، پاسکال بۆیێر (Pascal Boyer)، ئالێکساندر گریگۆرییێڤیچ (Aleksandr G. Kozintsev)، کۆنراد لۆرێنس (Konrad Lawrence)، ئێمیل دورکهێم (Emile Durkheim) و گەلەکێن دن.

ریتووەل گەلەك جاران تەبەقە و حالێ هەری قەدیم ئێ دینەکی تەمسیل دکن. ب ئالیکارییا وان، گەلەك جاران مومکن دبە کو حوکم و نرخاندنێن ل سەر کاراکتەریێ دینی یێ قەدیمی پێك بێن.

١- تەکستێن پیرۆز

د نڤیسارێ دە ئەزێ ریتووەلێن ئێزدیان ب پەرسپەکتیفا "تەکستێن" سەمبۆلیك ڤەکۆلم. لێ بەرێ ئەول ئەزێ چەند پەیڤان ل سەر تەکستێن دینیێ ئێزدیان ببێژم. بنگەهێ باوەرییێن ئێزدیاتییێ پرانی د ترادسیۆنا دەڤکی دە تێ گرتن. ترادسیۆنا دەڤکی، ئەو ئەدەبیاتا وانە کو ب چەشنێن جهێ یێن شعر و پەخشانا دینی هاتییە: قەول و بەیت، چیرۆك، چیڤانۆك، مسحابەت، تەرقین، دوعا، درۆزگە، شەدەتییا دین، هتد. د دەھ سالێن داویی دە پرانییا وان هاتنە بەرهەڤکرن ژ ئالییێ برایێن پرۆف. د. ئۆردیخانێ جەلیل و پرۆڤ. د. جەلیلێ جەلیل، پرۆف. د. حەجییێ جندی (ل ئەرمەنستانێ)، د. خ. ج. رەشۆ، پیر خدر سلێمان و پرۆف. د. ف. کرێییێنبرۆك. ژ نها ڤە مومکنە ب دلنیایی بێ گۆتن کو ئێزدیاتی قسمەن د مەرحالەیەکە نوو یا پێشکەتنێ رە دەرباس دبە، یانی دەرباسبوونا موحتەمەل بۆ ترادسیۆنا نڤیسکی.

ترادسیۆنا ئێزدیان دبێژە کو ل جەم ئێزدیێن قەدیمی کتێبا پیرۆز هەبوویە کو ئەو هەتا نها ژی د مالا ئێزدییەکی دە هاتییە ڤەشارتن، ئان ژی هاتییە ئیمحاکرن. ئێزدییێن ئەرمەنستانێ پرانی د بێژنە ڤێ کتێبێ "زەبوون."[1]

ئێزدی هەر گاڤ ترسیانە قەول و بەیتان بنڤیسن و خوە ژ ڤی کاری دوور گرتنە. هەر چەند ئێزدییێن ئەرمەنستانێ قەول نڤیساندبن ژی (ئان ژی دەستوور دان ئەز بنڤیسم) تەنێ ب حوبرا سۆر (ئان ژی یا رەش) نڤیساندنە، لێ تو جاران و قەت ب یا شین نەنڤیساندنە.

هنەك ئێزدییێن ئیراقێ وسا دفکرن کو کەسێ تەکستێ پیرۆز ببینە دێ کۆر ببە. ئەڤ هەموو بەیان، پشتراست دکن کو ل جەم ئێزدیان تەکستێن دینی ژ خوەزایەکە تایبەت و سردارن.

د ئێزدیاتییێ دە، دڤێ ل بەر قەولان گەلەکی ب حورمەتکاری هەرەکەت بکن. گەلەك ژنێن ئێزدی (ل ئەرمەنستانێ)، قەول و بەیتان دزانن. ژنێن ئێزدی قەولان ناخوینن، ژ بەر کو ئیزنا وان تونەیە. تەنێ ئیزنا مێران هەیە د وەختێ مەراسیمان دە، ژن دکارن (و دڤێ)، بۆ نموونە، شەدەتییا دین بخوینن، وسا ژی دوئایێن

---

[1] دبە کو ژ گۆتنا "زەبوور" تێ کو مانەیا وێ "Psalm book"ە.

ڕۆژانە و هنەك دوئاییێن دن ئێن بۆ خوەدێ و دوئاییێن تێکلداری ئاینێن ڕۆژانە بکن.
لێ بەلێ، تەڤی کو ل ژنان قەدەغە یە تەرقینێ بخوینن، چەند ئاگاهدەر بێن من ئێن ژن پێ دزانین و گەلەکی ڕەوان دکارین بخوینن.

کتێبا پیرۆز ل مالا شێخێن شێخسنا ل ئێسڤنێ، کیژانێ ناڤ دکن "جلڤێ."
کوردستانا ئیراقێ، شێخان، ٢٠٠٦.

د ٢٠٠٦ئان دە ل پادەربۆرنێ (ئالمانیا)، من پەرفۆرمانسەك دیت کو بۆ من گەلەکی سەیر بوو ژ بەر کو ژنەکێ (مریدەکە ئێزدی ژ سووریەیێ) قەولەك دخوەند د (وەختێ دەرباسکرنا) ئەیدا ئێزید دە (د مەها کانوونێ دە). وێ گۆتە من کو ژنێن ئێزدی ل سووریەیێ د جەژنێن دینی دە قەولان ناخوینن، لێ بەلێ نە قەدەغەیە وان بزانن.

د ئیلۆنیٚ ٢٠٠٦ ئان دە، پرۆف. ف. گ. کرێیێنبرۆك، د. خ.ج. رەشۆ و ئەز، ئەم ل شێخانیٚ (کوردستانا ئیراقیٚ)، ل مالا شێخێن شێخسن بوون و من کتێبەك دیت کو وان ل جهەکی تایبەت ئیٚ مالیٚ هلانیبوو و ژیٚ رە "جەلوە" دگۆتن. کەبانییا مالیٚ تەکلیف کر کو ئەز ل ڤر کتێبیٚ بنێرم. ب تیپێن ئەرەبی و دەستنڤیسی یە" گەلەك دوا، تابلۆ و شەما تیٚ دە هەنە. ئەڤ کتێب تێرا خوە ستوورە و نە هەڤاهەنگە ل گەل کتێبا کو وەکی "جلڤیٚ" تیٚ زانین. کتێب پرانی بۆنا ڤەگۆتن و پێشدیتنا بەخت و سێوودان تیٚ بکارئانین. ئەڤ راست چ نیشانی مە ددە: کو ل ئیراقیٚ ل جەم مالباتیٚ کتێبا "جلڤیٚ" هەیە؟ کو ئەڤە کتێبا پیرۆز ئا ئەسلی؟ راستە، ئەز ب خوە نە تەڤ ڤیٚ باوەرییٚ مە، لیٚ ب دیتنا من، تشتیٚ فەرز گرنگییا هەبوونا کتێبەکە وسا یە" لەورە ئاوایێ دیندارییا ئێزدیان ژ مە رە دبێژە کو ئەو یەك ژی زەحف فەرزە بۆنا پێشکەتنا دینی یا ئەلتەرناتیف.

ئەنجام. ئێزدیاتی، چەند سال بەریٚ و هێژ ژی د فکرا من دە ترادسیۆنەکە دەڤکی یا نەنڤیسکی یە، و لبەندێبوونا کتێبەکە پیرۆز یا راست، نە بێجی و بێفایدە یە. ئەز باوەر دکم، کو لازمە هەموو تەکستێن دینی یێن هەیی وەکی یەك ترادسیۆنا دینی بێنە هزرکرن. مەسەلە ل ئاڤەستایێ بنێرن، ئەو نە یەك کتێبە د راستییا خوە دە، بەرهەڤۆکا تەکستێن پیرۆز ئێن زەردەشتییێ یێن کتێبی یە کو هەتادەما نها هاتنە: "ڤیدێڤدات"، "ئاڤەستایا نوو"، "یاسنان"، "یاشت." هنەك تەکستێن زەردەشتییێ یێن ب زمانیٚ پەهلەڤی هاتنە نڤیساندن ژی دیسا وەکی تەکستێن دینی تێنە قەبوولکرن: بونداهشن، دادێستانی مێنۆکی خراد، ئاردا ڤراز ناماگ، هتد.

ئەز باوەرم کو هەتا دەمەکە کورت کێشەیا ستانداردکرنا تەکستێن ئێزدیاتییێ وەك کتێبێن پیرۆز روو بدە بۆنا ئێزدیان. هنەك تەکستێن دینی ئیدی هاتنە بەرهەڤکرن، و چەند ژ وان هاتنە شرۆڤەکرن ژی. کێشەیا کتێبا پیرۆز (canon) گەلەك موهیمە و هەتا دەمەکە نێزیك دیٚ لازم بە کو ئێزدی ڤیٚ کێشەیا سافی بکن. ئێزدیاتی ب جیهەتا پێشکەتنا خوە یا دیرۆکی ڤە، د ویٚ مەرحالەییٚ دە مایە کو تەکستێن دینی هێژ نەهاتنە ستاندارتکرن وەك کتێبێن پیرۆز بۆنا

هەموو ئێزدیان. بێگومان، بارەکی بناسێن دیرۆکی هەبوونە ژ بۆ ڤێ. چما ئێزدیان تەکستەکە پیرۆز ئا نڤیسکی نەهشتنە؟ دبە، سر و مەتەلەکە دیرۆکی یا گیرفت هەیە د ڤر دە. لێ بەلێ، هەکە ئێزدی ئیددیا دکن و دبێژن کو کتێبا وان ئا پیرۆز هەبوو لێ هاتە شەوتاندن، ئان هێژ ژی د مالا پیر یان شێخەکی دە تێ ڤەشارتن، بەلکی، ئەڤ کتێب ب راستی ژی هەبوویە؟ مەسەلە هەر چ بە، نها تشتێ موهیم ئەوە کو ئێزدی تەکستێن کو وان کاربوون هەتا نها بپارێزن وەکی ترادسیۆنا هەڤپشك و یەککرتی قەبوول بکن.

ژ کتێبا A. H. Layard(١٨٤٩):

Nineveh and its remains: with an account of a visit to the chaldeans Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or Devil – Worshippers. Cild I, II. New – York.

٢- ریتووەلێن ل سەر زارۆکان

خێنجی تەکستێن دینی یێن دەڤکی و نڤیسکی، گەلەك زێدە ریتووەلێن ئێزدیان هەنە کو پراتیکا دینی یا حالێ حازر سالۆخ ددنە مە. ئەز دخوازم چەند ریتووەلێن دینی بدمە ئەیانکرن و ئەول ب وان ریتووەلێن ئێزدیێن کافکاسیایێ دەست پێ بکم یێن کو ب زارۆکان ڤە گرێداینە.

چلییا دەرگۆشێ. جەم ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ عەدەتەکە وسا هەیە: چاخێ زارۆکەك ژ دایك دبە، ئێزدی بۆ ٤٠ رۆژان دەرگۆشێ نیشانی کەسەکی ناکن، وێ تەڤ خوە دەرناخن دەرڤە" نها شکلێن وێ/وی ناکشینن. خەینی ڤێ یەکێ، ئێزدی قەت ناچنە وێ مالا کو "چلی" (هەتا چل رۆژیا وێ/وی وسا دبێژنە زارۆکان) تێ دە یە هەتا کو چل رۆژ تەمام نەبن. هەکە بێن ژی، پرس ناکن کو دەرگۆشێ ببینن و قەت ناکەڤنە ئۆدەیا کیدەرێ زارۆك لێ رازایە. ئێزدی ژ نەزەرێ (چەڤلێخستنێ) گەلەك دترسن. تەنێ چل رۆژ شوون دە دکارن زارێ نیشان بدن، لێ تەنێ پشتی مەراسیما تایبەت.

چل چوو. دەما دەرگۆش دبە چل رۆژی، مەراسیما "چل چوو" ئان ژی "چلێ زارێ دەرخستن" تێ دورستکرن: پشتی کو سەرێ دەرگۆشێ شووشتن، دایك ئان ژی کەچەکە جوان یا خزم شەیەکی هلددە، دەرگۆشێ ل سەر ئاڤێ دگرە و ب ئاوایەکی سەمبۆلیك شە دکە و دبێژە:"چل چوو، چل چوو، چل چوو". پاشێ، شە داڤێژە ناڤ ئاڤێ، جهێ کو دەرگۆش لێ هاتبوو شووشتن و وسا "چلێ زارێ دەردخە". د ناڤ هەموو جڤاکێن ئێزدیان دە گەلەك زێدە ریتووەلێن تێکلداری پۆر و شەکرنا پۆر و قەدەخەیێن دەربارێ پۆرێ دە هەنە. هەکە ئەم ل شکلێن لالشێ یێن بەرێ بنێرن ئەم دکارن پێنج فیگوورێن شەیان ببینن ل سەر دەرگەهێ پەرستگەها ل لالشێ.

نەزەرا ل دەرگۆشتان. ل سەرانسەرێ دنیایێ گەلەك مرۆڤ ژ نەزەرێ و جنان دترسن، تایبەتی بۆنا زارۆکێن خوە. جەم ئێزدیان تشتێن جوور ب جوور هەنە ل دژی نەزەرێ:

١- مۆریا چەڤا. ئێزدی (هەروها گەلەك خەلكێن دن ئێن رۆژهلاتی) ژ رۆژا كو زارۆكێ وان چێدبە ڤە گەلەك مۆركێن جهێ ب وان ڤە دكن ژ بەر نەزەرێ، كو ژ وان مۆركانرە مۆرییا چەڤا دبێژن.

٢- داركێ نەزەرێ ژی هەیە. دارەكی پچووكە كو ل دژی نەزەرێ پێ شیشا سۆركری تێ شەوتاندن، ب پینەیەكێ تێ پێچان و هێژ دەما دەرگۆشێ گەلەك پچووكە داتیننە ناڤ پێچەكا وێ/وی.

داركێ نەزەرێ

سانكت پێتێرسبوورگ، رووسیا، ٢٠٠٧.

٣- ئێزدی كێدەرێ و نانەكی داتیننە بن بالگییێ دەرگۆشێ. (بۆنا دوورگرتنا جنان.)

٤- ناڤێن كرێت. ل شنگالێ، هەكە چەند زارۆكێن مالباتەكە ئێزدی بمرن، هنگێ ئەو نە ناڤەكی سپەهی لێ ناڤەكی كرێت ل زارۆكێ نوو – ژ دایكبوویی دكن،

وەکی مشکۆ، زبلۆ، رێخۆ، جردۆ و هتد. ئیزاحا ڤێ عەدەتێ رەنگە پاراستن و ستراندنا ژ جنان بە. باوەرییا وان ئەوە کو هەکە ناڤێ زارۆکی کرێت بە، جن قەت لێ نانێرن. بالکێشە کو ناڤێ دێ و باڤێ زەردەشت ژی هەر وەك ناڤێ وی بخوە ژی، ناڤێن پاراستنێ بوون.

٥- ناڤلێنەکرنا زارۆکان هەتا ٤٠ رۆژ پشتی ژ دایکبوونێ. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ هەر ب ئەینی مەبەستێ جارنان ناڤێن خرستیانان ددانە زارۆکێن خوە. ئان ژی د ٤٠ رۆژێن پێشین دە ناڤ ل زارۆکێن خوە نەدکرن. تەنێ پشتی ئاینەکە تایبەت وان ئێدی دکاربوون ناڤان ل زارۆکێن خوە بکن.

٦- ناڤلێکرنا د ٤٠ رۆژییێ دە. ئەڤ ئایین وسایە: ٤٠ رۆژ پشتی ژ دایکبوونا زارۆکێ ژنکەکە ژ پیران ژ ئالییێ مالباتا بووکێ تێ مالا بووکا تەزە و خەلەکەکە پۆرێ زارۆك ژێ دبرە و د قولەکە دیوار دە ڤەدشێرە. تەنێ پشتی ڤێ ئایدینێ ئێدی ئەو دکارن زارۆکێن خوە ب ناڤ بکن.

ریتووەلێن پۆرێ. ئێزدی گرینگیەکە تایبەت ددنە پۆرێ. گەلەك قەدەغەیێن تێکلداری پۆرێ هەنە، هنەك ژێ ئەڤن:

١- قەدەغەیێن پۆربرینێ

* رۆژا چارشەمێ - رۆژا پیرۆز جەم ئێزدیان - و هەروها دەرەنگێ ئێڤارێ و هەینێ شەڤێ، پۆر و نەینووك نایێنە برین.

* ئیزنا ئێزدیەکی تونە سمبێلێن خوە ب تەمامی ببرە.

* ئیزنا ژنێن ئێزدی تونە پۆرێ خوە کورت بکن: پۆرێ وان دڤێ درێژ بە.

* ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ بەرێ مەجبوور بوون توونجك و تەمۆریان بەردن ب پۆرێ خوە ڤە وەکی سەمبۆلەکە ئێزدی بوونێ.

* ل شنگالێ هەموو ئێزدی دابەش بوونە د ناڤ دو کۆمان دە: باکوری و باشووری - جوانا و خۆرکانی. مێرێن کۆما جوانایێ، گۆزك ئان ژی گولیێن درێژ بەرددان (و هەتا نها ژی بەردن).

٢- ریتووەلێن کورتکرنا پۆرێ

* د مەراسیما ئینیتیاسیۆنێ"بسك برین"ێ دە، دڤێ شێخ بسکێ بسکەکە بچووك ئا پۆرێ کورەکی ببرە و پاشێ ببە مالا خوە و ل وێدەرێ ڤەشێرە.
* د ئەیدا خدر نەبی و خدر ئەلیاس دە ئێزدیێن ئیراقێ، دڤێ بسکەکە پچووك ئا پۆرێ زارۆکێن خوە (جارنان پۆرێ ژن و مێران ژی) ببرن - "زیپك و قریپك."
* د هنگاما چالکرنان دە کەچ و ژنێن جوان ئێن ئێزدی یێن ل ئەرمەنستانێ، بسکا درێژ ئا پۆرێ خوە دبرن و ب قاییدێ ئیفادەیەکە شینگرتنێ داتانینە ناڤ تابووتێ(وەکی پارچەیەکە روحێ خوە).
* ل ئەرمەنستانێ، ٤٠ رۆژ پشتی ژ دایکبوونا زارۆکێ ژنەکە پیر بسکەکە پچووك ئا پۆرێ زارۆکێ دبرە و ڤەدشێرە، پشتی هنگێ زارۆك ناڤێ خوە دگرە (ل ژۆرێ بنێرە).

٣- ریتووەلێن شەکرنا پۆرێ

* ل ئەرمەنستانێ ئێزدیان نکاربوون د هنگاما ٣ رۆژێن رۆژیگرتنێ دە پۆرێ خوە شە بکن.
* د هنگاما مەراسیما "چل چوو" دە، ئێزدیێن ئەرمەنستانێ ب ئاوایەکی سەمبۆلیك پۆرێ دەرگووشێ شە دکن.
* ل دەروازەیا پەرستگەها لالشێ، چەند شە هاتنە رەسمکرن.

٤- هەلویستا ل بەر پۆر و هنەك ریتووەلێن دن

* ئێزدیێن ئەرمەنستانێ نکارن پۆرێ خوە باڤێژنە دەردۆرێ: بەرێ دڤیا وان ل جییەکی دوور ژ مالێ چال بکرا و هنەك دوا بخوەندانا.
* دەما ئێزدی زارۆکان تەداوی (قەنج) دکن ئەو موویەکی د ناڤ دەزکێ دە ب کار تینن کو ئەو دەزییەکە خوسوسی یە و وێ تینن ب ستوویێ زارۆکا نەخوەش ڤە دکن.

بێشك، ئێزدی پۆرێ ب قودرەتەکە مەزن دگرن و خوەزایەکە پیرۆز ژێ رە دبەخشینن. د ئێزدیاتییێ دە هێژ ژی ئەو باوەری هەیە کو هەر پارچەیەکە بوتوونێ خوەدانێ ئەینی تایبەتی و ئمکانانە.

هیڤا زارێ. دەما زارۆکەك بێرەنگ و بێحال بە، کێم بخوە و دلێ وی ناچە تشتەکی، ژنێن ئێزدیان ئێن ئەرمەنستانێ دانین دەستێ وێ/وی دگرتن و دئالیستن. هەکە تاهل با دگۆتن "هیڤا زارێ" هەیە. هنگێ ئێزدی دچوونە جەم کەسەکی کو هیڤ چێدکرن. ڤی کەسی پەرەیەکە مەتال ئێ پێنج ئان سێیی رووسی (بەرێ) دئانی، ب شکلێ نیڤێ هیڤێ دبری و ب ستوویێ زارێ ڤە دکر هەتا کو زارۆك ب رێ ڤە دچوو. لێ گەلەك گرنگە ئەڤ ریتووەل هنگێ بێ بەستن کو مەه هێژ نوو و تەزە یە: نیڤەهیڤ دێ ببە مەها تەمام (چاردە شەڤی) و وسا زارۆك ژی دێ مەزن ببە. خەینی ڤێ یەکێ، ئیماژا خاتوونا فەخرا — خوەدانا ژن و زارۆکان— ژی دیسا ئەلاقەداری (عەلاقەتی) هیڤێ یە.

هیڤ، کو وەختە هیڤا زارێ هەبە چێدکن،

ئەرمەنستان، قامشلوو، ٢٠٠٦.

ئەنجام. د ڤـان هـەموو ئـايين و تابوويـان دە ئـەم دكـارن هنـەك ئەلەمـەنتێن ريتووەلێن سێهر و باشبوونێ ببينن كو ئارمانجا وان ئەوە كو ب رێكا هنـەك تـشتە و فۆرمـان تەسـيرەكێ ل مرۆڤـان و هـەتا هێـزێن خـوەزايى بكـن. هنـەك ژ ڤـان ريتووەلان ل رۆژهلات و هەر وها ل ناڤ ملەتێن دن بەربەلاڤن. ئەڤ ريتووەلێن ل نـاڤ ئێزديان، باوەريا ئێزديان ئا د رووحێن باش و خراب دە نيشانى مـە ددن، هـەروها فكرا وان ئا ل سەر ستروكتوورا دنيايان و تێكلييێن نـاڤخوەيى يێن ڤـان دنيايان. ژێ پـێ ڤـە، ئـەو ريتـووەل نيـشان دكـن كـو ئێـزدى گرينگييەكـە تايبـەت ددنـە ريتووەلێن تێكلدارى قەدەمەيێن چەرخا ژيانێ (ئايينێن دەرباسبوونێ –"rites de passage")، بـۆ نموونــە دەرباســبوونا كەســەكى ژ ســتاتويەكە سۆســيال بــۆ ستاتويەكە دن. ژ بـەر كـو ئـەڤ قەدەمـە، د ژيانـا ئێزديـەكى دە تـشتێن هـەرى موهيمن، گەلەك ريتووەلێن پاراستنى تێكلدارى وانن.

٣- زیارەت و نیشانێن زیارەتی

جەم هەموو جڤاکێن ئێزدیان پرانییا ریتووەلێن تێکلداری زیارەت و نیشانێن پیرۆز خودان رۆلەکە مەزنن.

قوبا پیرۆز (ل سەر بانێ کانیا سپی). کوردستانا ئیراقێ، لالش ٢٠٠٦

پەرستگەھ

١– لالش، مزارگەھ، سلاڤگەھ، نیشانگەھ. جییێ پیرۆز ئێ ئێزدیان ئێ سەرەکی – گەلییێ لالشێ – ل دەڤەرا شێخانێ ل کوردستانا ئیراقێ یە. چەند سەدسالان ئیمکانا ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ قەت تونەبوو لالشێ، تەڤ ئەو هەموو جییێن پیرۆز، وەکی: قوب، نیشانگەھ، مزارگەھ، سلاڤگەھ، کانییا سپی، هتد. زیارەت بکن.

٢- خەلات. ئێزدیێن سورییە و ترکیەیێ و هەروها نها یێن ئەلمانیایێ د مالێن خوە دە تشتەکی ب ناڤێ خەلات هلدگرن کو ئەو "چەنتەیەکە" پیرۆز ئا پچووکە، ژنێن ئێزدی تەخەر ژ بەن و دەزیێن سۆر، زەر ئان ژی نارنجی و کەسك چێدکن و هنەك نیشانێن زیارەتییێ تێ دە هلانین.

خەلات ل مالا ئێزدییێ سوریەیێ. ئەلمانیا، گۆتتینگێن. ٢٠٠٥

٣- ستێر. ل ناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ (نها رووسیا و ئۆکراینایێ) عەدەتەکە دن هەیە، ستێر، جییەکی پیرۆز د مالێن وان دە دهاتە هلانین. بەرێ ستێر د مالا هەر ئێزدیەکی دە هەبوو، کاست و ستاتویا سۆسیال نە گرنگ بوو. مالێن وسا بۆنا ئێزدیان جییێن پیرۆزن و تەخەر ژێ رە "زیارەت"

دبێژن. ئێزدی د هەموو مەراسیمێن جەژنێن دینی دە ل مالێن وسا بەرهەڤ دبن. ب گۆتنا هەموو ئاگەهیێن من، هێژ د دەما ئۆسمانییان دە ژی ستێرێن ئێزدیان هەبوون. ستێرا کو گەرە راست ب دیوێر ڤە و پێشبەری دێری بە ژ لحێف و دۆشەکان تێ چێکرن، ب ئاوایێ یەك ل سەر یەکە دیتر تێ دانین. نابە کو کەسەك ل سەر ستێرێ رازێ" لەو ب گونەهەکی مەزن تێ دیتن. ب رۆژ ڤێ ئۆدەیێ ب رۆنیا رۆژێ رۆنی دکن" و ئێڤاری و شەڤێ ژی فانووس و چراێین نەفتێ ب کار تینن (لێ تو جاران موم ڤێناخن). ئێزدی وسا باوەر دکن کو گونەهە دەقەکێ ژی ڤێ ئۆدەیێ تاری بهێلن.

ستێر ل مالا پیرێ مەمێ شڤانا. ئەرمەنستان، باگرامیان. ۲۰۰٦

سەفەرێن درێژ. گاڤا کەچك د زەوجە، ئان ژی نەفەرەکێ مالێ بۆ دەمەکە درێژ ژ مالێ دوور دکەڤە، مەسەلا بەری بچە ئەسکەرییێ، بەری کو ئەڤ کەس ژ مالێ دەرکەڤە، دڤێ نێزیکی ستێرێ ببە و سێ جاران وێ ماچی بکە، پاشی ژ خانی

دەرکەڤە. ب ڤی ئاوایی ئەو کەس دەستوورا خودانێ مالێ پرس دکە. گاڤا ئێزدییەك ژ ئۆتاخەکە کو ستێر لێ هەیە دەردکەڤە، وەکی عەدەت، دڤێ بەرێ خوە ژ ستێریێ نەگوهاستی پاش دە ڤەگەرە و دەرکەڤە.[1]

"روویێ ستێر ڤەکرن". ب رۆژ تم پەرچەیەکی[2] بەدەو ئێ ب رەنگێ سپی، زەر و قیچك داڤێژن سەر ستێرێ. ب شەڤ، دڤێ گۆشەیێ ستێرێ بێ بلندکرن: ژ ڤێ ریتووەلێ رە دبێژن "روییێ ستێر ڤەکرن" چمکی ئێزدی باوەر دکن کو ستێر جییێ خوودانێ مالێ یە.

تشتێن زیارەتی د پەلتکێ ل سەر ستێرێ. ئەرمەنستان، قامشلوو. ٢٠٠٦

---

[1] بالکێشە، ریتووەلەکە ئێزدیێن شێخانێ هەیە ب ناڤێ "ئیشك": د توافا کەرەجالێ دە ل گوندێ سینایێ ژی بەرێ خوە ژ قوبا کەرەجالێ ناگوهاستی پاش دە تێن)، کو ئەڤ جەژن بۆ یادێ وی تێ پیرۆزکرن.

[2] چەند مالان، ل دەوسا رووناڤینان من بەرکەکە مەزن "ئەمەنی" دیت ل سەر ستێرێ.

نیشانێن زیارەتییێ

نیشانێن زیارەتییێ د ستێرێ دە. ل مالێن پیر و شێخان تشتێن زیارەتییێ تەخەر ل سەر ستێرێ، ئان ژی د ناڤ کولەکا دیوئێر دە ل سەر ستێرێ دە تێنە خوەیکرن کو ژ وێ کولەکێ رە پەعلتك دبێژن. بۆ نموونە، د ستێرێ دە تشتێن پیرۆز ئێن وەکی خەرقە (گەلەك جاران تەنێ پارچەیەکە وێ)" کولك – "کومەکە" پیرۆز (تەنێ پارچەیەکە وێ ژی دبە)، دوایێن نڤیسکی – دوعا و گەلەك تشتێن دبن. ل مالێن هنەك پیر و شێخان نوسخەیێن پیرۆز ئێن ب ناڤێ "مشوور"[1] تێنە هلانین.

تاس. ل هنەك مالێن پیر و شێخان ل سەر ستێرێ تاس هەیە، کو ل گۆری ئەفسانەیان ئەو تاس ژ پێشییا ئۆجاخا وان مایە بۆ مالباتێ. وەختێ ئەید – ئەرەفاتێ ئێزدیان، تاسێ ڤەدکن (کو ب جاو پێچایی یە) و ب ئاڤێ تژی دکن، پاشێ، ڤێ ئاڤێ ددنە کەسێن نەخوەش، هنەك جاران ددنە حەیوانان ژی. وسا تێ باوەرکرن کو هنگێ خودانێ مالێ دێ وی پیرۆز بکە. مەسەلا من تاس، ل مالێن شێخان ئامادین و بابادین (کورێن شێخ شەمس)، هەروها ل مالێن شێخ سجادین (ژ مالا شەمسانی) و شێخ رەش (جنتەیار) دیتنە. من تاس ل مالێن هنەك پیران ژی دیت: پیر مەمێ شڤان، هەسمەمان، هتد. رۆژەکێ ئەز ل مالا پیر مەمێ شڤان بووم و تاسەکە پیرۆز، تاسا مەمێ شڤان، هەبوو د ناڤ ستێرا وان دە. مالخوێیێ مالێ خوەست تاسێ ڤەکە و نیشانی من بدە دا کو ئەز بکاریم نڤیسێن ل سەر بخوینم. بۆنا ڤەکرنا تاسەکێ دڤییا حەیوانەك قوربان بکرانا و ئیزنا مەمێ شڤان بخوەستانا.

---

[1] هەر چەند دینێ ئێزدیان د بنگەها خوە دە دەڤکی یە ژی، هنەك تەکستێن پیرۆز هەنە کو ل هن مالێن ئێزدیان ب پیرۆزی تێنە خوەیکرن. ژ ئەڤ جوورە تەکستان رە دبێژن "مشوور"، و ئەو نوسخەیان دمینن کو تێ دە وەکی ڤائیدە بەحسا تێکلییێن مرید – پیر تێ کرن.

خەرقە. وەختێ ئەیدا خودانێ مالێ (رۆژا زیارەتێ)، ئێزدیێن بەرێ (هنەک جاران نها ژی) ل سەر چۆکێن خوە نێزیکی ستێرێ دبن و سێ جاران ماچی دکن، یێ کو دخوازە تشتەکی دکە خێر. پرانی گاڤا یەک ژ مالباتێ ترسیابە ئان ژی خەونەکە خراب دیت بە خەرقەیێ ڤەدکن. ئێزدی وێ ڤەدکن و دکنە ناڤ ئاڤێ، پاشێ وێ ئاڤێ ددنە کەسێن نەخوەش ئان ژی نەفەرێن مالێ و زارۆکان. ئەڤ ئاڤ نابە بێ رێتن، ب گونەهەکە مەزن تێ حەسابکرن.[1]

بجیکرنا تشتێن زیارەتی ل سەر ملێن یەکی. ل ناڤ ستێرێ مالا یەک ژ ئاگەهدارییێن[2] من دە خەرقە هەیە، کو وی ئەو خەرقە ژ باڤ و کالێن خوە گرتییە. دەما مالباتا وی ژ ئەرمەنستانێ کۆچ کرە رووسیایێ، دڤییا ئەو تشتێن پیرۆز ژ ستێرێ دەربێئانیانا و دانیبانە ناڤ ستێرێ دن ل رووسیایێ. لەوما وان ئەو ب ڤی ئاوایی ئانینە: مالخوێیێ مالێ گۆتە کەچا خوە بلا "بەریکەکە" پچووک چێکە ژ جاوێ نەرم ئی باش ل سەر بەرێ ناڤێ یێ مالێ کراسێ وی. نابە وسا بێخنە ناڤ هەر چ بەریکەکێ. ل رووسیایێ گۆتە ژنا خوە بلا هەموو زارۆک ژ مالێ دەرکەڤن، چمکی "ئۆجاخ تێ!" هەموو زارۆکێن پچووک برنە دەرڤە، پاشێ چوو د ئۆدەیێ دە، کراسێ خوە دەرخست و ژن و کەچێن وی تشتێن پیرۆز ژ کنجێن وی دەرخستن و دیسا ب پەرچەیێ وێ یێ سپی ڤە پێچان و دانینە د ناڤ ستێرێ دە، وەک ل ئەرمەنستانێ. پشتی کو تشتێن پیرۆز دانینە ناڤ ستێرێ، وی ئیزنا خوە دا کو زاررۆک دیسا بکەڤنە مالێ.

---

[1] قانوونەکە بەشدارییێ یە: تشتەکی کو ل گەل تشتەیەکە پیرۆز تەماس کربە ئەو ژی دبە پیرۆز. ئاڤا خەرقەیێ ئان ژی ئاڤا تاسێ.

[2] کەرەمێ تەمۆ — ئێزدیەکی ژ کاستا شێخان ژ مالا شێخ ئامادین ژ ئەرمەنستانێ.

تاسا مەمێ شڤانا. ئەرمەنستان، باگرامیان. ٢٠٠٦.

تاسا دارا مرازا، کو مالا پیرێ مەمێ شڤانا دە تێ خوەیکرن.
ئەرمەنستان، باگرامیان. ٢٠٠٦.

حال و رەفتارێن ل بەر نیشانێن زیارەتییێ. ئەڤ هەموو، حال و رەفتارا ئێزدیان ئا حورمەتکار ل بەر تشتێن پیرۆز و ئەندیشەیا وان ئا ژ بۆ هلانینا وان ب پاك و پاقژییەکە بێقوسوور تەسویر دکن. ئێزدی خوە ددن و خوە دبەخشنە خوەزایا پیرۆز.

نیشانێن زیارەتییێ وەکی "شاهد." جارنان تشتێن زیارەتی ب رۆلا "شاهدان"ن د هنکاما گەلەك مەراسیمێن جهێ دە. بەرات وەختێ بژارتنا بەرێ ئاخرەتێ" کانییا سپی وەختێ مۆرکرنێ" خەلات د مالێن ئێزدیان دە ب هنگاما گەلەك ریتووەلان دە . هتد.

شیلانا پیر ئالی وەختە ئەیدا باتزمی. مالا ئێزدییێن سوریەیێ.
ئالمانیا، بەلیفیلد. ٢٠٠٦.

ئێزدی وسا هزر دکن کو تشتێ پیرۆز ئان ژی پەرەستگەهـ هەرتم و دایم ساف و پاکن. هەموو کەسێن کو دکەڤنە مەکانێ کانییا سپی (ل لالشێ) دبن وەك خوشك و برا، و ژن و مێر نکارن ب هەڤ رە بکەڤنە ڤی جهی. دڤی حالی دە کانییا سپی شەهدایەکێ دکە. و هەروسا ژی دڤێ تم پاقژ بێ خوەیکرن.

د ناڤ ئێزدیێن سووریەیێ دە ژی ل بەر تشتێن پیرۆز من حال و رەفتارێن مانەند دیتن. د ئەیدا باژمییێ دە دڤێ مالخوێیێ مالێ چەنتەیێ پیرۆز، خەلاتێ، دەربینە ژ دیوێر و بەراتێ ژێ دەرخە. د ئۆدەیێ دە تەنێ سێ مرۆڤ بوون: ئەو، ژنا وی و ئەز. ژنا وی خەلات دەرانی ژ دیوارەکی، ماچی کر و دا من دا ئەز بدمە مێرێ وێ ژ بەر کو وێ نکاریبوو راستەراست بدە وی.

حال و رەفتارێن گشتی یێن ئێزدیان ل بەر تشتێن زیارەتییێ یێن جهێ مومکنە وەکی ل ژێر بێنە دیارکرن.

رێز و حورمەتا ل بەر تشتێن زیارەتییێ: ئەو، تشتێن زیارەتییێ ل جییەکی تالدە و بێ دەنگ دهلینن دا کو زارۆك ب بێدەستی پیس نەکن. نە مومکنە کو وسا ب هێسانی دەست ب تشتێن زیارەتییێ وەردن.

دەما ئێزدییەك دەست ب تشتەکی زیارەتییێ ددە تەکەز دڤێ وێ ماچی بکە (سێ جاران) و پاشێ ببە ل ئەنییا خوە بدە.

هەکە جییەکی پیرۆز بە، ئێزدی گەرە وێ ماچ بکە ئان ژی سێ جاران ل دۆرێ بزڤرە، ئان ژی سێ جاران وێ راکە و دەینە ئەردێ.

وەکی قاعیدە، دناڤ پەرچەیەکی بەدەو دە تێنەگرتن، تەخەر یێن ب رەنگەکی سڤك. پەرچەیێ کو یادگارا پیرۆز تێ دە پێچایی یە، دڤێ نەیێ دروون، ب دەستان بێ دراندن.

د جەژنان دە یادگارێن پیرۆز ب مەراسیمان و ب رێزدارییەکە مەزن ڤەدکن و چەند ریتووەلێن پێویست ب جی تینن.

حال و رەفتارێن بێحورمەتانە ل بەر یادگارێن پیرۆز دکارە ببە سەبەبێ کۆرایی ئان ژی موشکولەیێن دن ئێن دیتنێ. دەما کەسەك دەستێ خوە ب تشتێن زیارەتییێ ددە، ئەڤ حەرەکەت وەکی پیسکرن ئان ژی بێروومەتکرن تێ

قەبوولکرن، کو ژ بۆ ڤێ ژی ئەو کەس دبە بێ جەزاکرن، بۆ نموونە ئەو کەس دێ بۆ دەمەکێ کۆر ببە.

تشت و جیێن دن ئێن ل گەل یادگارەکی د تەماسێ دە ژی دیسا ب پیرۆزی تێنە گرتن و ل بەر وان ژی هەما ئەینی حال و هەلوەستە.[1]

جییێ کو تشتێ پیرۆز لێ هلگرتی ژی دیسا قسمەن خوەدانێ ئەینی تایبەتیانە و حال و هەلوەستا ل بەر وێ ژی، هەر ل گەل هەلوەستا ل بەر تشتێن ب یادگارێ رە د تەماسێ دە بوونە ژی، ئەینی یە. (من. ستێر، پعەلتك، هتد.)

---

[1] چاوێ کو یادگار پێ هاتیە پێچان" ئاڤا کو تاسا پیرۆز پێ هاتیە داگرتن، هتد.

زیارەتا کەچا کەزی. ئەرمەنستان، ئەنگەسەرک (ئەو گوندێ ئێزدیان نها ئێدی نەمایە). ٢٠٠٦.

لالش. کوردستانا ئیراقێ. لالش. ٢٠٠٦.

کەڤرێن پیرۆز و شێمیك

کەڤرێن پیرۆز. ل ئەردێ ئەرمەنستان و ئیراقا نها، ئێزدی دچوون و دچنە زیارەتێن جهێ، جیێن پەرستنێ کو خەلکێ باوەر دکر کو وەسفێن وان ئێن باشکەر هەنە. ئەڤ تشتێن زیارەتی، حەجییان ژ گەلەك نەخوەشی و موشکولەیێن جهێ خەلاس دکن و ئالی وان دکن کو داخوازێن خوە ب جی بینن.

ژ پەرستگەه و ماعبەدان پێ ڤە، هنەك دار و کەڤر ژی هەنە کو وەك زیارەت حەساب دکن. د ناڤ گەلەك کولتوران دە هەتا نها ژی تشتەکی بەربەلاڤ بوویە کو مرۆڤ هێزەکە سەرسرووشتی بدنە دار و بەران.

هنەك کەڤر هەنە کو خەلك باوەر دکن کو پیرۆزن و قودرەتا وان ئا شفا و باشکرنێ هەیە. ل گوندەکی ئێزدیان ئێ ئەرمەنستانێ (کو هەتا ١٩٤٩ئان هەبوو) کەڤرەکی مەزن هەبوویە کو د جارەکێ دە سبەهەکێ ل ڤی گوندی خویا کرییە. کەسەکی ئەو کەڤر نەئانیبوو" کێلەکا شێمیکا (دەرازینك، سڤدەر) مالێ هاتبوو دیتن. ژنەکێ خەونەك دیتبوو کو د خەونا وێ دە یەکی ژێ رە گۆتبوو کو ئەو ئیشارەتا وی خودانێ یە کو ئالیکارییا کەچان دکە. پشتی هنگی ئێدی ژ وی بەری رە زیارەتا کەچا کەزی گۆتن ل سەر ناڤێ وێ خودانێ. خەلکێ ل پەیی هێڤییان، بزمارێن مەزن د کەڤر رادکرن و پەرە دئاڤێتنێ. خەلك دهاتە بەر وی کەڤری، حەیوانەك قوربانی دکرن و ژ بۆ نییەت و مەرەمێن خوە هێڤی دکرن. وان ئەو کەڤر ب پاك و پاڤژی دگرت و وەکی تشتەکی پیرۆز لێ هشیار دبوون. ل وێ مالا ل رەخ ڤی بەری ژی موئامەلەیەکە ب رێز و حورمەتەکە مەزن دهاتە کرن.

شێمیك (دەرچك). ئەڤ کەڤرێ پیرۆزێ کەچا کەزی، ل کێلەکا شێمیکا مالا ئێزدیەکی بوو. نها ئەزێ بالێ بکێشمە سەر وێ بەشا مالێ، ئانکو شێمیکێ و حال و هەلوەستا ئێزدیان ئا ل سەر وێ.

شێمکا ل لالشێ. هەموو کەسێن کو تێدکەڤنە گەلییێ لالشێ دڤێ سۆلێن خوە دەرخن دا کو رێزدارییا خوە نیشان بدن و ئەردێ پیرۆز بیس نەکن. ژێ پێ

ڤە، ل لالشێ مرۆڤ گەلەکی ب ترس و هشیاری سەر شێمیکان دەرباس دبوون، دا کو ب قەزا و بێدەستی پێلی نەکنێ. ئێزدی بەری کو د شێمیکەکێ رە دەرباس ببن شریدێن ئەردی ماچی دکن و ئەنیيا خوە تێ دهسوون، خوە دچەمینن، شێمیکێ ماچی دکن، سەر شێمیکێ دەرباس دبن، یێ دخوازە خێرا[1] خوە ددە.

د دەمێن کەڤنارە دە و هەر نها ژی گەلەك باوەرییێن باتل ئێن بالکێش هەنە دەربارێ شێمیکێ دە. د سەردەمێن ناڤینی دە حال و رەفتارێن بترس و هورمەتکار هەبوون ل بەر شێمیکێ د کولتورێن گەلەك ملەتان دە. بۆ نموونە، د سەرێ سەدسالا ١٧ئان دە ل ئیرانێ، پیێترۆ دێلا واللێ (Pietro deua Valle) سەییاهێ ئیتالی بەحس دکە کو ل قەسرەکە ئیرانیان ئا ل ئیسفەهانێ ژی ئەینی حال و هەلوەست هەبوویە ل بەر شێمیکێ. ل پەرستگەها قودسێ و د ناڤ ترادسیۆنێن دن دە، "قەرەولێن شێمیکان" هەبوون و هەنە کو دیارە ئەو ل نێزیکی دەروازەیا ئاڤاهییا پیرۆز سەکنیبوون و وەزیفەیا وان ئەوە کو مرۆڤان هشیار بکن کا کو لنگێ خوە دانەینن سەر شێمیکێ.

دەوات. عەدەتێ دەرباسکرنا بووکێ سەر شێمیکا مالا وێ یا تەزە رە دەما هێژ نوو تینن، ل گەلەك جهان دنیایێ هەیە. ل فەلەستینێ، فاسێ، چینێ، مۆردڤنانێن ل رووسیایێ، گەلێن ئارییان ئێن ژ هندستانێ هەتا ئیسکۆچیایێ عەدەتە کو دەما بووك جارا ئەول دکەڤە مالێ پێلی شێمیکێ نەکە. ل ئەرمەنستان و گورجستانێ بووك و زاڤایێن ئێزدی دڤێ ب پییێن خوە ئامانەکێ بشکینن بەری سەر شێمیکا مالێ دەرباس بن. زانیارێ رۆمان ڤارۆ ئیددییا دکر کو ئەو عەدەت تێکلداری خوەداوەندا پاك ڤێستایە. بالکێشە، ئێزدی وسا باوەرن کو د دەما وەلدینێ دە خاتوونا فەخرا (خودانا ژنان) ل سەر شێمیکێ دسەکنە و مالێ ژ جنان دپارێزە.

---

[1] ئێزدییێن ئەرمەنستانێ تەخەر خێر و بەخشێن دینی داتینن سەر ستێرێ.

پیر نادر (ژ مالا ئۆمەرخالی) تەرقینیێ دخوونە سەر خوّییێ بەرێ قوربان بۆنا خودانێ مالێ بێ سەرژێکرنێ. ئەرمەنستان، سۆڤخۆز پرۆشیان. ٢٠٠٦.

پیر خوّی (خوێ) دکە دەڤێ پەزێ. ئەرمەنستان، سۆڤخۆز پرۆشیان. ٢٠٠٦.

قوربان. دەما قوربانیێ سەر ژێ دکن، خوونا کو ئەول ژ قوربانییێ تێ، ب ئەینی یەکی ددن. لێ هەکە قوربان ل سەر ناڤێ خودانێ مالێ بێ سەرژێکرن، هنگێ ب خوونێ شێمیکا مالێ نیشان دکن. دەما قوربان ل سەر ناڤێ مەمێ شڤان بێ سەرژێکرن، هنگێ ب خوونا قوربانییێ شێمیکا گوڤێ نیشان دکن. ئەڤ یەك نیشان دکە کو ئێزدی باوەر دکن کو خودانێ مالێ ئان ژی خودانێ پەزان (مەمێ شڤان) ل سەر شێمیکا مالێ نە و خودانتییێ لێ دکە.

سەبەبێ رێز و هورمەتکارییا ل شێمیکان. وێگا چیە بناسێ ڤێ ترسا ژ پێلیکرنا شێمیکان؟ چما ئێزدی ئەو هند تەدبیران دگرن؟ هەر شێمیك سینۆرەکی کفش دکە و مەیدانێن جهێ دابەش دکە. قایدە ئەوە کو رێز ل شێمیکێن پەرستگەهان بێ گرتن و یەك دەرباس دبە جییێ (پیرۆز) دن گاڤا د شێمیکێ رە دەرباس دبە.

ل هنەك دەڤەران وسا باوەر دکن کو جن ل سەر شێمیکان دژین و مرۆڤ دترسیان پێلی شێمیکێ بکن ئان ژی ل سەر روونن، چنکو حال و حەرەکەتێن وسا دبوو کو وان جنان نەرحەت بکرایە و هەلبەت ببایە سەبەبێ هێرسا وان. بۆ نموونە ل فاسێ خەلك وسا باوەرە کو شێمیك وارێ جنانە. ل رووسیایا قەدیم، خەلکێ وسا باوەر دکر کو خودانێ مالێ ("دۆمۆڤۆیی") ژی ل شێمیکان دستری. د ناڤ گەلەك کولتوران دە پیرۆزییا شێمیکان هەیە و ئان ل سەر شێمیکەکێ ئان ژی ب دیوارەکی نێزیکی شێمیکێ ڤە تشتێن جهێ یێن دوورگرتن و ترساندنا روحێن خراب هلاوەستی نە. هەکە ئەم دێنا خوە بدنە دەرگەهـ و دەروازەیێن پەرستگەهان، گەلەك جاران ئیماژێن هنەك حەیوان و فیگوورێن میتۆلۆژیك دبینن. ل سەر دەرگەهێ پەرستگەهەکە ل لالشێ، تەمسیلا دو تاووس و دو شێران هەیە کو ب سەمبۆلیکی دەروازەیا پەرستگەهێ "دپارێزن." ل مالێ راستێ یێ دەروازەیا پەرستگەهێ (بۆ نموونە، ل مابەدا ل لالشێ، ئان ژی یا شێخ مەند ل ئێسڤنێ)، مارێ رەش ب سەمبۆلیکی دەروازەیێ "د پارێزە."

سەیرە لێ ئەو باوەرییا کو هەکە ئێزدییەك لنگێ خوە داینە سەر شێمیکان ل لالشێ، دبە کو بەلایەك بێ سەری، جەم ئێزدییێن ئەرمەنستان و گورجستانێ د ناڤ هەڤۆکەکە بوێژی دە مایە کو بوێژ وها یە: "چما من پێل شێمیکا تە کرییە؟" یانی

ئەنجام

مـن ژ گەلـەك ریتـووەلێن فـەرز و گـرینگ تـەنێ چـەندەك ڤـەكۆلان. د ئێزدیاتییێ دە گەلەك ریتووەلێن قەدیم بەردەوامن كو ئـەو هـەموو ب ئاشـگەرایی دەلیلێن ئاركایكییا ڤی دینی نە. هەموو ریتووەلێن ئێزدیان یێن كو ل ڤر بەحس لێ هاتییە كرن، ب زەلالی نیشان ددن كو ئێزدی دنیـایێ د ناڤبـەرا پـیرۆز/موقـەدەس (sacral) و كوفرێ (profane) دە دابەش دكن. د دلێ فكرا ئێزدیـاتییێ دە، فكـر و تێگەهێن تەزاد هەنە كو زاهرەن یـەك ل دژی یـەكی دیـترە، لێ د ئەسلێ خـوە دە گەلەكی تێكلداری هەڤن. ب ڤی ئاوایی ئێزدی دنیایێ هزر و تەخمین دكن.

لێ بەلێ فامكرنا كائیناتێ و ئافراندنا دنیایێ و مرۆڤێ ئەول نـە بەسـن، هـەموو ئێزدی گەلەك تێكلیێن دیاركری تەڤ مرۆڤان و تشتێن سروشتێ دەربـاس دكن و ب ڤی ئاوایی هەبوونا خوە بەردەوام بكـن. و دانینـا نـزام و تـەرتیبا وسـا ب كریـارێن پراتیك چێ دبە، بۆ نموونە ب ئالیكارییا ریتووەل و ئاینان.

كۆمەكە ریتووەلێن جهێ تێنە بەر چاڤان د ناڤ پراتیكا دینێ ئێزدیـان دە لـەو دینێ ئێزدیان گەلەك دەولەمەندە ب ریتووەلێن هەمەجۆر: مەراسیمێن سالنامەیان: گوهاستنا دەمسالان — من.، چارشەما حەساب" ریتووەلێن خوەپاراستنێ" من.، د سەر شێمیكان رە مەراسیمەكە تایبەت یا ئێزدیـان هەیـە كـو بۆنـا مـەمێ رەشـانێ خودانێ بارانێ ب جی تینن" ریتووەلێن نەیینی (تـابوو): مـن.، نەهـشتنا قرێـژكرنا ئاگری" شێخا ژ مالا شێخ ئامادین نكارن گۆشتێ دیكلان بخون" ریتووەلێن ئەرێنی (تەقلیـد): مـن.، سـەما[1] — تەقلیـدكرنا ئـاوایێ ئافرانـدنێ و ب ڤـی جـوورەیی لێ نێزیككرنـا دنیایـا پـیرۆز وەر" ریتـووەلێن دەرباسـبوونێ ("rites de passage"): من.، مەراسیمێن ئینتیاسیۆنێ "بسك برین" ئان ژی "مۆر كرن" و گەلەكێن مـایین كو نیشان ددن كو ئێزدی دنیایێن پـیرۆز و كـوفرێ (ئالـەمی) جـودا دكـن، لێ بـەلێ هەول ددن كو وان د ناڤ هەرمۆنی و هەڤـسەنگییێ دە بگـرن، نـە كـو هەڤـسەنگییا وان خەراب بكن.

---

[1] سەما — ریتوەلا سەمبۆلیك وەختێ ئەیدا جمایێ یە.

" ما من چ ل ته كرييه؟" د راستييا خوه ده زمان نه تەنێ بەرهەڤۆكەكە بەش و قسمەتێن زمانی یه، لێ جلڤه و خویاكرنا فكرين و فۆرمێن كولتوری یه ژی، هەر ل گەل فۆرمێن ئاركایك كو دكارن ب خێرا ڤەكۆلینا زمانی دیسا بێنه سازكرن.

عەدەتێ دەرباسبوونا د سەر شێمیكان ره ل لالشێ، تێكلداری ریتووەلێن پاراستنێ یه، یانی ئارمانجا ڤان ریتوولان ئەوه كو خوه ژ بەلا و موشكولەیان بپارێزن. دیاره ئێزدی د سەر شێمیكان ره دەرباس دبن ژ بەر كو باوەر دكن كو گەلەك روح و هەبوونێن باش ل وان شێمیكان دژین و جییێن وان دپارێزن، لەوما هەكه پێلی شێمیكان بكن دێ وان پێرس بكن و رەحەتییا وان تێك بدن.

ئێزدیێن ئەرمەنستانێ باوەر دكن كو ل نێزیكی پەراڤێ هنەك روحێن باش هەنه و ل پەراڤێ وێدەتر ژی روحێن خراب هەنه، لەوما ژ بەر ڤێ یه كو دەما ئێزدییەك ب شەڤ دكەڤه ناڤا ئاڤێ دەستوور و پاراستنا شێخ ئادی دخوازه، ب گۆتنا " ب دەستوورا شێخ ئادی." د هزرا وان ده خەتا پەراڤێ ژی دیسا "شێمیك"ه — خەتەك كو دو مەیدانان جودا دكه.

خوونا قوربانییێ سەر شێمیكا مالێ. ئەرمەنستان، سۆڤخۆز پرۆشیان. ٢٠٠٦.

زیارەتا شێخ مەند. کوردستانا ئیراقیێ، شێخان. ٢٠٠٦

وەك تیێ زانین دین نە تەنیێ ب رێکا سیستەما باوەرییان ئەیان و دیار دبە، لیێ ب ئەینی شکلی د ناڤ عەدەتێن دەڤکی یێن وەکی ئێزدیاتییێ دە ب رێکا سیستەما سەمبۆل و ریتووەلێن کو ویێ ڤەدگوهەزن ژی. ریتووەل ئاوایەکی گوهاستنا زانیاریانە ل سەر نرخێن سەرەکی یێن جڤاکەکی. شاگرتیێ ی. م. لۆتمان، ئا. ك. بازبۆرین د ڤەکۆلینێن خوە دە دگهە ویێ قناعەتیێ کو ریتووەل شێوەییێ رەفتاریێ یا سەمبۆلیکە کو خوەدانیێ رێزمان، سینتاکس و ڤۆکابوولەرا خوە یە، یانی ب ئاوایەکی تەکستیێ دکە. ریتووەل وان ئالییێن تشتان، حەرەکەت و دیاردەیا ئەیان دکە کو د ناڤا ژیانا رۆژانە دە نەپەنی نە، نەدیارن، لیێ د راستییێ دە ئەسل و بەریێ وان تشت و حەرەکەت و فێنۆمەنان خویا دکن. بێشك، ریتووەلێن ئێزدیان تەکستەکە سەمبۆلیك نیشان ددن گوهاستنا زانیاریان ل سەر نرخێن ئەسلی یێن جڤاکا ئێزدیان، ل سەر هزرا وان ئا دینی یا سەبارەت ب دنیاییێ. رۆلا وان د تێگهشتنا دینیێ ئێزدیان دە بیێ حەد فەرز و گرینگە.

جەژنا خدر نەبی و خدر ئەیلاس

هەوارا مە خدر نەبی، خدر ئەیلاس
سوارێ هەسپێ بۆز

ئێزدیان هەتا نها ژی ئادەتێن خوە یێن کەڤنار، رێ و رسمێن خوە، رابوون– روونشتن کال– باڤێن خوە گەلەك باش خوەیی کرنە. جەژنێن ئێزدیێن ئەرمەنستانێ، گورجستانێ و رووسیایێ هەری مەزن و فەرز ئەون: جەژنا خدر نەبی و خدر ئەیلاس (مەها سباتێ)، کلۆچا سەرێ سالێ (مەها ئاداری) و ئەیدا رۆژیێن ئێزید (مەها کانوونا یەکێ).

د ڤێ پارێ دە ئەز ل سەر رێ و رسمان، کو وەختێ جەژنا خدر نەبی و خدر ئەیلاس دە تێن دەرباسکرنێ جەم ئێزدیێن ئەرمەنستانێ، گورجستانێ و هەر وسا ژی جەم ئێزدیێن رووسیایێ، مژوولبم.

فەلسەفەیا دینێ ئێزدیان هەتا رۆژا مە یا ئیرۆ ژی دەڤکی یە. لۆما ژی چاڤکانییا من ئا هەری بنگەهین ل سەر رێ و رسمێن ئێزدیان، ل سەر جەژنێن ئێزدیان و رابوون – روونشتنا وان گۆتن و ڤەگۆتنێن کال–باڤێن مە، مەزنێن مە ئێن ژ سەدان سالانە گهاندنە رۆژا مە یا ئیرۆ.

جەژنا خدر نەبی و خدر ئەیلاس جەژنا ئێزدیانە، کو ب ناڤێ دو خودانان تێ ناسکرن: خدر نەبی و خدر ئەیلاس (ئەلیاس).

خدر نەبی جەم ئێزدیا خودانێ حەزکرن و مراز حاسلکرنێ یە، خدر ئەیلاس ژی تێ حەسابکرن چا پشتەڤانێ ئەو کەسێن کو نەخوەشن، رێوینە و مەریێن گرتی.

کەنگێ ئەڤ جەژن تێ دەرباس کرن؟

ژ ئالیێ ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ ل رۆژا ئینیا یەکێ – ل گۆر رۆژنیشانا رۆژهلاتی، کو ب سێزدەه رۆژا دکەڤە پاش سالناما ژ دایکبوونا ئیسا– ژ

مەها سباتێ تێ دەرباسکرن. یانی نها ئەم دکارن بێژن، کو ئەڤ جەژن دکەڤە رۆژا ئینیا سسیا ل مەها دودا ل گۆر رۆژنیشانا گریگۆریانی. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ رۆژا ئینییێ ئەید دەرباس دکن، لێ ئێزدیێن کوردستانا ئیراقێ، تورکییێ و سورییێ ڤێ جەژنێ د دو رۆژا دەرباس دکن: رۆژا پێنجشەمێ ب ناڤێ خدر ئەیلاس و رۆژا ئینییێ ب ناڤێ خدر نەبی.

جەژنا خدر نەبی جەم ئێزدیێن ئەرمەنستانێ، گورجستانێ، ئیراقێ، تورکیەیێ و سووریەیێ دهات دەرباسکرن:

٢٠٠٥	٢٠٠٦	٢٠٠٧
١٨,٠٢	١٧,٠٢	١٦,٠٢

ئێزدیێن ئیراقێ، تورکیەیێ و سووریەیێ ئەیدا خدر ئەیلاس پێنج شەمێ دەرباس دکن:

٢٠٠٥	٢٠٠٦	٢٠٠٧
١٧,٠٢	١٦,٠٢	١٥,٠٢

پێش دا گەرە بێ گۆتن، کو خدر نەبی و خدر ئەیلاس جەم ئێزدیان چا وەکی سەمبۆلا ژیانا تێن بەر چەڤ و ناڤێن وان د چیڤانۆکا ئەسکەندەرێ مەکەدۆنی دە تێن کفشێ. چیڤانۆک وسا نیشان دکە، کو خدر نەبی و خدر ئەیلاس بۆنا ئەسکەندەری چووبوونە ئاڤا ئاڤلهەیاتێ (ب چ ئێزدیێن ئیراقێ دبێژنێ ئاڤا هێوانێ) بینن.

لێ رێ ڤە ئاڤا ئاڤلحەیاتێ ژ دارێ سەر وان دە رژیایە و خدر نەبی و خدر ئەیلاس نها هەرتم ساخن.[1]

---

[1] خەلیل جندی رەشۆ و خانا ئۆمەرخالی. ئەیدا خدر نەبی و خدر ئەیلاس دا\\ هما نوو. ١٤٢. ووپپێرتال، ٢٧ سبات، ٢٠٠٦.

سێ رۆژ بەری جەژنێ

رۆژی. رۆژییێ خدر نەبی (ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ جارنا دبێژنێ خدر نەڤی) سێ رۆژان رۆژییێ دگرن. ل جەم ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ ئەو رۆژی ژ سێشەمێ دەست پێ دکن و رۆژا ئینییێ جەژنا خوە دەرباس دکن. لێ ل جەم ئێزدیێن کوردستانا ئیراقێ و سورییێ رۆژا دووشەمێ رۆژی دەست پێ دکن و رۆژ پێنجشەمێ و ئینییێ جەژنا خوە دکن: رۆژا پێنجشەمێ بۆنا خدر ئەیلاس و ئینی بۆنا خدر نەبی.

رۆژییێ خدر نەبی سێشەمێ سبێ زوو (بەری دەرکەتنا رۆژێ)، سائەت شەشان، پێنجان، رادبوونە پاشیڤێ. تەڤی مەزنان زارۆك ژی رادبوونە پاشیڤێ، چمکی وان ژی رۆژی دگرتن.

ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ باوەر دکن، کو هەر ئێزدی بەری ئەیدێ گەرە ب رۆژی بە و فەرق تونە ناڤێ وی چیە. لێ ئێزدیێن کوردستانا ئیراقێ و سووریەیێ دبێژن، کو ناڤێ کێ خدر یان ئەیلاس بە، ئەوانا گەرە ئەسسەهـ سێ رۆژا ب رۆژی بن. کەسێن دن ژی ئەو کی بخوازن دکارن رۆژی بگرن، دکارن نەگرن.

ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ وسا باوەر دکن، کو رۆژی گرتن بۆرجێ هەر ئێزدی یە. لێ بۆنا جاهلا ئەو بۆرج دوبارە دبە، چمکی ئەوانا گشك ژی بەرمرازن. خدر نەبی چما مێرەکی مرازبەخش، پێشییێ دچە هەوارا وان مەرییا، فکرێ کێ مژوولن پرسێن سورێ، حوبا و حەزکرنێ ڤا، ئالیکارییا وان دکە و مرازێ وان، خوەستنا دلێ وان دقەدینە.

شە و دەرزی. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ، مەخسووس، وەختێ رۆژیگرتنێ، چێر نەدکرن، سابوون و شە نە ددانە خەباتێ هەتانێ سێ رۆژێ رۆژییێ دەرباس نەبوویا. پەیی خلاسبوونا رۆژیان را پاشێ مەری دکارە ب ڤان تشتان شوخولێ خوە بکە. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ بەرێ (و جارنان نها ژی) باوەر دکن، کو د ڤان رۆژان دە ئیزنا ئێزدیان تونە وەکی د حەمامێ دە خوە ئاڤێ خن، نکارن ئەردێن ئۆتاخێ بشۆن، و هەر وسا ژی ئیزنا وان تونە

سابوونیێ، شه و دەرزی بدن خەباتیێ. ئەو وسا باوەر دکن، کو خدر نەبی ڤان رۆژان دە ل سەر هەسپێ خوە دنێ دە دگەرە. وەکی مەری خوە حەمامێ ئاڤێ خە، وێ ئەڤ ئاڤا پێشییا خدر نەبی چاوا بەحرەکە مەزن بێ کفشێ و ئەوێ نکاربە دەرباس بە و بێ مالێن وان ئێزدیان. وەکی سابوونێ بدی خەباتێ، وێ پێشییا خدر نەبی چۆلا بووزا بەرێ بێ کفشێ، یانی دەشتا بووزێ زاف چەتن (زەحمەت) بۆنا دەرباسبوونا خدر نەبی. لێ وەکی دەرزی بدی خەباتێ وێ چۆلێ پێشییا خدر نەبی بی ستریندار چێبە و هاتنا وی چەتن کە. وەکی شە بدی خەباتێ، وێ پێشییا خدر نەبی مێشەیێ تەری و مەزن بێ کفشێ. لۆما ژی ئێزدی ڤان تشتێن من گۆتن ب کار نایینن، کو ئالیکارییا خدر نەبی بکن، کو هێسا ئەو رۆژێ دە بگەرە مالێ گشکی ئێزدیێن دنیایێ دە.

ئیرنا ئێزدیان تونەبوو ڤان رۆژان، مەسەلە، شە بدە خەباتێ، نە تەنێ ژ بەر کو، باوەر دکن، کو پێشییا خدر نەبی مێشەیێ تەری مەزن بە، لێ فکرەکە دن ژی ڤرا هەیە. وەختێ رۆژیگرتنێ مەری گەرە دەرهەقێ روحێ خوە، نە بەدەویا (خوەشك–بوونا) خوە، بفکرە. گەرە روحێ خوە پاقژ خوەیکە و تەنێ بۆنا پاقژبوونا وی بفکرە و شەرپەزە بە. ئەز باوەرم، کو هنگێ رۆژییێ مەرییێ وسا، ب راستییا مالا خوەدێ، وێ قەبوول بە.

بۆیی چ مەری رۆژیا دگرە، خوە برچی، مەحرووم و بەلەنگاز دکە، خوە ژ گەلەك تشتێن جمعەتی–جڤاکی ددە پاش؟ ئەڤ گشك زەلوولی چەتنییا مەخسووس مەری دەرباس دکە و دکشینە، کو روحێ خوە، نەفسا خوە، دلێ خوە، فکرێن خوە پاقژ و تەمیز کە بەری رۆژا جەژنێ. مەریێن وسا فکرێن وان، گۆتنێن وان و کرنێن وان پاقژن.

نانێ مرییا. هەر سێ رۆژان ژی ئێزدی "نانێ مرییا" دەردخن. "نانێ مرییا" – ئەو جوورە جوورە خوەرەك، ئەمەك، ئێمیش، جخارە، ئاڤا ئێمیشا و تشتێن مایین، دلێ کێ چ دخوەست. لێ هەرتم، چیا ئیدا ببوو قرار، ئەو تشتانا گەلەکی تشتێن لاپی باش و خوەش بانا. نانێ مرییا رۆژا پێنجشەمێ، ئێڤارا ئینییێ وەختێ دەردخستن، وەك "ئێڤئارین" دهاتە بناڤکرن. نانێ مرییا بدنە کی مالێ ژی

دەرباس دبە، لێ زەحف جارا دبنە مالا ئێزدیان، مالێ "تەریقا."[1] ببنە مالا کێ ژی خێرە. وەکی بدی جیناریێ خوە ژی دیسا خێرە. نانێ مرییا گەرەکە بهاتا دەرخستن بەری ئێڤاریێ، لێ گەرەکە رۆژ هێ نەچوویە ئاڤا.

نانێ مرییا – ئەو خێرا مرییێ ئێزدیایە، ئەو بیرئانینا مرییێ وانە، ئەو بیرنەکرنا کال-باڤا و پێشییێ ئێزدیایە. یانی گۆتنێ کال – باڤا ژی، کرنێ کال-باڤا، جەفاییێ وان ژی گەرەکە بیر نەکن و نەدنە دەیا.

پاقژ. ئەڤ جەژن، یەك ژ جەژنێن مەزن و فەرزە ل جەم ئێزدیان. بەری جەژنێ و گەلەك جارا ژی بەری رۆژییا هەموو ئێزدی مالا خوە پاقژ دکن. و ل گوندا خانیێن خوە ژی دشۆن یان ژی تەمیز دکن. رۆژییێ خوە دەست پێ دکن ب تەمیزییا خوە ڤە، تەمیزییا مالێ و ناڤ مالێ ڤە.

شەڤا بەری ئینییێ

ئێڤارا ئەرەفاتێ و فتار. ئێڤارا ئینییێ، بەری جەژنێ، گوندان دە گشك گوندی هەڤ دگرتن و تەڤی هەڤ دچوونە مالا تەریقێ گوند. تییا دبوون بەر ستێر.[2] پاشێ روودنشتن بەر تەختێ حازرکری ب خوەرەك– ئەمەکا ڤە و فتار دکرن. وێ ئێڤارێ را دگۆتن "ئێڤارا ئەرەفاتێ." وێ ئێڤارێ خەبەردان دچوو دەرهەقێ دین دە، خوەیکرنا رێ و رسمێ کال –باڤا، رابوون – روونشتنا ملەت و وسا ژی گلییێ خوە دکرنە یەك بۆنا دەرباسکرنا سبەترێ ئەیدا خدر نەبی. وسا ژی دهاتە گۆتن ناڤێ مەرییێ دلشکەستی – سەرەخوەشییێ کێنە.

وێ ئێڤارێ ئەسسەهـ قەول، بەیت، دوعا و درۆزگە دهاتنە گۆتن، پاشێ مریدا تەماما ژی "ماشێ قەول، دوعا و درۆزگە" د دانە تەریقێ وەکی خێرا خوە، خێرا دێ و باڤێ خوە وسا ژی خێرا کالك پیرەکێ خوە (داپیر و باپیرێن خوە). و پاشێ

---

[1] ئێزدییێن ئەرمەنستان و گورجستانێ دبێژنە "تەریق" بۆنا دوناڤ، بۆنا روحانی یانی پیر و شێخا.

[2] ستێر ژی جیێ پیرۆز د مالا ئێزدییێن ئەرمەنستانێ دەیە. جیێ، کیدەرێ گەلەك جارا ژی تشتێن زیارەتی ژی خوەیی دکن و ستێر وەك ئۆجاخ، وەك زیارەت تێ حەساب کرن.

تمام بەلاڤ دبوون و دچوونە مالێن خوە، خوە هازر دکرن، کو سبەترێ ئەیدا خوە دەرباس کن.

ب دیتنا من، ئارمانج ژ ڤێ تۆپبوونێ ژی ئەوە کو بێهتر ئێزدی دگەهنە سەرهەڤ و وان ب هەڤ رە گرێددە، تفاقا وان قەوین دبە. نە تەنێ فکرێ دینی تێ دە هەیە، فکرێ جڤاتی ژی هەیە.

سەرەخوەشی. شەڤ — بەربانگا ئینییێ ئێزدیێن ئەرمەنستانێ دچن مێڤانداریا هەڤ و پێشییێ دە دچنە سەرخوەشییا مرییێ کێ هەیە، مرییێ تەزە و سەرخوەشی ددنێ. شوون دە دچنە مالا مەری و جینارێن خوە.

خەیداندك. دلێ کێ ژ کێ مابوو، خەیداندك ناڤبەرا وان هەبوو، وێ رۆژێ ئەو تەریق دچوو مالا وی ژی، دگۆت: "دە وەرن، هەموو تشتا بیر کن، ئەڤ رۆژ رۆژەکە ئەزیزە، تەریق ژی وە را دبێژە، کو هوون ئەو مەنا خەیداندنێ داینن ئالیکی، بیر بکن بۆیی خاترێ ڤێ رۆژا ئەزیز. "ئەوانا ژی، بۆیی خاترێ رۆژا ئەزیز و وسا ژ بۆیی خاتر و حورمەتا تەریقێ ل هەڤ دهاتن، دیسا دبوونە پسمامێ هەڤدوو، ئەیدێ هەڤ پیرۆز دکرن، دچوونە مالێن هەڤ و ب هەڤ رە روودنشتن.

د رۆژێن ئەزیز دە ئێزدی گەرەکە هەموو تشتێن خراب بیر بکە، ب بەخشینە تماما کرن و گۆتنێ وانێ خراب. ئێزدی گەرەکە ب ب دلێ پاقژ و تەمیز، ب فکرێن قەنج و کرنێن باش وان رۆژێ ئەزیز قەبوول کە و وسا ژی ڤەرێکە.

ئار. جەم ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ بەرێ (و نها ژی) ئادەتەکی وسا هەبوو" گوندی ل گوندان ئەسەسەیی گەرە رۆژا خدر نەبی، ئێڤارێ خلاسبوونێ، سبێ ئەیدە، ئێزدی تانی ئەو خانییێ خوە، کیدەرێ نان چێ دکن (تەنوورێ)، تینن نیشانا خدر نەبی لێدخن. تەمامێ پێ ئار دەق دکن. یان ژی بان پێ ئار سپی دکرن، دەق دەقی دکرن. سەر ستوونا شکل چێ دکرن ب ئار. وسا ژی دیوارێ تەنوورێ ب شکلێن زارۆکان و مەری دنەخشاندن. هەر وسا ژی

تەولەیێن دەوارا و کۆتانێن پەزی ب شکلێن حەیوانان وبەرخ و جووجکێن مریشکان و هتد دنەخشینن. پیر رزایێ کاکێ وسا تینە بیرا خوە:

" مە شکلێ مریشکا، بەرخا، قازا و تشتێ مایین چێدکرن. قازێ مە توونەبوون، مە دگۆ:"بسە ئەمێ قازا چێکن، برا قازێ مە ژی هەبن." مە مەری چێدکرن. مە دگۆ:"بسە، ئیسال برا وەزیرێ مە را کور ببە!" مە ناڤێ ستوونا داتانی: ئەڤا ستوونا گەرۆ یە. برا دەه زارێ گەرۆ هەبن! مە دەه مەری چێدکرن سەر وێ ستوونێ. دێ و باڤێ مە ژی ئاری مە دکرن. پاشێ ئەو دچوون، ئیژا مە دەست پێ دکر، تمام: دیوار، بان، ستوونە، مە ئەوانا دەڤا و نەخشا دە وندا دکر."

ئەڤ ئادەت پر ژ بیر و باوەرێن پەیدابوون و دەرباسبوونا ژیانێ یە. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ ئەڤان دەران ب ئاری دنەخشینن، ب وێ ئارمانجێ کو زارۆك د مالێ دە چێبن و بەرهەمێ تەرش و تەوالی و زێدە بە. ئەو نەخش و نیشانێن خوەستنا دلێ مرۆڤانە بۆیی زێدەبوونا مالێ ژ وان خودانا.

تۆتکا شۆر. تشتەکی کو وسا ژی گەلەك ئەجێبە: د ڤێ جەژنێ دە ل ئێڤارا بەرێ جەژنێ ل جەم ئێزدیێن ئەرمەنستانێ ل شەڤا بەرێ ئێنییێ و ل جەم ئێزدیێن ئیراقێ رۆژا پێنجشەمێ خۆرت و قیز تشتێ گەلەك شۆر دخون، ئێزدیێن ئەرمەنستانێ دبێژنە "تۆتکا شۆر" و ئاڤێ ڤە ناخون و شووندا ل سەر رادزن. "تۆتکا شۆر" گەرە قیزا ئازەپ چێکە، بدە کێ دخوازە بزەوجە، کێ دخوازە مێر کە. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ وسا باوەر دکن کو د خەونێ دە، کی ئاڤ بدە کێ ئەوێ ببە دەرگیستییێ وێ یان دەرگیستییا وی. ل جەم ئێزدیێن ئیراقێ، ترکییێ و سوورییێ ژی "توتکا شۆر" چێناکن.

پۆخین. شەڤا بەرێ جەژنێ ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ "پۆخینێ" (ئێزدیێن ئیراقێ و سوورییێ دبێژنێ: "پێخوون") یان ژی ئار دکنە ئامانەکی و داتیننە پشت دەرچکا مالێ. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ ژی گەلەك جارا داتینن بەر ستێرێ.

ئێزدیێن ئیراقیێ، سوریه و ترکییێ د ڤێ جەژنێ دە پێخوونێ دکنە ئامانەکێ و دبنە قولنچکا مالێ. ئەوانا باوەر دکن کو ب شەڤێ خدر نەبی و خدر ئەیلاس سەر هەسپێ خوە بێن مالا وان و ل سەر پێخوونێ نیشانەکە خوە بهێلن.[1] لێ ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ وسا فکر دکن کو هەسپێ خدر نەبی ل سەر وێ پۆخینێ (یانێ ل سەر ئار) شۆپا نالا خوە بهێلە. جارنا ژی باوەر دکن، کو خدر نەبی موویەك ژ پۆچا هەسپێ خوە ل سەر ڤێ ئامانێ بهێلە. بڤی جوورەیی دزانن، کو خدر نەبی هاتییە مالا وان. ئەڤ تشتەکی پیرۆزە و نیشانا خێر و بەرەکەتێ یە ژ وێ مالێ را.

ئێزدیێن ئەرمەنستانێ دگۆتن، کو رۆژا سسیا، رۆژا ئێڤارا — ئەرەفاتێ، ئار داتینن بەر دێری (یان ژی بەر ستێر) و دگۆتن، وەکی خدر نەبی بێ، دەوسا سمێ هەسپێ خدر نەبی وێ بێ کفشێ سەر ئار، یان ژی پۆرەکە (مووکی) هەسپێ وی وێ بکەڤە وێ دەرێ. وەکی وسا نە، خێر و بەرەکەتا وێ مالێ هەبە، چمکی نگێ هەسپێ خدر نەبی لێ کەتییە. گەلەکا سالخ دکرن، وەکی مالا فلان کەسێ دا، سبێ رابوونە بەربانگێ، دێنا خوە دانێ، دەوسا سمێ هەسپا خدر نەبی تێ کفشێ، یانێ ژی پۆرەکە هەسپێ، مووکی هەسپێ کەتییە سەر ڤی ئاری. وەکی دگۆتن، هنگێ ئێزدی باوەر دکرن، دگۆتن:"نەهاتییە." دچوو مالا کێ، دگۆتن:"وەکی وسا نە، خێر و بەرەکەت وێ هەبە، رزقێ وێ مالێ وێ گەلەك بە، وێ دووریێ شەر و پەشکا بن." و گومان و باوەرییا گشکا ژی هەبوو، کو وێ رۆژەکێ ژی خدر نەبی ببە مێڤانێ وان و وان رە بینە هەبووکێ، ساخلەمییێ و بەختەوەرییێ.

رۆژا ئەیدێ

دچنە بەر ب کانییێ. بەرێ ئادەتەکە وسا ژی جەم ئێزدیێن ئەرمەنستانێ هەبوو: سبێ زوو رۆژا ئینییێ کەچ و ژنێن جوان دچوونە ئاڤێ بەر ب کانییێ. رۆژا ئەیدا خدر نەبی ئاڤا کانی چا پیرۆز دهات هەساب کرن. هەر کەچکێ دخوەست بەر ب کانی ئەول بێ: هنگێ باوەر دکرن، کو ئەو مالباتا وێ بەختەوار بە. ب ڤێ

[1] بنر. خەلیل جندی رەشۆ و خانا ئۆمەرخالی.

ئاڤێ سەر چاڤێ خوە دشووشتن و ئەو ئاڤ هەر نەفەرێ مالێ ڤەدخوار. ئەو ئاڤا تێ حەسابێ چاوا نیشانا ساخلەمییێ، سەحەت–قەوەتێ و بەختەوەرییێ.

مێڤان، پیرۆزکرن. ئەیدا خدر نەبی ئێزدی حملی سبێ زوو دچنە مالێ هەڤ، دچنە دەست – رووییێ هەڤ، ئەیدێ هەڤ بمبارەك – پیرۆز دکن، تەختە حازر دکن، خوارن و ئەمەکێن جورە جورە حازر دکن. پاشێ، سبێ زوو، مێرێن (زەلامێن) گوند، تۆپ–تۆمەری ل مالا شێخ یان ژی پیرێ گوند دە (وێ مالێ دە، کی دەرێ کۆم دبوون و ئێڤارا ئەرەفاتێ دەرباس دکرن) دیسا کۆم دبن، دچن سەرێ خوە بەر ئۆجاخێ – ستێر داتینن (بەر ئۆجاخێ تیبیا دبن)، روودینن، دخون – ڤەدخون، گوهدارییا قەول و بەیت و دوعا، دڕۆزگا دکن.

بەری رابوونێ مالا تەریقێ دە ئەو جمئەتا تۆپبوویی گلییێ خوە د کرنە یەك، کو چا و چ جوورەیی هەرن – بگەرن تەمامیا مالێن ئێزدیێن گوند و پیرۆز کن ئەیدێ وان. پاشێ رادبوون و هەتا ئێڤارا تەری ناڤ گوند دگەریان. ئەسسەیی تەمامیا ئێزدیان دچوونە مالێ هەڤ، ئەیدێ هەڤدوو پیرۆز دکرن.

ئەڤ عەدەتا، هەلبەت، تفاقا ئێزدیخانێ قەوین دکر و ملەت ژی هێ بێهتر حژ دینێ خوە دکر.

ستێر. کەنگێ ئێزدی دهاتنە مالا تەریق، پێشییێ سەرێ خوە بەر ئۆجاخ، بەر ستێر خوار دکرن، سەرێ خوە بەر ئۆجاخێ داتانین، ماش ژی داتانین بەر ستێر.

قوربان. جەم ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ د ڤێ جەژنێ دە حەیوانەك ئەسسەه وەك قوربانی سەر ژێ دکن. هەر مالەك گەرە حەیوانەك (پەزەك) سەرژێکە. لێ جەم ئێزدیێن ئیراق و ترکییێ د ڤێ جەژنێ دە قوربانیدان قەدەغەیە، چمکی باوەر دکن کو خدر نەبی و خدر ئەیلاس د ڤان رۆژان دە ل نێچیرێ دگەرن.

خاچ. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ گۆتنەکە وان هەیە: "رۆژێن لاپە سەرما دکەڤنە رۆژێن ئۆرتا خاچ و خدر نەبی." [1] پێ قرارا باوەرییا ئەرمەنییان، چەند رۆژان بەری رۆژێن خدر نەبی، سەروەرێ دینێ تەمامییا فلا (ئەرمەنییان) — کاتۆلیکۆسێ وان خاچێ داڤێژە ئاڤێ — ئەڤ ژی جەژنەکە فلایە، کو چەند رۆژا بەری رۆژییێ خدر نەبی تێ دەرباس کرن. جارا، وەختێ مەزنێن ئێزدیان هەساب دکرن رۆژێن رۆژییێ خدر نەبی، دگۆتن: " کا بزانبن فلە وێ کەنگێ خاچێ باڤێژنە ئاڤێ؟ گەرەکە رۆژییێ خدر نەبی ئەسسەهـ بکەتانا پاشی ئاڤێتنا خاچێ فلا ئاڤێ دا." وسا ژی مەزنێن ئێزدیان د گۆتن، کو "رۆژییێن خدر نەبی گەرەکە نە کەڤنە بەر ئەیدا — جەژنا مەخینا"، ژ بەر کو ئەیدا وان ژی دکەڤە مەها سباتێ.

بەرجۆلان یان بنداروکێ. بەرێ ل گوندان، ئێزدیێن ئەرمەنستانێ عەدەتەک ژی هەبوو، ژێرە دگۆتن "بەرجۆلان". هنەک ژی دبێژن "بنداروکێ." ئێڤارا ئینییێ، خۆرت و قیزێن گوند کۆم دبوون چەند مالا دا، خانییێ کێ مەزن بوو. جۆلان گرێ ددان و بەر و دۆرا وێ جۆلانێ تۆپی سەر هەڤ دبوون و دۆر ب دۆر خوە دکەلان، کلام دگۆتن، هەڤ رە شا دبوون و هەڤەکی درەنگ بەلایی مالێ خوە دبوون. تەڤی کەچکا تەنێ نەدچوون. لێ دەرباسکرنا وێ رۆژا (بەرجۆلان-بنداروکێ) شابوونەکە گەلەکی پڕ خوەش بوو بۆنا خۆرت و کەچێن گوندان. ئەو رۆژا دبوو مانە و گەلەک کەچ و خۆرتان، کو هەڤ بئەجبینن، خوەستنێ دلێ خوە، ب تەحەرەکی هەڤ رە بێژن.

دۆلیدانگ. د ڤێ جەژنێ دە بەرێ عەدەتەکە وسا ژی هەبوو کو شەڤا بەری جەژنێ، زارۆکێن گوند ل ئەرمەنستانێ گۆرێن ژ هرییێ ڤەهوونانـدی و رەنگێن نەخشدایی هلددان و ناڤێ وێ گۆرێ دۆلیدانگ (یان هۆلیدانگ) بوو، ب تێلەکە درێژ ڤە گرێددان و دچوونە سەر بانێ مالا جینارا و د کولەکێ را ئەو دۆلیدانگ بەرددانە خوارێ و پێ را سترانەک دگۆتن:

---

[1] ب گۆتنێن پیر رزایێ کاکێ.

دۆلیدانگیێ، دۆلیدانگیێ،
خوەدیێ خوەیی کە خۆرتیێ مالێ.
پیرە مالێ بکە قوربانگیێ:
تشتەکی باڤێژە دۆلیدانگیێ.[1]

یان ژی وسا دگۆتن:

دۆلی- دۆلیدانگیێ،
سەریێ پیریێ قوربانگیێ،
خۆرتیێ مالێ زەڤانگیێ،
کانیێ دۆلیدانگیێ.[2]

خەلکێ ویێ مالێ ژی ئەو گۆرە ب تشتێن شیرین ژ شەکر، قەیسی، سێڤ، و مێویژ تژی دکرن وەك پێشکێش و زارۆکان دۆلیدانگ جارەکە دی هلددان و ب شابوونەکە مەزن دچوونە سەر بانەکی مایین.

وەکی مەری تشتەك نەدا ئەو گونەهەکی مەزن بوو، لێ هەر کەس ئەسەیی تشتەك ددا. زارۆکێ گوندان، ل ئەرمەنستانێ، بێ سەبر، هەر سال هێڤییێ بوون، کا ویێ کەنگێ رۆژێن خدر نەبی بێن و ئەوانا ب شابوونەکە مەزن دۆلیدانگا خوە بگەرینن و پێشکێشی خوە رە تۆپ کن.

ئەڤ ئادەت ل جەم ئێزدیێن ئیراقێ، ترکییێ و سورییێ تونە.

هەسپێ خدر نەبی. ئێزدیێن ئەرمەنستانێ باوەر دکن، کو خدر نەبی د ڤێ دنێ دە ل سەر هەسپێ سپی یێ فرینە دگەرە. د شەڤێ بەری جەژنێ دە کەسەك دەری نەدگرت، چمکی هێڤییێ بوون وەکی خدر نەبی بێ مالا وان.

[1] ب گۆتنێن پیر رزایێ کاکێ.
[2] ب گۆتنێن پیر قاناتێ کاکێ.

وەکی مەری دکەتنە تەنگاسیییێ، دگۆتن:"خدر نەبی، تو وەرە هەوارا من."
وەك میناك ژی جارنا وسا دگۆتن:" هەوارا مە خدر نەبی، خدر لیاس، سوارێ هەسپێ بۆز."

ئێزدیاتی وارێ رێ و رسمان دە گەلەك دەولەمەندە. ئێزدی ل گۆر عەدەتێن دینی یێن کەڤن دژین و هەتا نها ژی، کو ئێزدی تەڤایێ دنیایێ دە بەلاڤەبوویی نە، پرانییا وان پەیی دینێ قەدیم کو دێ و باڤێ وان ژی ئەو دحەباندن، دچن.

ببلیۆگرافییا:

خانا ئۆمەرخالی. جەژنا خدر نەبی و خدر ئەیلاس جەم ئێزدیێن ئەرمەنستانێ، ئوورکێش. هەژ.١. گاڤلە، سوێد، ٢٠٠٦. ر. ١٦–٢٨.
خەلیل جندی رەشۆ و خانا ئۆمەرخالی. ئەیدا خدر نەبی و خدر ئەیلاس//دەما نوو. هەژ. ١٤٢. وەپپەرتال. ٢٧ سبات ٢٠٠٦.

فەرهەنگۆکا تێرمێن ئێزدیاتییێ

ئادانی– ناڤێ مالەکە شێخانە، کو یەك ژ سێ مالێن شێخانی (بنر. شێخانی) یە. دو مالێن دن ژی قاتانی و شەمسانینە.

برێ ئاخرەتێ – یەك ژ پێنج فەرزێن هەقیقەتێ یە (بنر. پێنج فەرزێت هەقیقەتێ). گەرەك برێ ئاخرەتێ هەر ئێزدیەکی هەبە، یان شێخ (بنر. شێخ) یان ژی پیر (بنر. پیر) دکارە ببە.

جلڤە (جەلوە)– یەك ژ کتێبێن پیرۆز یێ ئێزدیانە. کتێبا دودا یا پیرۆز ژی تێ ناڤکرنێ وەك "مسحەفا رەش."

چارشەما سۆر– یەك ژ جەژنێن هەری مەزن جەم ئێزدیانە، کو مەها نیسانێ دە تێ دەرباس کرن. ئەو جەژن وەك جەژنا سەرسالێ و جەژنا "تاووسی مەلەك" ژی تێ ناسکرن.

ئەیدا ئێزید – یەك ژ جەژنێن هەری فەرز و مەزن جەم ئێزدیێن هەموو دنیایێ. ئەو دکەڤە رۆژا ئینییێ و مەها کانونێ یەکێ تێ دەرباسکرن. سێ رۆژ بەری جەژنێ ئێزید بۆنا خوەدێ (ئێزید) رۆژی دگرن.

ئێزدی – ناڤێ ئێزدیان راستینی یە، کو ئەوانا خوە را خوە خوە دبێژن و بن ڤی ناڤی دە خوە ناس دکن.

ئێزدیخانە – ئێزدیێن سۆڤیەتا بەرێ، ژ بۆ ناڤکرنا تەڤاهیا گەلێن ئێزدیان، تێرما ئێزدیخانەیێ ب کار تینن، یانی هەموو ئێزدی.

لالش – زیارەتا هەموو ئێزدیانە. گەلییێ لالشێ ل کوردستانا ئیراقێ یە، دکەڤە دەڤەرا شێخانێ (وەلات شێخێ). ئێزدی "لالش"ێ ب ناڤ دکن وەك "لالشا نوورانی."

مال – بنر. ئۆجاخ.

تاووسێ مەلەك (مەلەکێ تاووس) – سەرۆکێ هەموو سەرمەلەکانە. بەری ئافراندنا دونیایێ خوەدێ ئەو وەك یەکەمێ هەر هەفت سەرمەلەکان ئافراندی یە:

"رۆژا ئەول، یەکشەمیێ، خوەدیێ، مەلەك ئەزازیل ئافراند و ئەو تاووسێ مەلەکە، سەرەکیێ هەموویان"، "... و وی مەلەکیێ تاووس کر سەرۆکیێ هەموویان."

مەسحەفا رەش – یەك ژ کتێبێن پیرۆز و قەدیم یێن ئێزدیانە. کتێبا پیرۆز یا دینی ژی تێ ناڤکرنێ وەك "جلڤیێ."

مریدخانە – ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ ژ بۆ تەڤایا مریدان تێرما مریدخانەییێ ب کار تینن.

ئۆجاخ – ژ بۆ پێناسەکرنا مالێن ژ کاستێن رووحانی (پیر و شێخان)، تێرما "ئۆجاخ" تێ بکارئانین. وسا ژی "مال." ئۆجاخێ پیر و شێخان وەك زیارەت تێنە قەبوول کرن ناڤا ئێزدیخانێ دە.

پێنج فەرزێت هەقیقەتێ – ئەساسێ ڤان پێنج فەرزان ئەوە کو دڤێ هەر ئێزدییەکی\ێ پیر، شێخ، هۆستا (هۆستاییێ روحانی)، مەرەبی (مامۆستاییێ رووحانی) و بریێ ئاخرەتێ و /ئان ژی خوشکا ئاخرەتێ هەبن تەڤ وەزیفەیێن وان ئێن دیار. ئەوانا دڤێ قانوونێن ئێزدیاتییێ فێری وی/ ویێ بکن. لێ ژ هەموویان موهیمتر، دڤێ ئەو، مەراسیمێن سەبارەت ب رووداننێن سەرەکە د ژیانا ئێزدییەکی/یێ دە ب ریێ ڤە ببە و بەشدارییێ لێ بکە.

پیر – ناڤەکی مجێورێن مالێن (کاستێ) روحانییا د ئۆلا ئێزدیاتییێ دە. ئێزدی ژ کاستێ پیرا. هەر وسا ژی یەك ژ فەرزێن ئێزدیانە (بنر. پێنج فەرزێت هەقیقەتێ).

پیرانی – ئێزدیێن ئەرمەنستانێ و گورجستانێ ژ بۆ ناڤکرنا تەڤایا پیران تێرما پیرانی ب کار تینن. یانی هەموو پیرا.

قاتانی – ناڤێ مالەکە شێخانە، کو یەك ژ سێ مالێن شێخانی (بنر. شێخانی) یە. دو مالێن دن ژی تێنە ناڤ کرنێ وەك ئادانی و شەمسانی.

سێ حەرف – سێ گونەهێن مەزن جەم ئێزدیان: شەلبکێ زێرین (تەریقا نەستینن و زندەقی نەکن)، دیزا دەنێ (دینێ ماین قەبوول نەکن)، دەربا خەرقە (دەستێ خوە بلند نەکن سەر تەریقا و سەر فەقیرا).

شەمسانی – ناڤێ مالەکە شێخانە، کو یەك ژ سێ مالێن شێخانی دێ ڤێ مالێ ئێزدینا میر بوو – هەر وسا باڤێ چار کورا بوو: شێشمس، فەخرەدین، سجادین و ناسردین.

شێخ – ناڤەکی مجێورێن مالێن (کاستێ) روحانییا د ئۆلا ئێزدیاتییێ دا. ئێزدی ژ کاستێ شێخا. هەر وسا ژی یەك ژ فەرزێن ئێزدیانە (بنر. پێنج فەرزێن هەقیقەتێ).

شێخانی – ئێزدیێن سۆڤیەتا بەرێ، ژ بۆ ناڤکرنا تەڤایا شێخان تێرما شێخانی ب کار تینن. یانی هەموو شێخا.

تەریق – ئێزدیێن ئەرمەنستان و گورجستانێ بۆنا سنفێن روحانی – پیر و شێخا رە – ب گشتی دبێژن "تەریق" ئان ژی "روحانی"، و نە ب قاسی یێن دن تێرما "دوناڤ" ژی ب کار تێ. جەم ئێزدیێن ئیراقێ "دوناڤ" بێهتر تێ بکارئانین.

خدر نەبی و خدر ئەیلاس– جەژنا ئێزدیایە، کو ب ناڤێ دو خودانا تێ ناسکرن: خدر نەبی و خدر ئەیلاس (ئەلیاس). خدر نەبی جەم ئێزدیان خودانێ حەزکرن و مراز حاسل کرنێ یە (مراز بەخشە)، خدر ئەیلاس ژی وەکی پشتەڤانێ ئەو کەسێن کو نەخوەشن، رێوی نە و مەرییێن گرتی (حەبسێ دە) تێ حەسابکرن.

پارا چارەم

قەول و مەعنابێن ئێزدیان:
پایە و رۆلا وان، ل سەر پرسا تەحلیلا قیاسی یا ئێزدیاتی، یارسان (ئەهلێ هەق) و زەردەشتیێ

قەول و مەعنايێن ئێزديان:
پايە و رۆلا وان، ل سەر پرسا تەحليلا قياسى يا ئێزدياتى، يارسان (ئەهلێ هەق، كاكايى) و زەردەشتييێ [1]

پێشگۆتن

دڤێ لێكۆلينێ دە ئەز باڵێ دكشينمە سەر مەعنا[2] و ئەفسانەيێن دينى يێن ئێزدياتييێ، كو گرنگييا وان هەتا دەرەجەيەكێ ژ ئاليێ زانيار و ئێزديان ڤە هاتيە پشتگوهكرن. من دل لێ يە ل ڤر پرسا رۆلا قەول و مەعنايان د ئێزدياتييێ دە و هەروها پايە و فۆنكسيۆنا وان لێك بدم" و نيشان بدم كو بەرى شێخ ئادى[3]، بير و بۆچۆنێن كو ئەم د قەولان دە پەيدا دكن ب فۆرما ئەفسانەيان مەوجوود بوون. پاشى، ل سەر بنگەهێ وان گەلەك قەولێن دينى يێن هەلبەستى هاتنە دورستكرن. هەروها د ناڤ پارێن لێكۆلينێ دە ئەز دێ هنەك تەكستێن دينى يێن ئێزديان (قەول و مەعنا)[4] پێشكێش بكم" و د ناڤ چارچۆڤەيا رێبازا قياسى (كۆمپاراتيف، بەراوەردى) دە، ڤان تەكستێن دينى ل گەل تەكستێن دينى يێن هەردوو دينێن خزمێن ئێزدياتييێ، ئانكو ل گەل ئەهلێ هەق و زەردەشتييێ قياس بكم و هەول بدم كو بنەتار و گرينگييا مەعنايێن ئێزديان ئيسبات بكم" هەروها

---

[1] ئەڤ لێكۆلين، ل سەر بنگەها گۆتارەكە من ئا كو د سەمپۆزيووما ناڤنەتەوەيى "Non-Islamic religions in Iran: a "non-essentialist perspective دينێن خەيرى – ئيسلامى ل ئيرانێ: پەرسپەكتيفەكە نۆن – ئەسەنسياليست". گۆتينگێن (ئالمانيا)، ٦–٧ حەزيران ٢٠٠٨ ئان دە هاتيە پێشكێشكرن. سەمپۆزيووم ب سپۆنسۆريا Graduiertenkolleg "Gotterbilder – Gottesbilder – Weltbilder" ب رێ ڤە چوويە. ئەو گۆتار ل گۆڤارا زەند (ئيستانبۆل، ٢٠٠٨، ڕ ٦١–٧٣) هاتيە چاپكرن.

[2] پرس، شيرۆڤە.

[3] موسلحێ ئێزدياتيێ، سەدسالێن ١١ و ١٢.

[4] من پرانيا وان د هەنگاڤا لێكۆلينێن خوە يێن قادێ دە ل ناڤ ئێزدييێن ئەرمەنستان (٢٠٠٧) و ئيراقێ (٢٠٠٨) بەرهەڤ كرنە.

گرینگییەکە تایبەت دیٚ ل سەر رۆنکرنا پرسا ئالۆز ئا پەیدابوونا ئێزدیاتییێ و پاشخانەیا ویٚ یا هەڤبەش ل گەل ئەهلیٚ هەق و زەردەشتییان بە.

پەیدابوون. لایەنگرێن ئێزدیاتی، زەردەشتی و ئەهلیٚ هەقان (ناڤێن کو ئەو ددن دینێن خوە ئێزدیاتی، یارسان[1] و مازدایەسنا نە)، نسبەتەن ژ هەڤ دوور دژین[2] و ب ئیحتیمالەکە مەزن چ تەماس و تێکلداریەکە نێزیك نەبوو د ناڤبەرا وان دە. ل گەل ڤیٚ هندیٚ ژی ترادسیۆنێن وان ئێن دینی پر رەنگیٚ یەك و دو ددن (وەك هەڤن): هەژمارەکە ئەلەمەنتێن وان ئێن هەڤبەش هەنە، (ب تایبەتی کۆزمۆگۆنی و ریتووەلێن وان پر مینا هەڤن) کو دهێلن ئەم بەحسا بنگەهەکە هەڤبەش ئا موحتەمەل بکن ژ بۆ ڤان دینان.

دیرۆکناس و لێکۆلینەرێن هەتا نها پیٚ چێنەبوویە بگەهنە قەناتەکە تەتمینکار سەبارەت ب بنەتار و پەیدابوونا ئێزدیاتییێ. زانیاریٚ فرەنسی ر. لێسکۆ[3]، د کتێبا خوە یا ل سەر ئێزدیێن سووریەیێ دە، ل پەیی بیرا م. ئا. گودیدییێ ئالمیٚ ئیسلامیٚ و نڤیسکاریٚ هیپۆتەزەکە ل سەر بنەتاریٚ ئیسلامی ییٚ ئێزدیاتییێ دەردبرە. ب. نیکیتن[4] نە ل گەل ڤیٚ فکریٚ یە و ب دیتنا وی ئێزدی چ جاران

---

[1] ژ ڤر و پیٚ دە د ڤیٚ لێکۆلینیٚ دە ئەز دیٚ ب ناڤیٚ کو باوەرمەندێن دینی ژ بۆ دینیٚ خوە دبێژن، ئانکو ناڤیٚ یارسان ب کار بینم.

[2] ئێزدی ئیرۆ پرانی ل ئیراق، رووسیا، ئەرمەنستان، گورجستان، ئالمانیا، سووریە، و وەلاتێن دن دژین. ئەهلیٚ هەق پرانی ل ئیرانیٚ دژین: ل ئەیالەتێن کەرمانشاه، هنەك قەزایێن لاکستان، لورستان، ل ئەیالەتا ئازەربەیجان ئا ئیرانیٚ، ل خۆرستانیٚ، و هەروها ل کوردستانا ئیراقیٚ دژین کو ل ویٚ دەریٚ وەك کاکەیی تێنە ناسین، و ل تورکییە ژی دژین. زەردەشتی پرانی ل ئیرانیٚ دژین، پشکا پتریٚ وان ل یەزد و هندستانیٚ. پارسێن (کو ناڤیٚ وان تیٚ واتەیا "پەرسیایی–ئیرانی") کو شێنییێن گوجاراتیٚ نە، ژ عەسلیەتیٚ زەردەشتیێن ئیرانیٚ نە کو د ناڤبەرا سەدسالێن ۸ و ۱۰ ئان دە ژ بەر زولما موسولمانان کۆچ کرنەویٚ دەریٚ.

[3] Lescot R.1938.

[4] نیکیتن ب. ١٩٦٤.

نەبوونە موسولمان. ن. ی. مار[1]، ئەندامێ دائیمی یێ ئاکادەمییا زانستان، وەسا دفکرە کو پرانییا کوردان بەری ببنە موسولمان باوەری ب دینێ ئێزدیاتییێ دانین. ب باوەرییا هەژمارەکە لێکۆلەران، دەستپێکا ئێزدیاتییێ دگهە جوهوودیتی (یەهووداتی)، باوەرییێن کەڤن ئێن ئیرانی، خریستیانی و ئیسلامێ. هنەکان بەحسا عەسلیەتا ئەرەب ئا ئێزدیان کرییە. لێ بەلێ بۆچۆنێن هەری خەیالی ژ نڤیسکارێن ئەرمەنی یێن سەدسالا ۱۹ئان دهاتن، کو ب یا وان، ئێزدی، ئەو "کافر" بوون یێن ژ دێرا ئەرمەنی دەرچۆیی.[2]

گەلەك راستییێن زمانی، دینی و دیرۆکی رێ ددن کو ئەم ئیددیا بکن کو بۆ زەمانەکێ تەمسیلکارێن کولتورێن کەڤن ئێن هندی و ئیرانی ب هەڤ رە یەك کۆم بوون، ب ناڤێ جڤاکا هند – ئیرانی. گەلەك ئەلەمنتێن مانەند ئێن دینێ ڤێدیك، زەردەشتییا پێشی و ئێزدیاتییێ دهێلن کو ئەم فەرز بکن کو د بنگەها ئاڤاهیێن ڤان سیستەمێن دینی دە فکرێن قەدیم ئێن هند – ئیرانی، وەکی یێن هند – ئارییایی، هەنە. مانەندییێن (وەکهەڤی) د ناڤبەرا دینێن (ئان ژی ترادسیۆن) ناڤبۆری دە، وەکی رێنەدانا هەلگرتنا ڤان دینان، دابەشبوونا جڤاکێ ل سەر بنگەها پرەنسیبێن چینی و دینی (یانی کاست) و قەدەغەیا زەواجا ئەندامێن کاستێن جهێ (د زەردەشتییێ دە، رەنگە د سەفحەیا پێشی دە)، د تەنێ چەند ژ وان مانەندیانن.

دناڤ چارچۆڤەیا لێکۆلینێن دینی یێن هەڤچەرخ دە، مرۆڤ دکارە دیاردەیەکە وەسا نوو وەك بەرژەوەندییا لایەنگرێن هەرسێ دینان بنرخینە:

دناڤ ئێزدیان دە هنەك کەس هەنە کو ژ بۆ خوە ئیددیایا زەردەشتییێ دکن و خوە زەردەشتی دناسن. هەتا ب ناڤێ "قەولێ زەردەشت"[3] قەولەکە نوو هاتبوو دورستکرن. ب دیتنا من، ئەڤ یەك تێکلدارە ل گەل پرسا زاناڤێ (هوویەت)، کو ب تایبەتی د ناڤ نفشێن جوان ئێن ئێزدییێن ل دیاسپۆرایێ دە مەسەلەیەکە پر گرینگە.

---

[1] مار ن. ی. ۱۹۱۱: ۹۹ – ۱۵۱.

[2] Menteshashvili A.M., 1984: 196.

[3] "قەولێ زەردەشت" د کۆڤارا "لالش" دە هاتە بەلاڤەکرن. هەژ. ۱۵، بیلیفیلد. ۲۰۰۱.

زەردەشتییێن هەڤچەرخ، پرانی ل بریتانییا و ئەوروپا، مەیل و ئەلاقەیەکە زۆر ددنە سەر ئێزدیاتییێ.[1]

هنەك کاکەییێن (ئەهلێ هەق) ئیراقێ جارنان دبێژن کو ئەو بەرێ ئێزدی بوونە (ئان ژی گەلەك نێزیکی ئێزدی نە).

گەلەك موناقەشەییێن سەبارەت ب پەیدابوونا ئێزدیاتییێ هەتا ئیرۆ هاتنە، ل گەل ڤێ هندێ ژی، لێکۆلینەران پێ چێنەبوویە بگەهنە قەناعەت تەتمینکار ل سەر مەسەلەیێ. د ناڤبەرا ئێزدیاتی و زەردەشتییێ دە هنەك مانەندی هەنە، وەك: مەراسیمێن دینی" نیشانەیێن تایبەت (کراسێ سپی ب ناڤێ سودرە (زەر.)، تۆکا ئێزید (ئێزد.) و ل گەل بەریکا هوورك ئا ژێ رە گریبان (زەر.) دبێژن، بەرستووکەکە گرۆڤەر ئا ب ناڤێ گریڤان (ئێزد.))" باوەرییا د روحێن پێشییێن (جد) کری دە، کو ئەو پێشی (جد) د دنیایا دیتر دە پارێزڤانییا ئێلا وان دکن" جەژنەك دەما ئەو پێشییێن مری تێن سەر دنیایێ (زەر.)" جەژنێن پاییزێ عەیدا جمایێ (ئێزد.) و جەژنا مێهرەگان (زەر.) ل گەل قوربانکرنا گایەکی، هتد.

تێکستێن دینی یێن ئێزدیان. هەرسێ ترادیسۆن ژی خوەدییێ کوللیاتێن فرەه ئێن تەکستێن هەلبەست و پەخشانێن پیرۆزن کو ب دەڤکی داهاتنە. تەکستێن دینی یێن سەرەکە د ڤان هەموو دینان دە سروودێن دینی نە، وەك قەول (ئێزد.)، کەلام (یار.)، گاتا[2] (زەر.) تێن بناڤکرن. ب فۆرمێن هەلبەستی هاتنە دورستکرن و د هەنگاڤا هەلکەفتێن دینی دە ب شێوەیەکی تایبەت تێنە خوەندن.

دناڤ نڤیسێن سەییاحان دە بەحسا هەبوونا کتێبا پیرۆز ئا ئێزدیاتییێ دهاتە کرن و گەلەك رۆژئاڤاهیان هەول دا وێ پەیدا بکن. ژ ١٨٨٠ ڤە نوسخەیێن دو کتێبێن ئێزدیاتییێ، کو ب ئەرەبی بوون، دەرهاتن. پشتی وێ د سالا ١٩١١ دە،

---

[1] د حەزیرانا ٢٠٠٥ ئان دە، "World Zoroastrian Organization"(رێخستنا زەردەشتیان ئا جیهانی) (WZO) ئەز داوەت کرم بۆ بریتانیا مەزن (لۆندۆن) دا کو سەمینەرەکێ ل سەر ئێزدیاتی و زەردەشتییێ بدم.

[2] ب یا گۆتنێن د. ساراه ستووارت (٢٠٠٨\٦\٦، گۆتینگێن)، نها باوەرمەندێن زەردەشتییێ دبێژن:" کتێبا مە گاتا یە و مەزهەبێ مە ئاڤەستایە."

پەدەرێ كەرمەليت[1] ئاناستاس مارييێ قاشۆ ڤەرسيۆنێن رەسەن ئێن ب كوردی يێن كتێبێن پيرۆز ئێن ئێزديان، كو ب ئالفبێيەكە خەريب هاتبوون نڤيسين، وەشاندن. د ناڤ چەند سالەكان دە م. بيتنێر[2]، وەرگەرێن وان ئێن ب زمانێ ئالمانی بەلاڤ كرن. ژ سەدسالا ١٩ئان ڤە، گاڤا هەردو كتێبێن كو وەك كتێبێن پيرۆز ئێن ئێزدياتييێ دهاتن زانين، ئانكو "جلڤێ" و "مسحەفا رەش" هاتن بەلاڤكرن، مەيل و ئەلاقەيەكە مەزن ئا زانستی ل سەر تەكستێن دينی يێن ئێزدياتييێ بەرهەڤ بوويە. نها هەما بێژە هەموو زانيار، ژ بەر زمان و ناڤەرۆكا وان هەڤبيرن كو ئەڤ نە كتێبێن قەديم و رەسەن ئێن ئێزدياتييێ نە.[3]

ب يا باوەرييا عەدەتێ ئێزدياتييێ، ژ بەرێ ڤە كتێبەكە پيرۆز ئا ئێزديان هەبوويە و هەتا نها د مالا ئێزديەكی دە ڤەشارتی بوويە، ئان ژی هاتييە ژ بەينبرن. ئێزديێن ئەرمەنستانێ و هنەك ئێزديێن ئيراقێ ژی گەلەك جاران ناڤێ وێ كتێبێ وەك "زەبوون" (يان ل ئيراقێ "زەبوور") تينن.

ئيحتيمالە، ژ بەر كو هەموو ئێزدی ئيديا دكن كو كتێبا پيرۆز ئا وان ب خوە هەبوويە، ل گەل ڤێ هندێ كو شەوتييە ئان ژی هينا ل مالا پير ئان شێخەكی دە بێ خوەيكرن (بێ هەلگرتن)، دبە كو:

ئەڤ كتێب ب راستی هەبوو"

فكرا هەبوونا كتێبا پيرۆز ئا ئێزدياتييێ ل ژێر كارتێكرنا پەستا "اهل الكتاب"[4] (گەلێ كتێب "ئا پيرۆز") دە دەرهات؟

---

[1] كەرمەليت، تەريقەتەكە كاتۆليكە كو د سەدسالا ١٢ ئان دە ل چيايێ كارمێلێ هاتيە دانان و ناڤێ خوە ژی هەر ژ وی چيايی وەرگرتييە.

[2] Bittner: 1913.

[3] دڤێ ل ڤر ناڤێ تەكستەكە دينی يا ديتر ئا نڤيسكی ژی بينن، " مشوور". ل گۆری تراديسيۆنێ ٤٠ مشوور هەبوون. من بهيستييە كو چەند مشوور هێژ مانە، لێ بەلێ من ب چاڤێن خوە دو مشوور ديتن د مالێن پيران دە: يەك ل كوردستانا ئيراقێ و يا دن د ناڤ ئێزديێن ئەرمەنستانێ دە (يا دوييێ ب ناڤێ " مشوورا رەشبەلەك" تێ ناسين). ئەز ل سەر داخوازا وان پيران ناڤێن ئۆجاخێن وان ڤر نانڤيسم.

[4] اهل الكتاب (ب عەرەبی، " گەلێ كتێبێ–ئا پيرۆز–")، د بيرا ئيسلامێ دە ئەو ديتنێن وەك جهوويی، خرستيانی و زەردەشتی كو خوەدانێ كتێبێن سەماوی نە (بۆ نموونە، تەورات، مزگينی، و ئاڤەستا)، تێنە جوداكرن ژ وان دينێن كو كتێبێن وان نە ل سەر ئەساسێ وەحيێن ئيلاهی نە.

ب یا من ئێزدیاتی ل سەر بنگەها ترادسیۆنا دەڤکی بوو و نها ژی وەسا یە، و چاڤەرێبوونا یەك کتێبا پیرۆز، یا راستی، موهتەمەلە لێ ب ئیحتمالەکە مەزن بێنەتیجەیە. وەسا دیارە کو رێکا دورستتر ئەوە کو هەموو تەکستێن دینی یێن هەیی و راست وەك عەدەتەکە دینی بێنە قەبوولکرن. مەسەلە، ئەم ل ئاڤەستایێ بنێرن، کو یا راستی نە یەك کتێبە ئەو: ئاڤەستا بەرمایێن بڕەکە تەکستێن پیرۆز ئێن زەردەشتییێ یە.[1]

بنگەها باوەری و ریتوەلێن ئێزدیاتییێ ب گشتی د ترادسیۆنا دەڤکی دە یە، ئانکو د وێ ئەدەبیاتا دینی دە کو ب چەشنێن جهێ یێن پۆیەتیك و پەخشانا دینی شکل دگرە: قەول، بەیت، مسحابەت، دوعا و درۆزگە، تەرقین و شەهدەتیا دین[2]، و هەروها چیرۆك، چیڤانۆك، مەعنا، هتد. بکارئانینا تێرمێن جودا ژ بۆ کاتەگۆرییێن جوور ب جوور ئێن تەکستێن دینی یێن ئێزدیاتییێ، ژ بەر بکارئانینا مەخسووس ئا ڤان تەکستێن پیرۆز پر گرینگە: د موناسەبەتێن جهێ دە تێنە خوەندن. جارنان مرۆڤ دکارە ببینە کو تێرمێن "قەول" و "بەیت" ل دەوسا هەڤ هاتنە بکارئانین، لێ بەلێ ئەڤ یەك پر کێم جاران پێك تێ.

سالێن ئاخر ئێن ۱۹۷۰ئان و دەه سالێن داویی، پرانییا تەکستێن دینی د ناڤ ئێزدیێن ئەرمەنستان و ئیراقێ دە هاتنە بەرهەڤکرن و بەلاڤەکرن ژ ئالییێ بڕایێن پرۆف. د. ئۆردیخانێ جەلیل و پرۆف. د. جەلیلێ جەلیل[3]، پرۆف. د. حەجییێ جندی (ل ئەرمەنستانێ)" پرۆف. د. کرییێنبرۆك[4]، د. خ. ج. راشۆ[5]، خدر پیر سلێمان[6]، بەدەلێ

---

[1] تێ دە "ویدێوڤدات"، "ڤیسپێراد"، "خوردە ئاڤەستا"، "یاسنا" (ل گەل سروودێن دینی گاتهایان)، "یاشت". لیتەراتوورا پیرۆز ئا زەردەشتی ژی دیسا د فارسیا ناڤینی (پەهلەڤی) دە هاتیە پاراستن، کو ئەو ژی پیرۆز تێ زانین، وەکی: بونداهیشن (ئافراندن)، مێنۆگ–ی خراد (روحێ ئرفانێ)، دئێنکارد ("رەفتارێ دینی")، هتد.

[2] تەرقین و شەهدەتیا دین وەك دوعا تێن حەسابکرن.

[3] جەلیل، ئۆ. و ج. ۱۹۷۸، یێرێڤان" جەلیل، ئۆ. و ج. ۱۹۷۸، مۆسکڤا.

[4] کرییێنبرۆك / رەشۆ ۲۰۰۵.

[5] رەشۆ، خ. ج. ۲۰۰٤.

[6] سلێمان، خ./ خەلیل ج. ۱۹۷۹.

فەقیر حەجی[1] (ل ئیراقێ) و د هنەك چاڤکانییێن دن دە. ژ نها ڤە ئەم دکارن ب دلنیایی بێژن کو ئێزدیاتی د ناڤ مەرحەلەیەکە نوو یا کاودانێ (پێشکەتن) رە دەرباس دبە، واتە، دەرباسبوونا موحتەمەل ئا بۆ ترادسیۆنا نڤیسکی.

ئێزدی هەرگاڤ بترس بوونە ل همبەر نڤیساندنا تەکستێن دینی و خوە ژ ڤێ یەکێ پاش ڤە دانە. هەر چەند بەرێ ئێزدیان ژ ئەرمەنستانێ قەولێن دینی نڤیساندبن ژی (ئان ژی هشتن کو ئەز ڤێ یەکێ بکم)، ب تەنێ ب حوبرا سۆر (ئان ژی رەش) نڤیساندنە، تو جاری نە ب حوبرا شین. هنەك ئێزدیێن ئەرمەنستان و ئیراقێ باوەر دکن کو هەکە کەسەك ل تەکستەکە پیرۆز بنهێرە دبە کو کۆر ببە. ئەڤ هەموو راستی پشتراست دکن کو جەم ئێزدیان، تەکستێن دینی یێن نڤیسکی خوەدان تەبیعەتەکە تایبەت، سرِ و نەپەنی نە.

دیارە کو دڤێ ئێزدی هەتا دەمەکە نێزیك کێشەیا کانۆنیزاسیۆنا[2] تەکستێن خوە یێن دینی چارەسەر بکن. ب جیهەتا پێشکەتنا خوە یا دیرۆکی ڤە، ئێزدیاتی، د مەرحالەیێ دە مایە کو تەکستێن دینی هێژ نە هاتنە کانۆنیزەکرن. دیارە کو ژ بۆ کانۆنیزەکرنا وان دو پرسێن سەرەکە دێ پێش بێن ل بەر ئێزدیان:

کیژان تەکست دڤێ د ناڤ کولیاتا کانۆنێ دە جی بگرن.

کێ دڤێ دەست ب کانۆنیزاسیۆنێ بکە؟

ئێزدی و یارسان هەردو ئەساسەن ترادیسیۆنێن دەڤکی نە و پرسا پرۆسەیەکە ئۆرگانیزە یا کانۆنیزاسیۆنێ پر ئالۆز خویا دکە. نها د ناڤ جەمعەتا یارسان دە، خاندانێن جهێ خوەدیێ سروودێن – کەلامێن "کانۆنیك" ئێن جهێ نە و ئەڤ راستی وەك کێشەیەکە مەزنە ل بەر جەمعەتا یارسان. ب تەنێ ل ئەیالەتا کوردستانا ئیرانێ ١١ خاندان هەنە کو سەبارەت ب ڤەرسیۆنێن کانۆنیك ئێن سروودێن خوە یێن دینی (یانی کەلام) یەککگرتی نینن. پر ئاشکەرایە کو پرۆسەیەکە بێسیستەم ئا کانۆنیزاسیۆنا تەکستێن دینی یێن ئێزدیاتییێ دبە د پێشەرۆژەکە نێزیك دە جەمعەتا ئێزدی تووشی کێشەیا جەمعەتا یارستانێ بکە.

---

[1] بەدەلێ ف. ح. ٢٠٠٢.

[2] کانۆنیزاسیۆن – کتێبکرنا تەکستێن دینی کو هەموو ئێزدی وێ قەبوول بکن.

قەول و مەعنايێن ئێزديان

بنەتارێ قەولان. قەولێن ئێزديان ب ڤان کەسايەتييێن هانێ رە تێنە تێکلدارکرن: شێخ فەخرێ ئاديان (ئانکو شێخ فەخرەدين)، پير رەشێ حەيران، دەروێش قاتان، بابەکرێ ئۆمەرا، هەسەدێ ئال تەوری، داودی بن دەرمان، دەروێش حەبيب، کۆچەك جەم، دەروێش قوتك، شێخ هەڤند، دەروێش تاژدين، ئابوو بەکرێ جەزيری، پير خدر، گاڤانێ زەرزا، لاوکێ پير، و بێن دن ژی.[1] د دو قەولان دە – "قەولێ بۆرێت فەقيرا" و "قەولێ سلاڤێت جارا" – ناڤێ شێخ مەند وەك دانەر و ڤەهونەرێ قەولان هاتييە.

هەر چەند نڤيسکارێن هەژمارەکە قەولێن ئێزديان کەسايەتييێن ديرۆکی و راستی بن ژی، سەبارەت ب ئۆريژينا قەولان بير و بۆچۆنێن جهێ هەنە کو هەموو ژی بەحسا ئۆريژينا سەماوی یا قەولان دکن و هەموو پێکڤە ژ ئالييێ ئێزديان ڤە وەك "ئولمێ خوەدێ" (ئان " ئولمێ خوەدێ و شيخادی") ئان ژی "بەحر" – وەك سەمبۆلا زانستييا سڕی – تێنە بناڤکرن. چەشنێن دن ئێن پۆيەتيك و پەخشانا دينی خوەدان قيمەت و حورمەتن لێ وەك سەماوی نايێن قەبوولکرن. ئێزدی دبێژن کو دەروێش، خاس و کەرەمداران ئەو قەولێن ئێزديان "ژ کەشکوولێ" يان " ژ قەنديلێ"، يان ژی " ب کەرەما خوەدێ باتنی" ئانينە. ئێزدی نها دبێژن "مە ئيمانە ژ قەولە"، "ئيمانا مە ب قەولێن شيخادی يە تەمامە".[2]

ئێزدييێن ئيراقێ ژ ئەفسانەيێن ئێزديان رە تێرمێن "مانا"، "پرس" و "شيرۆڤە" ب کار تينن. ئێزدييێن ئەرمەنستانێ ژی ژێ رە "مەعنا"، جارنان "پرس" دبێژن. لێ د چەند کتێبان دە تێ گۆتن کو ل ئيراقێ ئەفسانەيێن ئێزديان رە تێرما "چيرۆك" ب کار تينن، لێ ب راستی پەيڤا "چيرۆك" گەلەکە نە د ديسکوورسا دينی دە، لێ ب واتەيا "چيرچيرۆك" ئان ژی "مەتەلۆك" بێ بکارئانين.

---

[1] بەدەل ۲۰۰۲: ۳" کرێيێنبرۆك/ رەشۆ ۲۰۰۵: ۵۳.

[2] ب گۆتنێن بەدەلێ فەقير حەجی.

١. **گۆتن/ خوەندن**. د گۆتنا قەولان و ڤەگۆتنا (قسەتکرن) ئەفسانەیان دە هنەك فەرقێن بنگەهی هەنە. قەول ب شێوەیێن پۆیەتیك هاتنە دورستکرن، لێ ئەفسانە چیرۆکن. زمانێ قەولان بێتر مەجازی و نەپەنی" لێ یێ ئەفسانەیان سادە و ئاشکەرا یە. زمانێ قەولان، ل چاڤ ئەفسانەیان، پر تێکەلترە ل گەل تێرمینۆلۆژییەکە فرەهـ" لێ ئەفسانە ب زمانێ ئاخافتنێ تێنە گۆتن. قەول ب ئاوازێن مەخسووس تێنە گۆتن.

کاتاگۆری	قەول	مەعنا
شێوەیێ قسەتکرنێ	پۆیەتیك	پەخشان
واتە	مەجازی" نەپەنی	یەکسەر" ئاشکەرا
تێرمینۆلۆژی	پتر تێرم تێنە بکارئانین	کێمتر تێرم تێنە بکارئانین
زمان	قەدیم و تێکەل	زمانێ ئاخافتنێ
ڤەرسیۆن	نە زێدە ڤەرسیۆن: شێوە پر گرینگە.	گەلەك ڤەرسیۆن: ناڤەرۆك پر گرینگە.
گۆتن	ب تەنێ مێر: ل ئیراقێ پرانی قەولان و فەقیر[1] و ل ئەرمەنستانێ شێخ و پیر.	مێر و ژن دکارن بێژن
ئاواز	ب ئاوازا خوە یا مەخسووس — کوبری تێ گۆتن	ڤەگۆتنێن پەخشانی

٢. **فۆنکسیۆن**. قەولێن ئێزدیان هنەك جاران ب شێوەیێ دیالۆگێن د ناڤبەرا، بۆ نموونە، عەرد و ئەزمان (قەولێ "عەرد و ئەزمانێ")، مەها ("قەولێ مەها")، شێخ و ئاقووب (" قەولێ شێخ و ئاقووب")، چاڤ، دل، زمان و نەفس ("قەولێ ئاخرەتێ") و هتد. دە هاتنە ڤەهووناندن. هەر وسا ژی گەلەك جاران دیالۆگ د ناڤ ئەفسانەیێن ئێزدیان دە د ناڤبەرا هەفت مەلەك و خوەدێ / روح/ئادەم/عەرد، هتد. دە تێنە پێشکێشکرن. نها مەعنا ئێزدیان گەلەك جاران تێنە گۆتن:

---

[1] ب تایبەت فەقیرێن شەنگالێ.

– ژ بۆ شرۆڤەکرنا هنەك قسمێن قەولەکی: پرانـی د ناڤبـەرا هنـەك سـەبەقان دە. مومکونـە ئەفـسانەیێن وسـا د ناڤبـەرا سـەبەقان دە دەمـا خوەنـدنێ بێنـە بجیکرن.

– ژ بۆ زێدەکرنا ل تەمایا (بابەتێن) قەول: گەلـەك جـاران ل پـێش ئـان ژی د ناڤبەرا سەبەقان دە.

– وەك ڤەرسیۆنێن پەخـشانی یـێن قـەولان. رۆلا ڤەرسـیۆنێن پەخـشانی یـێن قەولان ب تایبەتی د ناڤ جەمعەتێن ئەرمەنستان و تورکییەیێ دە گرینگ کەت کـو ل وان دەران ئێزدی پر ژ مەرکەزا دینی –لالـش– دوور دژیـن و فۆرمـا ئـەدەبی یـا راگوهەستنا ئولمێ دینی تووشی گوهەرینەکێ بوو.

لـەوما مـەعنا (پـرس)، ئـان ژی چـێترە کـو وەك "ئەفـسانە" و "میـت" وەرگەرینن، ب رۆلا راڤەیێن پرەنسیبێن دینی یێن ئێزدیاتییێ رادبـن دا کـو ب ڤـی ئاوایی سـادە هـەموو ئێـزدی هێـسانتر تێبگهن. بالکێشە، نابـە کـو دەمـا قـەولان دخـوینن ل سـەر سـەبەقەکێ بقـەڤێزن، یـانی بێیـی کـو سـەبەقەکێ بخـوینن دەرباسی یەکە دن ببن. لێ بەلێ دکارن بسەکنن و سەبەقا پێـشتر ب ئەفـسانەیەکێ راڤە بکن و دوو رە دەوامیێ ژ قـەول بکـن. ئێـزدی د هـەنگاڤا مەراسـیمەکە گـرینگ دە ژی ڤێ یەکێ دکن (نموونە: مسحابەت).

هنەك ئەفسانەیێن ئێزدیان هەنە:

کو تو موقابلێن وان نینن د ناڤ قەولێن ئێزدیان دە"

کو ئانالۆژیێن (نموونەیێن هەڤتەریب) وان هەنە د ناڤ قەولێن ئێزدیان دە"

کو ئانالۆژیێن وان هەنە د ناڤ سروودێن دینی یێن ئێـزدی (قـەول) و یارسـانان (کەلام)دە"

کو هەڤبەش (هەڤپار)ن بۆ تەمایێن (بابەتێن) ئەفسانەیێن ئێزدی، یارسـتان و زەردەشتییێ.

ئەفسانەیێن ئێزدیان کو ئانالۆژیێن وان هەنە
د ناڤ تەکستێن دینی یێن ئێزدی، یارستان و زەردەشتییێ دە

دڤێ لێکۆلینێ دە ئەز چەند ئەفسانەیێن دینی یێن ئێزدیان ڤەکۆلم کو ئانالۆژیێن وان هەنە د ناڤ قەولێن ئێزدیان و هەروها تەکستێن یارسان و زەردەشتییێ دە. وەکی نموونە ئەز دێ چەند ئەفسانەیێن ئێزدیان ئێن تێکلداری دەما ئافراندنێ ڤەکۆلم، کو سەبارەت ب ئافراندنێ مانەندیێن بالکێش هەنە د ناڤ ڤان سێ دینان دە.

ئەفسانەیا ئافراندنێ یا ئێزدیان ب تەسویرا ڤالاهییێ و نەبوونا نزامێ ل کایناتێ دەست پێ دکە ("بەرێ نە عەرد هەبوو، نە عەزمان بوو، نە عەرش بوو "قەولێ زەبوونێ مەکسور[1])" "نە عەرد هەبوو نە عەزمان بوو، نە چییا نە سکان بوو" دوعا باوەرییێ.، سەب.١[2]). دوو رە خوەدێ نزامەك ("حەد و سەد") دانی ل کایناتێ ("هنگی "خوەدێ" دانە حەد و سەدە" قەولێ زەبوونێ مەکسور"[3]"). د ترادسیۆنێن ئێزدی و یارسانان دە، خوەدێ، ل زمانێ بەری دەما ئافراندنا دنیایێ، "دوڕەك" ئافراند ("پەدشێ من ب خۆ ئەفراندی دوڕا بەیازایە" قەولێ بێ و ئەلف سەب. ٦[4])، کو د فۆرما مادەیێ دە نەبوو. خوەدێ ئەو ژ نوورا خوە یا پاك ئافراند (" پادشێ من دوڕ ژ خۆ چێ کر" قەولێ شێخوبەکر.[5]) و ب تەنێ خەولە بوو د ناڤ دوڕێ دە ("پەدشا ل ناڤ دوڕێ ل خەولە بوو" دوعا باوەرییێ.، سەب.١[6]).

---

[1] پیر تۆسنێ قەرۆ.
[2] بەدەل ٢٠٠٢: ٣" کرێیێنبرۆك/ رەشۆ ٢٠٠٥: ١٠٤.
[3] پیر تۆسنێ قەرۆ.
[4] بەدەل ٢٠٠٢: ٣" کرێیێنبرۆك/ رەشۆ ٢٠٠٥: ٧٢.
[5] مەروانێ خەلیل.
[6] بەدەل ٢٠٠٢: ٣" کرێیێنبرۆك/ رەشۆ ٢٠٠٥: ١٠٤.

ب باوەریا زەردەشتییان "مەکانێ فرەهـ ئێ رۆناهییێ" هـەبوو، کو ئـاهورا — مازدا ل وێ بوو ("...دەڤـەرا رۆنـاهییێ مـەکانێ ئۆهرمـازدە، کو ژێ رە رۆناهییا بێداویی دبێژن..." بووندا هینسن.، فـر.١: ٢).[1] د هـەر سـێ دینـان دە دنیایەکـە ئەزۆتـەریك ئـان ژی خـەیری — مـادەیی هـەبوو و دوو رە مەرحەلـەیا جودابـوون و گوهـەرینا هنـەك دیاردەیـان پێکهـات. پـشتی هنگـی، خویـابوون و تەجـەلییا وان چێبوو و ئەڤ دیاردە هاتنە سەر ئەردێ. بەری ئافراندنا ڤێ دنیایێ خـوەدێ هـەفت مەلەك ئافرانـدن کـو سـەرۆکێ وان تاووسـی مەلـەك (ئێـزد.)، پـیر بنیـامین (یـار.) هاتییە تاییـنکرن، و د دینێ زەردەشتییێ دە ئاهورا مەزدا ب خوە. د کۆزمۆگۆنییا ئێزدیاتییێ دە ئافراندن، ب میتا ئافراندنا یەکەم مرۆڤـی، ئـانکو ئافرانـدنا ئـادەم، تەمام دبە. داویا ئافراندنێ، ب نێزیك ڤە تێکلدارە ب دەست ژێ بەردانا ئافرینەر ژ کار و بارێن کاینات و مرۆڤاتییا کـو وی ب خـوە ئافراندنـە و هـەروها تێکلـدارە ب دەرباسبوونا ژ دەمەکە میتۆلۆژیك بۆ دەمەکە دیرۆکی. بەری وێ، خوەدێ هـەموو کار و بارێن دنیایێ سپارتنە هەفت مەلەکان.

د شەمایا ل ژێر دە، گرینگترین خالێن وەکهـەڤ کۆزمۆگـۆنییێن سـێ دینـان دە هاتنە دەستنیشانکرن:

زەردەشتی	یارسان	ئێزدیاتی	کاتەگۆری
نوور جـھ و مـەکانێ ئۆهرمازدە (گبنـد.، فر.١: ١–٢)	X	X	خوەدێ دورەك ئافراند ژ نـوورا خـوە یا پاك
X	X	X	خوەدێ ب تـەنێ خەولە بوو ل وێ
X	X	X	جووودابـــوون و گوهـــەرینا هنـــەك دیاردەیان
X	X	X	دنیا ئەول ب شێوەیێ رووحـانی و دوو

[1] پرۆف. کریێنبرۆك وەسا دفکرە کو "ئاشکەرا یە کو ئەو موقابلێ "ئەسمانێ کەڤرێ تەنگ"ە کو ئافرینا پێشی یا د میتا بەری — زەردەشتیێ دە د ناڤ خوە دە دحەواند." (کریێنبرۆك ١٩٩٢: ٦٨).

ره ب شێوەییَ ماددی هاتە ئافراندن.			
هەفت مەلەك	X	X	X
هەفت مەلەك بەرپرسێن ڤیَ دنیاییَ نه	X	X	X
هــەفت رۆژ تێکلــدارن ل گــەل هــەفت مەلەکان	X	X	X

چەند ئەفسانەییێن ئێزدیان هەنە کو ئەم دکارن ئانالۆژییێن وان د ناڤ سروودێن دینی یێن ئێزدی و یارسانان دە و هەروها د تەکستێن دینی یێن زەردەشتییێ دە پەیدا بکن. نها ئەم چەندەك ژ وان ڤەکۆلن.

١. بێیتاعەتییا روح.

ئەفسانەیەکە[1] ئێزدیان هەیە کو بەحسا نەگوهداریەکە روح کو سەریَ پێشی نە دخوەست تێکەڤە قالبیَ ئادەم. پشتی کو هەفت مەلەکان داخوازێن روح قەبوول کرن، هنگی روح چوو ناڤ قالبیَ مرۆڤیَ پێشی.

هەژمار	ئەفسانەیا ئێزدیان (کوردي – کورمانجی)
١	دیسا ڤیبا[2] روحی بەر قالبی بکەن، دیسا ئەوی روحی داخوازێت خۆ کرن. گۆ: "وەختیَ ئەز بکەڤمە بەر ڤی قالبی دا، وەختیَ ئـەڤا بتـە بەشـەر، ئـەڤ بەشەر دیَ خێریَ پیَ هەبن، دیَ شەریَ پیَ هەبن". گۆ: هنگی کیَ تەحەملا ویَ خەلەتییَ دکەت؟" گۆ: "وەختیَ بتە بەشەر و نەفسا وی هـەبت، ئـەو نـەفس هـەر تـشتی دخـوازت. هنگـی ئـەو ئینـسان دیَ گەلـەك سـووج و گونەهکارییا ژی بکەت. وەختـیَ ئـەو ئینـسان بمـرت، حـساب یـا ئـاخرەتیَ سەر رووحیَ یە یانیَ سەر قەلبی یە؟".

[1] من ڤەرسیۆنێن ڤیَ ئەفسانەییَ یێن پر نێزیکی هەڤ قەید کرن. ل ناڤ ئێزدییێن ئەرمەنستانیَ: پیر تۆسنیَ قەرۆ، شێخ عەزیزیَ مراز" ژ ترکیەییَ: پێشیمام هەسەن، فەقیر عەلی" ژ ئیراقیَ: مەروانیَ خەلیل، فەقیر حەجی.

[2] خوەستی.

٢	مەلایکا گۆتیێ: " نا، قالب پێش ئاخێ چێبوویە، دێ چتە ناڤ ئاخێ، دێ بتە ئاخ. بەس حەساب دمینتە سەر روحی. روح نامرت!"گۆ: ئەز نەکەڤمە بەر". گۆ:"ئەز بکەڤمە بەر ڤی قالبی دا، من داخوازێت خۆ یێت هەین". گۆتن:"داخوازییێت تە چی نە؟"
٣	گۆ: من دڤێت شاز و قدووم[1] هەبن و پێشییا روحی دا بچن". گۆتنە:"ئەرێ". گۆتن: "من دڤێت خەرقە هەبت، من خەرقە کەن!" گۆتن" "ئەرێ!" گۆ: "من دڤێت هەفت مەلایکا خۆ بەردەنە بەر قالبی بەرێ من! و من دڤێت ئەز بچمە بەهشتێ. ئێك ژ مەلایکا بۆ من ببە ئیمان، ل بهشتێ گەرێت...".
٤	هنگی داخوازێت وی مەلایکا قەبوول کرن. هەفت مەلایکا بەرێ روحێ خۆ بەردانە بەر قالبی. مەلایکا ب رەنگێ سوڕێ دەرکەفتن[2] ئێد چاڤا را، ئێدا دەڤی را، ئێد گوها را، ... وەختێ روح کەفتە بەرێ، ئەو قالب ل عەردی ئاخ بوو و بوو خوون و گۆشت، بوو خوون و گۆشت، هژییا، هنگی ئادەم روونشت.

ئەم دکارن ئانالۆژییا ڤێ ئەفسانەیێ د قەولێ ئێزدی یێ "قەولێ زەبوونی مەکسوور" دە ببینن: لێ بەلێ کتەکتێن ئەفسانەیێ زێدەترن و هەروها بەحسا هنەك بابەتان دکە کو د قەول دە ئاماژە ب وان نایێ کرن. ئەم دێ نها وان پارێن ئەفسانەیێ قیاس بکن یێن کو ئەم دکارن د قزم دە ژێ رە ئانالۆژیان پەیدا بکن:

---

[1] "شاز و قدووم" ئەم دکارن د ناڤ قەولان دە ببینن، کو تێ واتەیا "دەف و شباب".

[2] روح ژ مەلەکان خوەست کو تێکەڤنە قالبێ ئادەم، و د ڤێ ئەفسانەیێ دە مەلەك تێکەتنە قالبێ ئادەم و ژێ دەرکەتن. د قەول دە ئەم دبینن کو ب تەنێ بەحسا تێکەتنا ناڤ قالبێ ئادەم هەیە، نە یا ژێدەرکەتنێ. بالکێشە، د فارسیا کلاسیك دە (ب تایبەتی د سەدسالێن ١١-١٢ ئان دە)، لێکەرا "دەر ئامەدەن"، کو سینۆنیما (هەمواتە) "دەرکەتن" ئا کوردی یە، دهاتە واتەیا "دەرکەتن"، لێ د فارسیا هەڤچەرخ دە تێ واتەیا "تێکەتن"، "چوون تێ دە"، گەلۆ ئەم دکارن تەخمین بکن کو د کوردی دە ژی ڤێ لێکەرێ واتەیەکە وەسا هەبە د کورمانجیا کەڤن دە؟.

ژ ئەفسانەییَ (کوردی – کورمانجی)	ژ قەولێ زەبوونیێ مەکسوور[1]
گۆتن: "داخوازێت تە چی نە؟"(٢)	گۆ، روحێ، بۆچی ناچییە ناڤە؟
گۆ: "من دڤێت شاز و قودووم هەبن و پێشییا روحی دا بچن"(٣).	هەتا بۆ من ژ بانا نەئێن شاز و قودوومە نیڤەکا من و قالبێ ئادەم پێغەمبەر زۆر تخوومە.
هەفت مەلایکا بەرێ روحێ خۆ بەردانە بەر قالبی(٤).	هەفت سور هاتنە هنداڤە.
وەختێ روح کەفتە بەرێ، ئەو قالب ل عەردی ئاخ بوو و بوو خوون و گۆشت، بوو خوون و گۆشت، هژییا، هنگی ئادەم روونشت.	روح هات و تێ را گهەیێ، لەو جەسەتێ ئادەم پێغەمبەر گەریا گۆشت و خوونە. ئادەم پێغەمبەر...هژییا، گۆشت لێ د هورییا، خوون تێ گەرییا.

د ڤێ ئەفسانەیێ دە هنەك خالێن گرینگ هاتنە بەحسکرن کو د قەولێ دە ئاماژە پێ نایێ کرن:

هەژ.	ژ ئەفسانەیێ (کوردی – کورمانجی)	خالێن گرینگ
١	گۆ، "وەختێ ئەز بکەڤمە بەر ڤی قالبی دا، وەختێ ئەڤا بتە بەشەر، ئەڤ بەشەر دێ خێرێ پێ هەبن، دێ شەرێ پێ هەبن".	یانی روح، سەرێ پێشی پاك و بێگونەهە.
	گۆ: "هنگی کێ تەحەملا وێ خەلەتییێ دکت؟" گۆ: "وەختێ بتە بەشەر و نەفسا وی هەبت، ئەو نەفس هەر	خالەکە موهیم هەیە ل ڤر، کو قسمەن هەبوونا تشتێن بەد (خراب) ل ڤێ دنیایێ نیشان ددە: بەشەر دێ خوەدانێ نەفسێ بە کو ئەو نەفس بەرپرس و سەبەبێ هەموو

[1] مەروانێ خەلیل.

	تشتى دخوازت. هنگى ئەو ئينسان دێ گەلەك سووج و گونەهكاريیا ژى بكەت.	گونەهێن مرۆڤانە.
	وەختێ ئەو ئينسان بمرت، حساب يا ئاخرەتێ سەر روحێ يە يانێ سەر قالبى يە؟"	پرس و لۆمەيێن ڤان گونەهان دێ ل كێ بن؟ وەختێ دمرن، حسابا ئاخرەتێ دێ ل سەر روحێ يان قالبي بە؟
٢	مەلايكا گۆتە: "نا، قالب پێش ئاخێ چێبوويە، دێ چتە ناڤ ئاخێ، دێ بتە ئاخ. بەس حەساب دمينتە سەر روحێ. روح نامرت!"	مەلەك دبێژە كو حساب دمينە سەر روحێ و روح نامرە.
	روح بێتر دخوازە:	
٣	گۆ: "من دڤێت خەرقە هەبت، من خەرقە كەن!"	خەرقە.
	گۆ: " من دڤێت هەفت مەلايكە خۆ بەردەنە بەر قالبى بەرى من!	دڤێ بەرى روح، هەفت مەلەك تێكەڤنە ناڤ قالبێ ئادەم.
	و من دڤێت ئەز بچمە بەهشتێ.	چوونا بەهشتێ.
	ئێك ژ مەلايكا بۆ من ببە ئيمان، ل بەهشتێ گەرێت...	يەك ژ مەلەكان دڤێ ببە رێبەرێ روح د بەهشتێ دە.
٤	مەلايكا ب رەنگێ سورێ دەركەفتن: ئێد چاڤا را، ئێد دەڤي را، ئێد گوها را، ..."	مەلەك ژ قالب دەركەتن و هەتا ڤێگا ئێزدى باوەر دكن كو ئەو شوون و ئيشارەتێن خوە (كو هەفت حەبن) لێ هشتن.

ب يا كتێبا زەردەشتيیێ بووندا‌هيشنا مەزن، سەرێ پێشى فراڤاشيیان نەخوەست بێنە سەر دنيايێ لێ دوو رە قەبوول كرن (فر. ٣: ٢٣–٣٤):

هەژ.	پەهلەڤی	وەرگەر (کوردی – کورمانجی)
٢٣	Aûhr-mazd, awâ A-mahra-spendãn, pa Rapîtpîn-gâs, mînûy Yazisn frâz sâkht; andar Yazisn [kûnisn, dãm hama] bê-dât, awâ Bôd Fra-vahr-î martômãn aûskârt, û Khrat-î har-visp-âkâsîh pa martômãn frâz bôrta gûpt, ku: "Katâr-tãn sût-aûmand-tar sahêt, ka-tãn bê ô gêtâh brêhînom: tan-kartîhâ awâ Drûj bêkûkhsît, û Drûj bê-awa-sahînît, vatãn pa fra-jãm dûrest an-ôsa awâz vî-râyêm, vatãn awâz ô gêtâh dahom, hamaî gâs a-margua-zarmân, awê-hamê-mâl bawît, ayûp-	ئاهورا مەزدا مەراسیما روحانی یەزیشن ئیجرا کر ل گەل نەمرێن خێرخواز[1] ل راپتوین گاهێ. وی (هەموو مەخلوقات) دورست کرن د هەنگاڤا (ئیجراکرنا) یەزیشنێ دە" پشتی کو ب شوور و فاروهارێن مرۆڤان قابلیەتا فکرینێ دایێ، و حکمەتا (مەریفەت) هەموو زانیاریان ب سەر بەشەران دە ئانی، وی پرسی:"تە کیژان پێ خوەشترە دەما کو ئەز تە ب ژیانەکە مادی دئافرینم: تو دێ بەربەرییێ بکی ل گەل دروژ د ناڤ هەبوونا بەرجەستەکری دە، و تو دێ دروژ ژ بەین ببی، ئەز تە موکەممەل و نەمر بکم د داوییێ دە، و تە دیسا ساز بکم د ژیانا مادی دە، دا کو تو نەمر ببی، نەهەرفی و بێدژمن هەتا هەتاییێ" ئان، پێویستە هەتا هەتاییێ تە بپارێزم ژ دژمن؟"

[1] "نەمرێن خێرخواز" یانی ئامێشا سپێنتا - (Phl. Amashaspand). بلندترین هەبوونێن (وجوود) روحانی کو جارنان ژێرە "سەرەك مەلەك" ژی تێ گۆتن و ژ ئالیێ ئاهورا مازدا ڤە ژ بۆ کو ئالیکارییێ لێ بکن هاتنە ئافراندن (یاشت ١. ٢٥، ٣. ٢. ١–٣، ١٩. ١٨). ل گەل ئاهورا مەزدا ئەو هەفت خوەدایێن ب ناڤێ Amesha Spenta ("نەمرێن خێرخواز") پێك تینن کو بۆ جارا یەکەم د Yasna Haptanghaiti (یاسنا ٣٩. ٣) دە ئەڤ ناڤ تێ دیتن.

	tãn hamaî pânayîh ez Aîba-gat âwâyet kartan?"	
(وان) فارۆهارێن مرۆڤـان دیـتن ب خێـرا حکمەتا هەموو زانیاریان، خرابیا کو دێ ل بەر ئەهریمـەنا لەعنـەتی و بێزەرەریا نیهـایی یـا دژمنـی بهاتـا سـەر دنیایـا مادی" و وان قەبوول کر کو بچنە دنیایـا مـادی، دا کـو نـەمر و موکەممـەل بـن دیسا، د ژیانا مادی یا ئاخرین دە، هەتا ئەبەدیەت و پێشکەتنا ئەبەدی.	[Vasãn] dît Fra-vahr-î martomãn, pa ãn Khrat-î har-visp-âkâsîh, anâyîh i ez drûj Ahri-man, andar gêtâh, patas rasêt, û awadûm awê-hamêmâlîh-î ez Pêtî-yâra; û dûrest û an-ôsa awâz bawisnîh î pa tan-î pas-în, andâ hama u hama-rûbisnîh râ, pa sûtan-î ô gêtâ ham-dâtastãn bût-hend (GBnd. 3: 23-24).1	٢٤

II. بێئیتائەتیا عەرد.

د هەردوو ترادیسیۆنێن ئێزدیاتی و یارسانان دە تەمایەك (بابەتەك) هەیە کو ئەردێ – عەرد (ئێزد.)، خاك (یار.) کو دێ ببا قالبێ ئادەم، قەبوول نەکر کو ببە ئەو قالب.

هەژ.	ئەفسانەیا ئێزدیان (کوردی – کورمانجی)
١	بەس عەرد نەمەیی، نەبوو ئاخ. مەلائێکا بێـد مـایین و رب العـالمین، سـورا وی چوویە ب قەندیلا، چوویە ب ئەزمانا... و عەرد نەمەیی! خۆ لێـك نـەدا. گـۆ، دەنـگ هـات. دەنـگ هـات ژ عـەردی. گـۆ، گـۆتیێ: "هـوون دێ مـن بـۆ چـی

1 Zand-Ākāsīh, 1956: 44.

	چێکەینە؟" گۆ، مەلائیکا گۆتیێ:" ئەم دێ تە چێکەنە، ئەم دێ بەشەریێ سەر تە چێکەین، و ئەڤ بەشەریەت دێ تە ب کار تینێت."
٢	گۆتیێ:" ئەو بەشەریەت، دێ خەتایێت وی هەبن ئان نا؟" گۆتیێ:"خەتایێت وی ژی پێك هەبن". گۆتیێ، "چەنگوو[1] خێرا وی ژی دێ هەبت و شەرێ وی ژی پێ هەبت." گۆ، هنگی عەردی گۆت: "ئەز خۆ لێك نادەم! ئەز ناچەبرم!" مەلایکا گۆتیێ:"داخوازا تە چیە؟"
٣	گۆ:"هوون بۆ من قرارەکی بینن ژ خودێ: چی گاڤا بەشەریەت سەر ڤێ دنیایێ زێدە بوون، و سووج و خەتا و گونهێت[2] ڤی بەشەریەتی بوونە گەلەك، وەختێ ئەز شکیاتا[3] خۆ بگەینمە[4] ئەزوورا خۆ رب العالمین، لازم (ە) ئەو رەب العالمین شکیاتا من قەبوول بکەت! لازم (ە) شکیاتا من قەبوول بکەت، و ب رەنگەکی رب العالمین ئەو بەشەریەت خراب بکەت.
٤	ڤێجا قرارا عەردێ گەل خوەدێ ئەو بوو، گەل گاڤی، کفر سەر ڤی عەردی زێدە بوو، چی گاڤا ئەڤی عەردی شکیات ل ئەزوولا رەب العالمین ل وەختی کرن، بەدیلی کەن، لازم رب العالمین ڤی عەردی پاقژ بکە. ئاشقا ژێ خەبەر دا، یانی گۆتن رب العالمین: "داخوازا عەردی ئەڤا یە". گۆ، گۆتیێ:" من قەبوول کر". وەختێ خودێ قرارا وی قەبوول کر، عەردی خۆ لێك دا.[5]

لێ بەلێ بابەتا عەرد و شەرتێن وی ژ بۆ مەین و خوەلهەڤدانێ د وێ چڤانۆك و ئەفسانەیا بەهسکری دە دژی ناڤەرۆکا (قەولێ زەبوونی مەکسوور). د(قەولێ زەبوونی مەکسوور) دە تێ گۆتن کو چێبوونا عەرد بەری قوّناغا چێبوونا ئادەم و فکرا چێکرنا مرۆڤان بوو. هەروها د (قەولێ زەبوونی مەکسوور) دە تێ گۆتن کو عەرد مەیی تەنێ وەختێ لالش ژ ئەزمانێ هاتە خوارە:

---

[1] چەنکوو.

[2] گونەهێت.

[3] شکایێتا.

[4] بگەهینمە.

[5] ئەڤ ئەفسانەیا ئێزدی ژ پەیڤێن مەروانێ خەلیل هاتیە نڤیساندن.

عەرد مابوو یێ بوهتی
و ب خدوودەکی خودتی
عەزیزێ من، عەرد بێ سورێ نەتەبتی.

بەعدی چل سالی بهژمارە
عەردی ب خۆ را نەگرت هشارە
هەتا سکانێ لالشێ ب ناڤ دا تینە خوارە.[1]

ب یا دینێ ئێزدیاتیێ، د تەڤایا رابردووا دنیایێ دە سێ تۆفان هەنە، کو هەکە ئەم پشتا خوە بسپێرنە ئاگەهییێن خوە یێن ژ ڤێ ئەفسانەیێ، ئەم دکارن ڤان سێ تۆفانان وەکی "پاککرانا" دنیایێ ژ گونەهێن مرۆڤان شرۆڤە بکن. گەلەك مرۆڤ، لێ نە هەموو، دێ بمرن ژ بەر وان. ب ڤێ ئاوایی سێ تۆفان هەنە د دیرۆکا دنیایێ دە: تۆفانێ ئاڤێ (ژێ رە "تۆفانێ نەبی نوح"[2] ژی دبێژن)، تۆفانێ ئاگر (دێ ژ بەر شەرێ مەزن رابە) و تۆفانێ با (دێ بەری ئاخر زەمانی رابە (بەری رۆژا ئاخرەتێ)[3].

ئەم دکارن ئانالۆژیا ئەفسانەیا بێئیتائەتا عەرد یا ل ژۆرێ د ناڤ سروودا دینی (کەلام[4]) یا یارستانان دە ببینن، کو دبێژە:

هەژ.	کوردی – گۆرانی	وەرگەر (کوردی – کورمانجی)
٥	Farmâ malakân akhî Cîbrâîl	فەرمان دا مەلەکان، برێ من[5] جەبرائیل

[1] ب یا فەقیر حەجی.

[2] وەختێ من لێکۆلینێن خوە یێن قادێ ل ناڤ ئێزدییێن ئەرمەنستانێ و ئیراقێ دکر، من چەند ڤاریانتێن ئەفسانەیەکێ ژی نڤیسینە، کو بەحسا نەبی نوح و تۆفانێ ئاڤێ دکن، لێ ئەو گەلەکی باشقەنە.

[3] ب یا پیر تۆسنێ قەرۆ، شێخ عەزیزێ مراز.

[4] سرودهای دینی یارسان، ١٣٤٤: ٧٦ – ٨١.

[5] ب دیتنا من، ل ڤرگەرەکە واتەیا دن ئا "اخی" (ب عەرەبی، "برێ من") هەبە.

٦	Bichin khâk bârin ez kû Sarândîl	بچن و خاکێ بینن ژ کووهێ سەراندیل.
٧	Balkay bonyâdê âdamîzâd kaym	بەلکە بنیادێ ئادەمیزادی چێکەم.
٨	Dalê âdamî vay dinyâ shâd kaym[1]	دلێ ئادەمی ل ڤێ دنیایێ شاد کەم.

هەژ.	کوردی – گۆرانی	وەرگەر (کوردی – کورمانجی)
١	Malakân yak yak dâkhił bîn va khâk	مەلەك یەك ب یەك داخل بوونە خاکێ
٢	Va hukmî m'eacîz pâdishây bê bâk	ب هوکمێ پادشاهێ پر – مووجیزە[٢] و بێترس
٣	Khâk hâshâ makard magrêvâ shîvan	ئەرد هاشایی[٣] کر، ب گری و نووزەنووز:
٤	Âmânan tâqat âdamîm nîyan	تاقەتا ئادەم نینە ل بال من.
٥	Malakân yak yak arz kardan va Shâh	مەلەك یەك ب یەك ئەرز کرن بۆ شاه:[٤]
٦	Khâk âdamî makarû hâshâ	ئەرد ئادەم هاشا دکە.
٧	Farmâ 'Azrâ'îl va tâb, tâcîl	(خودێ) زوو فەرمان دا عەزرائیل:
٨	Tu ma'amûrê khâk va kûy Sarândîl.[5]	"تویی مەمووریێ (ئانینا) ئەردێ ژ کووهێ سەراندیل".

[1] Sorudhayî Dînî-ye Yaristan, 1344: 76-77.

[2] مووجیزەکەر.

[3] یەنی "قەبوول نەکرن"، "عرەد کرن".

[4] خودێ.

[5] Ibidem: 78.

وەرگەر (کوردی – کورمانجی)	کوردی – گۆرانی	هەژ.
عەزرائیل بهێرس داخل بوو خاکێ	‘Azrâ’îl va qâr dâxił bî va khâk	١
ب هـوکمێ پادشـاهێ پـر – مـووجیزه و بێترس	Va hukmî mu’acîz pâdshây bê bâk	٢
خاك حاشایی کر، ب گری و زارەزار:	Khâk hâshâ makard magiravâ zâr zâr	٣
(سۆند ب) ئەو خەشم و نازا خوەدێ	Baw khashm û nâz bînây Kirdigâr	٤
عەزرائیل زەرە رەحم نەئانی دلێ خوە	‘Azr’âîl zarrê râm nâward va dił	٥
سەرەك موهکەم بەست ب عەردێ	Nîshê sar kacêsh mahkam vast vagił	٦
قووەت دا شاپەران[1] و رابوو سەر باسکێن خوە	Quvvat dâ shâhparr va câ vêrêzâ	٧
پەرواز دا و ڤەنشت ل سەر هەوا.	Bâł dâ va ham nîsht va rûy hawâ.[2]	٨

وەرگەر (کوردی – کورمانجی)	کوردی – گۆرانی	هەژ.
خاك ئانی دانی ل هوزوورا شاه	Khâk âvard nîyâ va huzurê shah	١
گـۆت: مـن واعـدەیا خزمـەتا خـوە ب جی ئانی	Vaday khidmatim âvardam va câ	٢
شاه گۆت مەلەکان برێ من جەبرائیل	Shâh vât: malakân akhî Cibrâîl	٣

[1] باسك.

[2] Ibidem: 79.

ئەڤ مستا ئاخێ بکن هەڤیر	Âw mishtê khâka bêkayn va xamîr	٤
ژ ڤێ خاکا پاك هەڤیری دورست بکە	Âw khâk tayâr khamîrish bisâz	٥
ئــادەم ئیجــاد بکــەن ب دلــسۆزیا راستەقینە	Âdam îcâd kan va sidiqê nîyâz	٦
ب چار ئونسوران هەڤیر دورست کرن	Va chihâr ‘inâsar khamîrish sâkhtan	٧
ب شکلێ مەولا قەلبێ وی لێ کرن.	Va shikłî mawlâm qâłbish sâxtan[1]	٨

III. دار

مۆتیفا بنگەهی یا کۆزمۆگۆنییێ دامەزراندنا مەرکەزەکە ئەسمانی یە، کو تەخەر ژێ رە "مەرکەزا دنیایێ" تێ گۆتن و ب تەمامی پیرۆزە. میهڤەرا دنیایێ د ڤێ خالێ رە دەرباس دبە" و ب ڤی ئاوایی ئەڤ میهڤەر عەرد و بەشەریەتیێ ب کورتترین رێکێ رە گرێ ددە ئەسمان و ئافرینەر[2]. ئیهتمامەکە مەزن هەر ژ بەر ڤێ هندێ یە کو ب باوەریێن ترادیسۆنەل ئێن ملەتێن ئاسیایا ناڤین دە "جهێ تایبەت ل سەر میهڤەر، چیا، ستوون، تەختێ پادشا (قرال)، دارا کۆزمیك (دارا ژیانێ)ە"[3]. د باوەریا ترادیسۆنەل ئا ئێزدیاتیێ دە ل سەر جهێ تایبەت میهڤەر هەیە، کو ئەو دارەکە ب ناڤێ "دارا هەرهەرێ" (یانی دارا بێداویی).

د ئێزدیاتیێ دە: ئەفسانەیەك هەیە د ناڤ ئێزدیان دە ل سەر زمانێ بەری دەما ئافراندنا کائیناتێ. ئەڤ ئەفسانە دبێژە کو بەرێ بەهر هەبوو (ئان ژی د هنەك ڤەرسیۆنان دە، دەریا)، و د نیڤەکا بەهرێ دە دارا هەرهەرێ شین بوو بوو. ل سەر ڤێ دانی تەیرەکی سپی و مەزن وەك نوورەکێ و ئەو خوەدا ب خوە بوو.

---

[1] Ibidem: 80-81.

Toporov 1973: 114. [2]

Litvinskiy 1975: 257. [3]

جبرائیل ب شکلێ تەیرەکی ل کێلەکا دارا مەزن بوو، لێ مەلەك جبرائیل نەدزانی بێ ئەو کی یە کێلەکا وی، هەتا کو ب ئالیکاریا مەلەك شێخسن تێگهشت کو تەیرێ سپی یێ وەك نوورەکی ل سەر دارێ، ئافرینەرێ وی یە. بەس پشتی هنگی ئافرینا دنیایێ دەست پێ دکە. گەلەك ئێزدیێن ژ ئیراق، ترکییە و ئەرمەنستانێ ئەڤ ئەفسانە[1] ژ من رە گۆتن.

هەژ.	ئەفسانەیا ئێزدیان
١	ئەڤ دنیا بەحر بوو. دارەکە د نیڤەکا دنیایێ دا بوو. دگۆتنێ "دارا هەرهەرێ". خودێ ب شکلێ تەیری هاتە سەر ڤێ دارێ دانا. گۆ، جبرائیل هاتە مقابلی وی سەکنی. هنگێ مەلایکا خودێ و یەك — و— دو نەدناسین. جبرائیل هات ل بەر دانا.
٢	گۆ، خودێ گۆتێ:" تو کی و ئەز کی مە؟". گۆ، وی ﴿جبرائیل﴾ گۆتێ:"تو تو یی، ئەز ئەزم". وەختێ گۆتێ:" تو کی یی، ئەز کی مە؟" و گۆتێ:"تو تو یی، ئەز ئەزم"، گۆ: "ئەزێ تشتەکی دەمە[2] تە. هەرە، با ڤێ قولینچکا[3] دنیایێ دانە". (مەسەلە، خرابێ دنیایێ دانێ.) یەنی دبێژن، هاتە ئەڤ دنیا جبراند هەر چار ئالیێ دنیایێ هەر یەکێ نیشانەك دانایێ. هەر جار تشتەك ﴿ب﴾ دەڤی کر، بر ئالیەکی دنیایێ دانایە. ئەو جبرائیل بوو.
٣	هنگی جبرائیل هاتیە نك مەلەك شێخسن و ژێ پرسیار کر، گۆ:"تەیرەکی سەر ڤێ دارێ وەکی نوورەکێ پرسیارێ ژ من دکەت، دبێژتە من:" تو کی یی، ئەز کی مە؟" ﴿مەلەك شێخسن﴾ گۆ: تو چ دبێژی؟" ﴿جبرائیل﴾ گۆ: "ئەز دبێژمێ:" تو تو یی، ئەز ئەزم". "گۆ" نا!" گۆ: "ئەم ژ وی نووری هاتنە خولقاندن. ئەو خودایێ مە یە!" گۆ:"بێژە:" تو خالقی[4]، ئەز مەخلوقم".
٤	ڤێژا وەختێ جبرائیل چوو دانا، ﴿خودێ﴾ گۆتێ:"تو کی یی، ئەز کی مە؟". جبرائیل هنگی گۆتێ:" تو خالقی، ئەز موخلووقم". ﴿خودێ﴾ گۆتێ:"رەهمە ل سەیدەیێ تە!" یانی، شێخ هەسەن هۆستایی بۆ جبرائیل کر. ڤێژا هنگی دنیایێ چێکر.

[1] ڤەرسیۆنا ل ژێر ژ پەیڤێن ڤەولبێژ مەروانێ خەلیل هاتیە نڤیساندن.

[2] بدەمە.

[3] کونجك، قونجك.

[4] خالق.

ئەم دکارن ئاماژەیێن بۆ دارا د نیڤەکا بەحرێ (دەریایێ) دە د دوعا باوەرییێ دە پەیدا بکن، کو رەهێن وێ دارێ د مەکانێن بلند دە و سەرێ وێ ل ئەردێ سپارتی یە، ب ڤی ئاوایی ئونسورێن سەماوی تینە دنیایێ:

...

هەر نۆد و نەهـ هەزار سالی دارەك ژێ مەكانێ وی یە.

ئەو بوو دارا ب ناڤ غەوا

سەری ل خوار رەهێت وێ ل هەوا

مەلەکا راهشت نوورا ل سەرە سەرا

پادشا ئێك ژێ ئەوە.

ئەو بوو دارا ب ناڤ خەوارە

كۆك ل هەوا سەری ل خوارە

ژ قودرەتێ ئاڤ ڤەدخوارە (دوعا باوەرییێ، سەب. ٥-٧[1]).

د یارسانێ دە: د ئەفسانەیا کوزمۆگۆنییێ یا یارسانێ دە، کو پر دمینە (دشبە) یا ئێزدیان، دبێژە کو خوەدێ جبرائیل ئافراند کو ب ناڤێ پیر بنیامین ژێ تێ ناسین. د هنەك ڤەرسیۆنان دە دبێژە کو جبرائیل ل سەر ئاڤێن پێشین گەریا بێیی کو ئافرینەرێ خوە بناسە.[2] ئەفسانەیا کوزمۆگۆنییێ یا یارسانێ ژی دبێژە جبرائیلێ کو بەری ئافراندنا دنیایێ ل سەر ئاڤێ پەرواز ددە، وەکی تەیران بوو. ئەڤ ئەفسانە، د بەرهەما حاجی نەعمەتوللاهـ جەیهوونابادی (ل سالا ١٩٢٠ چۆ رەحما خوەدێ)(هەقق ئۆل-هەقایێق...) کو جارنان ژێ رە "رەفۆرمیستێ ئەلێ

---

[1] کرئێیێنبرۆك/ رەشۆ ٢٠٠٥: ١٠٤.

[2] کرئێیێنبرۆك ژ ڤێ بەرهەمێ کەلك وەردگرە: مۆکری، م. (١٩٦٦)، Shah-nama-ye Haqiqat\ Le Livre des Rois de Verite: Histoire traditionelle des Ahl-e Haqq, Cild I., Teheran\Paris {Bibliotheque Iranienne 14}.

هـەق" تـێ گـۆتن دە جـی گرتیـە و پـرۆف. د. کرێییێنـبرۆك[1] و پـرۆف. م. ر. حـامزئێی[2] د بەرهـەمێن خـوە دە ژ کتێبـا وی ئیـستیفادە کرنـە. ئـەڤ کتێـب، بەرهەڤۆکەکـە هەلبەسـتێن جەیهوونابـدی یـە ب زمـانێ فارسـی، لێ بـەلێ فـۆرمێن رەسەن ئێن کەلامان ب تەنێ ب زاراڤایێ گۆرانی یـێ کـوردیێ هاتنـە دورسـتکرن. هەلبەستێن جەیهوونابدی، جەم یارسانان وەك سروودێن دینی (کەلام) یێن رەسەن نایێن قەبوولکرن. لێ بەلێ هەرچەند ئەو هەلبەست کەلام نـەبن ژی، نڤیسکارێ وان ئەڤ ئەفسانە ژ ترادیسیۆنا دەڤکی یا یارسانان وەرگرتیە کو ل وێ ئـەڤ ئەفسانە، هەر وەکی د ناڤ ئێزدیان دە، نە ب فۆرما سروودەکە پۆیەتیکە.

د زەردەشـتییێ دە: د زەردەشـتییێ دە ئاماژەکـە ب دارێ تـێ کـرن. د بووندا‌هیسنێ دە دبێژە کو "تـەیرێ سـێن" تـەیرێ هـەری مەزنـە[3]، بـەری هـەموو تەیرێن دیتر هاتیە ئافراندن، نـە ژ بـۆ ڤـێ دنیـایێ[4]، ژ تـەیرێ چـەمرۆش ژی، کـو تەیرەکی میتۆلۆژیکە، سەرترە[5]، دادنە کێلەکا سیمورگ ل سەر تاڤێن هەمان دارێ — "دارا دەرمانێ هەموو دەردان" ئان ژی "دارا هەموو تۆڤان".[6]

د بووندا‌هیسنا مەزن دە بەحسا ڤێ دارێ تێ کرن یا کو د نیڤـەکا دنیـایێ دە شین بوو و هەتا هەتایێ مەزن بوو:

---

[1] کرێییێنبرۆك ۱۹۹۲: ٦٨. ئەو د هەقێ ڤێ کتێبێ دە دنڤیسە کو تێ دە "ماتەریالێن بێشك قەدیم هەنە، و جارنان ژ تەکستێن کەڤنتر زێدەتر ئاگاهیان پێشکێش دکە...".

[2] Hamzeh'ee, M.R., 1990: 70.

[3] Bundahishn 1997: 282.

[4] ئەینی بەرهەم: ۲۹۹.

[5] ئەینی بەرهەم: ۳۰۰.

[6] Bertels 1997: 167.

وەرگەر (كوردى – كورمانجى)	پەهلەڤى	هەژ.
چارەم، وى دار چێكر" ئەول، ل نيڤـەكا ڤىٚ دنيايىٚ شين بوو، چەند پێنگاڤ بلند، بێتاڤ، بێقالك، بێسترى، شـرين و تـازە" د نـاڤ تـۆڤىٚ خـوە دە هـەموو قـووەتێن داران هـەبوو" وى ئـاڤ و ئـاگر دورسـت كـرن بـۆ خزمـەتا دارىٚ" لـەو ژ بـۆ هـەر قالكەكـە داران دلۆپەكـە ئـاڤىٚ هەيـە ل سەر، و ئاگر ل بەر د مەسافەيەكە چـار تلـى دە" هـەتا هـەتايىٚ مـەزن بـوو ب قووەتا وان.	Chehârûm, Aûrvar dât; nazd-ist, ô mîyâna-î in Zamî, awar rôst, chand pâê bâlâ, awê-azg, awê-pûst awê-khâr, û tar, û sîrîn; vas visp sarta zûr-î aûrvarãn, andar chîhar, dâst; Vas dât, ô ayîyârîh-i Aûrvar, û Âw û Âtas; -chi, har hâvan-ê aûrvarãn, âw ê srêsk pa sar, âtas chehâr angûst pîs; pa ãn zûr, hama rôst (GBnd., Fr. I, a: 11).[1]	١١

[1] Zand-Ākāsīh, 1956: 24.

ئه نجام

هەر چەند چ باوەری ب بنەتارا سەماوی یا ئەفسانەیان (وەکی یا قەولان) نەبە ژی، گرنگیا ئەفسانەیان دیارە و ئەشکەرا یە کو دڤێ ب ئاوایەکی جددی بێنە ڤەکۆلان. ئەم دکارن بگهنە ڤان قەنائەتان:

بەری شێخ عادی گەلەك بیر و باوەرێن کو ئەم د قەولان دە پەیدا دکن، ب فۆرما ئەفسانەیان هەبوون.

وەسا دیارە کو ل سەر بنگەها ئەفسانەیان گەلەك قەول هاتنە دورستکرن.

ئیرۆ، ئەڤ ئەفسانە ژ بۆ شیرۆڤەکرنا قەولان تێنە بکارئانین.

دڤێ ئەم پرسەکێ بکن: گەلۆ لێکۆلینڤان دکارە، ب رێکا سەپاندنا تەحلیلەکە قیاسی ل گەل سیستەمێن دینی یێن ئەلێ هەق و زەردەشتییێ، هەول بدە کو هنەك بیر و باوەرییێن ئێزدیاتییێ یێن بەری رەفۆرما دینی یا د سەدسالا ١٢ئان دە هەبوون، ڤەساز بکە" و ب ڤی ئاوایی خوە ژ وێ رێکا خەتەر بپارێزە یا کو دکارە وی ببە قەنائەتێن شاش. ئەز ب خوە ڤێ یەکێ دورست نابینم، لێ مرۆڤ دکارە وێ پرسێ ل ڤر بکە.

ئانالۆژییێن هەژمارەکە ئەفسانەییێن ئێزدیان د ناڤ ترادیسیۆنێن یارسانی و زەردەشتییێ دە، هەر ل گەل تایبەتێن وەکهەڤ ئێن دن ئێن د ناڤ مەراسیمێن وان ئێن دینی دە، دکارە مە بگهینە وێ باوەرییێ کو وان دینان بنگەهەکە هەڤبەش هەبوو، کو دبە ئەو بنگەهـ بگەهە ترادیسۆنا (/ئێن) هند — ئیرانی، ئان ژی نێزیکی ترادیسیۆنا هند — ئاریایی، ئان ژی ڤەرسیۆنێن لۆکال ئێن ترادیسیۆنا هەرێما کوردان ئا هەڤبەش. ئەم نکارن ب دلنیایی دەستنیشان بکن کا کیژان سیستەما دینی پاخشانە بوو ژ بۆ وان، لێ بەلێ بنگەها وان ئا هەڤبەش ئاشکەرا یە.

تێرم

چیرۆك	"چیرۆ، حکایە". برەکە (گرووپ) ئەفسانەییێن ئێزدیان جارنا وەك "چیرۆك" تێنە بناڤکرن ل جەم ئێزدییێن ئیراقیێ، کو قەوال و زانیارێن مەزن ڤێ تێرمێ قەبوول ناکن و پەیڤێن "مەعنا"، "پرس"، و جارنا "شیرۆڤە" ب کار تینن. هەر وها بنر. مەعنا.
دور	"دور، مراری، مرواری". دور، خوەدانێ رۆلەکە گرینگە د کۆزمۆگۆنیا ئێزدیاتییێ دە.
گاتا	سروودا دینی یا زەردەشتییێ.
کەلام	سروودا دینی یا یارسانییێ (ئەهلێ هەق).
کاس	"کاس، تاس". کاس رۆلەکە پر گرینگ ب جی تینە د قەولێن ئێزدیان دە. کاس گەلەك جاران دەرباسبوونا ژ دنیایا ئەزۆتەریك (سرِی) بۆ دنیایا کوفری هێسان دکە.
مەعنا	"واتە". جەم ئێزدیان ژ ئەفسانە و میتێن ئێزدیان رە مەعنا تێ گۆتن. گەلەك جاران مەعنا، شیرۆڤەکرنێن قەولێن ئێزدیانن.
پرس	بنر. مەعنا.
قەول	سروودا دینی یا ئێزدیاتییێ، باوەری ئەوە کو بنگەهەکە وان ئا سەماوی هەیە، پیرۆزیا بنگەهی یا ئولمێ دینی نیشان ددە.
سەبەق	بەندا هەلبەستا دینی یا ئێزدیان.
سور	"سر، راز". یەك ژ تێرمێن بنگەهین ئێن دینی یێن ترادیسیۆنێن ئێزدی و یارسانان.
شیرڤە	بنر. مەعنا.

ئاگەهیدەر

فەقیر عەلی: فەقیر ژ ئۆجاخا پیرێ ئۆمەرخالی. د ١٩٣٥ ئان دە ل گوندێ هەمدوونێ ل ترکیەیێ هاتیە دنیایێ. دیدارا (هەڤپەیڤین) ل گەل وی د ٢٠٠٧. ١٢. ١٠دە، ل ئەلمانیا (Celle) هاتیە کرن.

فەقیر حەجی: فەقیر ژ مریدێن قەبیلا رەشی. د ١٩٢٢ ئان دە ل گوندێ کابارا، ل ئیراقێ هاتیە دنیایێ. باڤێ وی و دوو رە ئەو ب برایێن خوە ڤە ژ سالێن ١٩٣٠ ئان و ڤر دە دبنە مجێورێن لالشێ. دیدارا ل گەل وی د ١٣ و ١٥,٠٤,٢٠٠٨ ئان دە، ل کوردستانا ئیراقێ (باعەدرێ) هاتیە کرن.

مەروانێ خەلیل: قەولبێژ (یێ کو قەولان دبێژە) ژ مریدان. د ١٩٨١ ئان دە ل گوندێ بابیرێ ل ئیراقێ هاتیە دنیایێ، دیدارا ل گەل وی د ٧٠. ٢٢ و ٢٠٠٧. ١٢. ٩ ئان دە، ل ئالمانیایێ (Nienhagen) هاتیە کرن.

پێشیمام هەسەن: پێشیمام ژ ئۆجاخا شێخێن شەرفەدین، ژ مالا ئادانی. د ١٩٣٥ ئان دە ل گوندێ هەمدوونێ ل ترکیەیێ هاتیە دنیایێ. دیدارا ل گەل وی د ٢٠٠٧. ١٢. ١٠ ئان دە، ل ئالمانیا (Celle) هاتیە کرن.

پیر تۆسنێ قەرۆ: پیر ژ ئۆجاخا کەمالی. د ١٩٢٩ ئان دە ل گوندێ دووزکەندێ ل ئەرمەنستانێ هاتیە دنیایێ. دیدارا ل گەل وی د ٢٠٠٧. ١٢. ١٦ ئان دە، ل ئەرمەنستانێ (بەرۆژ) هاتیە کرن.

شێخ ئەزیزێ مراز: شێخ ژ ئۆجاخا شێخوبەکر، ژ مالا قاتانی. د ١٩٦٦ ئان دە، ل ئەرمەنستانێ هاتیە دنیایێ. دیدارا ل گەل وی د ٠٤. و ٢٠٠٧. ١٠. ١٠ ئان دە، ل ئەرمەنستانێ (سەنگەر، بەری قارخوونا) هاتیە کرن.

کورته

فر.	فراگارد (بەشەکە تەکستا دینی یا زەردەشتییێ)
بزند.	پازەند (سیستەمەکە نڤیساندنێ یە کو ژ بۆ زمانێ فارسیا ناڤینی هاتیە بکارئانین. پازەند، ب سەرەکی، ژ بۆ نڤیساندنا شرۆڤەیان (زەند) و/ئان ژی وەرگەرێن ئاڤەستایێ دهاتە بکارئانین.)
پهل.	پەهلەڤی (فارسیا ناڤین)
سەب.	سەبەقە (بەندەکە ژ تێکستێن دینی یێن پۆیەتیک ئێن ئێزدیان.)
یار.	یارسان (ئەهلێ هەق)
ئێزد.	ئێزدیاتی
زەر.	زەردەشتی

بیبلیۆگرافیا

تەکستێن دینی:

١. ئێزدی

Bedelê Feqîr Hecî. 2002. Bawerî û mîtologiya êzidîyan. Çendeha têkist û vekolîn [Belief and mythology of Yezidis. Some texts and their investigation], Dihok.

Jalil, Ordikhan and Jalil 1978. "Qewl û Beytê Êzdiya." [Religious Verses of the Yezidis.] In: Zargotina Kurda [Kurdish Folklore]. Yerevan.

Jalil, Ordikhan and Jalil 1978. "Qewl û Beytê Êzdiya." [Religious Verses of the Yezidis.] In: Zargotina Kurda [Kurdish Folklore]. Moscow.

Kreyenbroek, Philip G. / Rashow, Khalil J. 2005.God and Sheikh Adi are perfect. Sacred poems and religious narratives from the Yezidi tradition, Wiesbaden, 2005. (in English)

Mashafa Rash, In: Joseph I. 1919. Devil Worship: the Sacred Books and Traditions of the Yezidis, Boston. Pp. 36-49.

رەشۆ، خەلیل جندی. ٢٠٠٤. پەرن ژ ئەدەبێ دینێ ئێزدیان، دهۆك. بەرگێ ئێك و دوو.

سلێمان، خدر/ خەلیل جندی. ١٩٧٩. ئێزدیاتی: ل بەر رۆشنایا هندەك تێکستێد ئایینی ئێزدیان. بەغدا.

٢. یارسان (ئەهلێ هەق)

Namē-ye Seranjam ya Kelam-e Xezanē. Yekī ez mutūn-ē kohen-ē Yaresan (Ehl-ē Heqq). 1375 H.: Tehqîq û tefsîr ez Seddîq Sefîzadê. Teheran.

Sorûdha-ye Dînî-ye Yaresan. 1344 H.. Mashallah Sûrî. Iran.

٣. زەردەشتی

Bundahishn. 1997, in: Zoroastriyskiye teksty. Suzhdeniya Dukha razuma. Sotvoreniye osnovy i drugiye teksty. Podgotovleno O.M. Chunakovoy. M.Chunakova, O.M. (2004), Pekhleviyskiy slovar' zoroastriyskikh terminov, mificheskikh personajey i mificheskikh simvolov. SPb.

Zand-Ākāsīh. Iranian or Greater Bundahišn. 1956. Transliteration and translation in English by Behramgore Tehmuras Anklesaria, M.A. Bombay.

Literature:

Bertels, A.E. 1997. Khudojestvenniy obraz v iskusstve Irana IX-XV vv. (slovo, izobrajeniye). M.

Bittner, M. 1913. Die heiligen Bücher der Jeziden oder Taufelsanbeter (Kurdisch und Arabisch). Vienna (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Klasse, Band LV).

Hamzeh'ee, M.R. 1990. The Yaresan: a Sosiological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community. Berlin.

Kreyenbroek, Ph. G. 1992. Mithra and Ahreman, Binyāmīn and Malak Tāwūs: traces of an ancient myth in the cosmogonies of two modern sects in: Gignoux (ed.), Recurrent Patterns in Iranian Religions: from Mazdaizm to Sufism, Paris, pp. 57-79.

Lescot, R. 1938. L'Enquete sur les Yesidis de Syrie et du Djebel Sindjār, "Memories de L'Institut Francaise de Damas". Volume IV, Beyrouth.

Litvinskiy, B.A. 1975. Pamirskaya kosmologiya // Strany i narody Vostoka. M., Vypusk XVI.

Marr, N.Y. 1911. Eshe o slove "chelebi". K voprosu o kultirnom znachenii kurdskoy narodnosti v istorii Peredney Azii // ZVOIRAO. T. XX, Sankt Peterburg. S. 99-151.

Menteshashvili, A.M. 1984. Kurdy. Ocherki obshestvenno-ekonomicheskix otnosheniy, kultury i byta. M.

Nikitin, B. 1964. Kurdy. Per. s frants., vstupitelnaya statya i redaktsiya I.O. Farizova. M.

Toporov, V.N. 1973. O kosmologicheskikh istochnikakh ranneistoricheskikh opisaniy // Ucheniye zapiski Tarturskogo gosudarstvennogo universiteta. Tartu. Vypusk 308. T. VI.

Khanna Omarkhali. Yezidism: Society, Symbol, Observance and Myth

SUMMARY

The present book is devoted to Yezidism: one of the most secretive religions in the Middle East. The main reason for publishing the present book was that, although there are a number of good recent scholarly works on Yezidism, this religion continues to puzzle even most Kurds, and information about it needs to be accessible to a broader public.

This book has four chapters addressing different aspects of Yezidi Studies. Each chapter includes two (and the last just one) articles that were selected so as to help readers obtain a general understanding of Yezidism from different perspectives. At the same time, each chapter raises important questions related to this field. The aim of the book is to investigate a number of significant questions that are profoundly relevant to the Yezidi religion and its rich tradition. The work introduces a range of new data, particularly about the religious tradition of the Yezidis of Transcaucasia.

The Introduction gives a reader the general overview of Yezidism. It contains concise information about Yezidism: its genesis, the origin of its name, its religious geography, sacred texts and religious hymns, cosmogony, initiation rituals, clerical hierarchy, etc.

Chapter I 'Yezidi Society' focuses on Yezidi demography: discussing the communities of Iraq, Turkey, Syria, Armenia, Georgia, and Europe, the latter with special reference to the relatively new Yezidi community in Russia. The chapter aimed to elucidate the complex Yezidi social structure, including of the clan- and tribal

systems. It includes information about the four big Yezidi tribal confederations which lived on the territory of the Ottoman Empire up to the beginning of the last century, and were then forced to move to today's Armenia and Georgia. Special consideration is given to the usage of certain terms for Yezidi tribes and clans, such as clans of Shēkhs, Pīrs and Mirīds.

Religion is expressed not only through a system of beliefs, but also through symbols and rituals, especially in oral traditions such as that of Yezidism. These aspects merit detailed consideration, and are examined in detail in the next two chapters.

Chapter II focuses on the symbolism of Yezidism symbolism. There is no doubt that the Yezidi religion is rich in symbolic traditions. Especially because Yezidism is an oral tradition, symbols occupy a very prominent place, and play a crucial role in the Yezidi world view. Religious symbols can be regarded as bridges between the rational world and the world of religious experience and knowledge. In spite of the powerful influence of neighbouring religions, the Yezidis were able to preserve their original world view and values: for instance they preserved the ancient belief in the luminous Tawisī Melek as Lord of this World, and other original elements. All symbols that are discussed in this paper corroborate that Yezidism affirms the fundamental principle of Light as an essential element from the Time of Creation.

In Chapter III "Rituals of Yezidis" Yezidi religious practice is described in terms of rituals and ceremonies, i.e. through the visible manifestations of the faith. Here some observances connected with children are discussed, which illustrate the role of magic and healing rituals, whose aim is to affect on people and natural forces. Furthermore there is a discussion of rituals that are connected with sanctuaries and sacred objects, and with rites de passage, rituals

connected to the various stages of the life cycle. At the heart of Yezidi thinking there are conceptions about outward opposites which are in fact are very closely connected to each other: Yezidis distinguish between the sacred and profane worlds but seek to keep them in harmony and balance. Yezidi rituals can be seen as a means to transfer information about the major values of the Yezidi community, and about their religious world view. They play an important role in helping us understand the Yezidi religion.

Chapter IV is devoted to the investigation of the role of Yezidi legends and myths: their status and functions. Many of these legends and myths are presented here for the first time in published form. They were recorded during field research among Yezidis from Armenia and Iraqi Kurdistan. Using the comparative method to analyze these religious texts with those of two other cognates to Yezidi religious traditions, namely Ahl-e Haqq (Yarisan, Kakai) and Zoroastrianism, the significant age and importance of the Yezidi legends is shown. In this discourse the question of the genesis of Yezidism and its obvious common background with Ahl-e Haqq and Zoroastrians is also discussed.

At the end of the book a little Word List of Yezidi terms is given. The book contains a map, and photographs from Iraqi Kurdistan, Armenia, Germany and Russia.

The book is intended for Orientalists, specialists in Religious Studies, and for the many readers who have an interest in Kurdish Studies, and modern Religious Studies.

ئێزدیاتی یەك ژ بیر و باوەرێن هەری قەدیم ئێ رۆژهەلاتا ناڤینە. ژ زەمانێن کەڤن تا نها ب زلم و زۆر و فەرمانێن هاتییە رۆژەڤێ.

سەیباهێ ئەوروپی وگرام دبێژە"" ئەگەر بیر و باوەرەك ل گۆر زلم و زۆرا کو لێ هاتییە کرن بێ نرخاندن، گەرەکە جییێ هەری گرینگ و بلند بدن ئێزدیان."

خەباتێن ئلمی ل سەر جڤاکا ئێزدی و ئێزدیاتییێ پر کێمن. د لیتەراتورا ل سەر ئێزدیان ئا بێهتر ب سەییاهێن ئەوروپی دەست پێ کرییە دە گەلەك شاشی هەنە. هەتا ڤێگا ئێزدی ب خوە ل سەر خوە، ل سەر دین و جڤاك و عەدەتێن خوە زێدە نەپەییڤینە. خانا ئۆمەرخالی، ب شێوەیەك زانستی پرسێن گرینگ ئێن دەربارێ دینێ ئێزدیاتییێ و ترادسیۆنا وێ یا دەولەمەند دە ڤەدکۆلە، گەلەك دانەیێن نوو پێشکێش دکە، ب تایبەتی ل سەر ترادیسیۆنا دینی یا ئێزدیێن ترانسکافکاسیایێ.

کتێبە چاپکراوەکانی
کۆڕی زانیاری کوردستان و ئەکادیمیای کوردی

کۆڕی زانیاری کوردستان:

١) فەرهەنگی زاراوە (عەرەبی ـ کوردی)، بەدران ئەحمەد حەبیب، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٢، (١٤٢ لاپەڕە).

٢) کوردی تورکمانستان ـ مێژوو ـ ئەتنۆگرافیا ـ ئەدەب، د. مارف خەزنەدار، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٣، (٢٥٨ لاپەڕە).

٣) زاراوەی یاسایی، لیژنەی زاراوە لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٤٠ لاپەڕە).

٤) زاراوەی کارگێڕی، لیژنەی زاراوە لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٤٧ لاپەڕە).

٥) من ينابيع الشعر الكلاسيكي الكردي، ج١، رشيد فندی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٢٤٠ لاپەڕە).

٦) رێنووسی یەکگرتووی کوردی، بەدران ئەحمەد حەبیب، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٥٦ لاپەڕە).

٧) ڕێزمانی کەسی سێیەمی تاك، د.شێرکۆ بابان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (١٥٩ لاپەڕە).
٨) چوارینێن خەیام، د. کامیران عالی بەدرخان، وەرگێڕانی لە لاتینییەوە د. عەبدوللا یاسین ئامێدی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٩٤ لاپەڕە).
٩) شێوەی سلێمانی زمانی کوردی، د. زەریَ یوسوپۆڤا، و: لە ڕوسییەوە د. کوردستان موکریانی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢١٦ لاپەڕە).
١٠) العروض في الشعر الكردي، احمد هردی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٢١٨ لاپەڕە).
١١) ژانرەکانی ڕۆژنامەوانی و مێژووی چاپخانە ١٤٥٠ ـ ١٥٠٠، د. مەغدید سەپان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢٧٨ لاپەڕە).
١٢) زاراوەی ڕاگەیاندن، لیژنەی زاراوە لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٠٨ لاپەڕە).
١٣) فەرهەنگی زاراوەگەلی ڕاگەیاندن (ئینگلیزی ـ کوردی ـ عەرەبی)، بەدران ئەحمەد حەبیب، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٦٥ لاپەڕە).
١٤) ئەدەبی منداڵانی کورد ـ لێکۆڵینەوە ـ مێژووی سەرهەڵدان، حەمە کەریم هەورامی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٤٠٦ لاپەڕە).
١٥) گیرەکێن زمانێ کوردی، د. فازل عمر، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٣٤ لاپەڕە).
١٦) ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی ل سەد ساڵا نوزدێ و بیستێ زایینی، تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢٧٦ لاپەڕە).
١٧) دەنگسازی و بڕگەسازی لە زمانی کوردیدا، د. شێرکۆ بابان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢٠٦ لاپەڕە).

١٨) هۆنراوەی بەرگری لەبەرهەمی چەند شاعیرێکی کرمانجی سەروودا ١٩٣٩ ـ ١٩٧٠، د. عبدالله یاسین عەلی ئامێدی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٣٢٠ لاپەڕە).

١٩) یوسف و زولەیخا، حەکیم مەلا ساڵح، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٤٠٧ لاپەڕە).

٢٠) زمانی کوردان ـ چەند لێکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆجی زمان، پ. د فریدریش مووڵێر ئەوانی تر، و: لە ئەڵمانییەوە د. حمید عزیز ، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٩٢ لاپەڕە).

٢١) ڕێبەری بیبلۆگرافیە کوردییەکان ١٩٣٧ ـ ٢٠٠٥، شوان سلێمان یابە، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٤٠٠ لاپەڕە).

٢٢) فەرهەنگی گەورەی من. د. کوردستان موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦ ، (٨٠ لاپەڕە).

٢٣) دیوانی عەزیز ـ محەمەد عەلی قەرەداغی ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠، (١٤٤ لاپەڕە).

٢٤) زاراوەگەلی کاروباری مین ـ جەمال جەلال حوسێن ـ دلێر سابیر ئیبراهیم ـ دەزگای گشتی هەرێم بۆ کاروباری مین، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٨٠ لاپەڕە).

٢٥) زاراوەی ڕاگەیاندن ـ کەمال غەمبار ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٩٦ لاپەڕە).

٢٦) زاراوەی ئەدەبی ـ ئامادەکردنی: لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٣٨٠ لاپەڕە).

٢٧) ئیندێکسی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد (١٩٧٣ ـ ٢٠٠٢) ـ شوان سلێمان یابە ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٢٤٠ لاپەڕە).

٢٨) The Historical Roots of the National Name of the Kurds
- د. جەمال رەشید، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (١٠٧ لاپەڕە)
٢٩) فەرهەنگی کۆمەڵناسی - عوبێد خدر - چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٨٣ لاپەڕە).
٣٠) بزاڤی ڕزگاریخوازی نیشتیمانی لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا (١٨٨٠ - ١٩٣٩ز) — د.سەعدی عوسمان هەروتی - چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٥٥ لاپەڕە).
٣١) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاری دا ، نووسینی: حەسەن عەلی خانی گەڕووسی ، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: محەمەد حەمە باقی - چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٢٠٤ لاپەڕە).
٣٢) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی ئەرمەنیدا، نووسینی: ئەسکەندەر غوریانس، وەرگێڕانی لە فارسییەوە - محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٢٨ لاپەڕە).
٣٣) فەرهەنگی کوردی - فارسی، وەرگێڕانی لە فارسییەوە - محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١١٢ لاپەڕە).
٣٤) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی ئینگلیزی و ئەمریکی دا - نووسینی - وەدیع جوەیدە. وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە - محەمەد حەمە باقی . چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١١٦ لاپەڕە).
٣٥) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاری دا، نووسینی: عەلی خان گۆنەخان ئەفشار. وەرگێڕانی لە فارسییەوە - محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٤٢٦ لاپەڕە).
٣٦) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاری دا، نووسینی: عەلی ئەکبەر سەرهەنگ. وەرگێڕانی لە فارسییەوە: محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧. (١٩٢ لاپەڕە).

٣٧) چەپكێك لە زاراوە گەلی كشتوكاڵ - ئامادەكردنی - حەمە ساڵح فەرهادی - چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٤٤ لاپەڕە).
٣٨) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەكانی وەزارەتی كاروباری دەرەوەی ئێران دا. وەرگێڕانی لە فارسییەوە: محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٢٧٠ لاپەڕە)
٣٩) فەرهەنگی دیوانی شاعیران (نالی، سالم، كوردی)، نووسینی - د. محەمەد نووری عارف، چاپخانەی دەزگای ئاراس - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٠٠٠ لاپەڕە).
٤٠) یەكەم فەرهەنگی تۆ، وەرگێڕانی: د.كوردستان موكریانی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٨٦ لاپەڕە).
٤١) ئەدەبی منداڵانی كورد دوای ڕاپەڕین، نووسینی: حەمە كەریم هەورامی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٣٦٨ لاپەڕە).
٤٢) فەرهەنگی هەراشان، كۆكردنەوە و داڕشتنی: كۆمەڵێك مامۆستا، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٣٣٦ لاپەڕە).

ئەكادیمیای كوردی:

٤٣) ئەلبوومی كەشكۆڵ، ب ١، دانراوی: محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٥٢ لاپەڕە).
٤٤) الأدب الشفاهي الكردي ، علي الجزيري ، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٠٠ لاپەڕە).
٤٥) بەركوڵێكی زاراوە سازیی كوردی، ئامادەكردنی: جەمال عەبدول، دووەم چاپ، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٣٠ لاپەڕە).
٤٦) دیوانی قاصد، ساغكردنەوەی: شوكر مستەفا و ڕەحیم سورخی، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٥٢ لاپەڕە).
٤٧) چەند لێكۆڵینەوەیەك دەربارەی مێژووی كورد لە سەدەكانی ناوەڕاستدا، نووسینی: دكتۆر زرار سدیق تۆفیق، چاپخانەی خانی - دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٠٨ لاپەڕە).

٤٨) كیمیای ژەهری دەستكرد. نووسینی: پ.د. عەزیز ئەحمەد ئەمین، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٠٨ لاپەڕە).
٤٩) ڕۆڵی سەربازیی كورد لە دەوڵەت و میرنشینە ناكوردیەكان لە سەردەمی عەبباسیدا، نووسینی: مەهدی عوسمان حسێن هەروتی، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٦٨ لاپەڕە).
٥٠) دور نواب السليمانية في المجلس النيابي العراقي (١٩٤٥ ـ ١٩٥٨)، دانانی: سالار عبدالكريم فندی الدوسكی، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٠٤ لاپەڕە).
٥١) عبدالله گۆران، رائداً لحركة تجديد الشعر الكوردي، دانانی: كەمال غەمبار چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٢٠ لاپەڕە).
٥٢) وثائق بريطانية عن تشكيل دولة كوردية مستقلة ١٩٢٤ ـ ١٩٢٧ ، دانانی: د.عبدالفتاح على البوتانی، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٦٨ لاپەڕە).
٥٣) ساڵنامەی ئەكادیمیای كوردی ، ئامادەكردنی: پرۆفیسور د. وریا عومەر ئەمین . چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٥٦ لاپەڕە).
٥٤) مەمێ و زینێ، ئامادەكردنی: جاسمێ جەلیل، دوكتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ خستوویەتییە سەر نووسینی كوردیی عێراق و پێشەكیی بۆ نووسیوە و لێی كۆڵیوەتەوە، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٦٨ لاپەڕە).
٥٥) هەنگاوێك لەسەر ڕێگەی لێكۆڵینەوەی (دیوانی سالم)دا، محەممەدعەلی قەرەداغی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٨٠ لاپەڕە).
٥٦) كەرەسە بەتاڵەكان لە روانگەی تیۆری دەسەلات و بەستنەوە ((شێوەزاری كرمانجی سەروو))، نووسینی: ڤیان سلێمان حاجی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢١١ لاپەڕە).
٥٧) هێز و ئاواز لە دیالێكتی كوردیی ژووروودا، نوسینی: عەبدولوەهاب خالید موسا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٤٦ لاپەڕە).
٥٨) گەپنامەی مێرگولان، نوسینی: رەسوڵ دەروێش، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٧٦لاپەڕە).

٥٩) دۆخەکانی ژێرەوە لای فیلمۆرو هەندی لایەنی ڕستەسازیی کوردی، ئامادەکردنی: یوسف شەریف سەعید، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (١٣٤ لاپەڕە).
٦٠) هەندێ لایەنی ڕێزمانی دەسەڵات و بەستنەوە (GB) لەزمانی کوردیدا، ئامادەکردنی: د.سەباح ڕەشید قادر، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (١٧٢ لاپەڕە).
٦١) الحياة الاجتماعية للكورد بين القرنين (٤ - ٩هـ/١٠ - ١٥م)، دانانی: دکتۆرە فائزە محەمەد عزەت، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢٧٢ لاپەڕە).
٦٢) العلاقات الايرانية - السوفيتية ١٩٣٩ - ١٩٤٧، دانانی: نزار ايوب حسن الگولی، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢٩٠ لاپەڕە).
٦٣) بیبلیۆگرافیای کوردناسی لە سەرچاوە فەرەنسییەکاندا، د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٥٢٨).
٦٤) بیبلیۆگرافیای کوردناسی لە سەرچاوە ئینگلیزییەکاندا، د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٤٤٨).
٦٥) امير امراء كردستان (ابراهيم باشا الملی ١٨٤٥ - ١٩٠٨)، دانانی: أ. د. عبدالفتاح علی البوتانی - علی صالح الميرانی، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٦٠ لاپەڕە).
٦٦) دیوانا مەلا محەمەدێ سەیدا، بەهەڤکار: سەید جەلال نزامی، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٨٨ لاپەڕە).
٦٧) داستانی هەیاسی خاس و سوڵتان مەحموود، نووسینی: محەمەد ساڵح سەعید، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٣٢٦ لاپەڕە).
٦٨) کیمیای ژینگە، پیسبوونی ئاووهەوا، پ . د. عەزیز ئەحمەد ئەمین، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٦٠ لاپەڕە).
٦٩) گەشتنامەی پوژولا بۆ کوردستان ساڵی ١٨٣٧، وەرگێڕانی: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٩٨ لاپەڕە).
٧٠) ڕێزمانی کوردی، وەرگێڕانی: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم - هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٤٤ لاپەڕە).

٧١) بونیاتی زمان لەشیعری هاوچەرخی کوردیدا، دانانی: د. ئازاد ئەحمەد مەحموود، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (٢٥٨ لاپەڕە).
٧٢) الحركة الشيوعية في تقارير مديرية الامن العامة ١٩٥٩ ـ ١٩٦٢، نووسینی: د. عبدالفتاح علي البوتاني، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢٨٨ لاپەڕە).
٧٣) فەرهەنگی سۆفیانەی دیوانی (جزیری و مەحوی)، نووسینی: د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٣٦٠ لاپەڕەیە).
٧٤) چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا (١٩٩١ ـ ٢٠٠٥)، دانانی: ڕازاو ڕەشید صەبری، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٢١٢ لاپەڕە).
٧٥) هەولێر لە سەردەمی ئەتابەگیاندا، نووسینی: پ. د. موحسین موحەممەد حوسێن، عثمان علي قادر کردویە بە کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٤٧٣ لاپەڕە).
٧٦) هەورامان باشتر بناسین، نووسینی: محەمەد ڕەشیدی ئەمینی، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٩٦ لاپەڕە).
٧٧) فەرهەنگا کانی، نووسینی: محەمەد سالح پێندرۆیی (جگەر سۆز)، چاپخانەی سپیرێز – دهۆك، ساڵی ٢٠١٠ (٦٣٩ لاپەڕە).
٧٨) وشەنامە، نووسینی: جەمال حبیب الله (بێدار)، چاپخانەی سپیرێز– دهۆك، ساڵی ٢٠١٠ (١١٤٧) لاپەڕە).
٧٩) بیبلیۆگرافیای ئەکادیمیای کوردی، ئامادەکردنی لیژنەی بیبلیۆگرافیای ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی سپیرێز – دهۆك، ساڵی ٢٠١٠ (٤٠٠) لاپەڕە.
٨٠) ئاسوورییەکانی باشووری کوردستان، نووسینی د. عەبدوڵڵا غەفور، چاپخانەی سپیرێز – دهۆك، ساڵی ٢٠١٠ (٢٠٨) لاپەڕە.
٨١) جوگرافیای ئابووری نەفت لە کوردستاندا، چاپی سێیەم، نووسینی د. عەبدوڵڵا غەفور، چاپخانەی حاجی هاشم– هەولێر، ساڵی ٢٠١٠ (٣٠٥) لاپەڕە.
٨٢) فلسفة العشق الإلهي في شعر الجزيري، تأليف محمد امين دوسكي، الطبعة الثانية، مطبعة سپيرێز– دهۆك، سنة ٢٠١٠ (١٩٦) صفحة.

٨٣) فەرهەنگی کوردی – فەرەنسی، نووسەر: ئۆگست ژابا، بلاوکەرەوەی زانستی: فێردیناند یۆستی، وەرگێڕانی پێشەکی و دووبارە لەچاپدانەوەی: د.نەجاتی عەبدوللا، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠ (٥٠٥) لاپەڕە.

٨٤) فەرهەنگی ئابووری، دانانی: پ.ی.د. سەلاحەددین کاکۆ خۆشناو، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠ (٢٥٦لاپەڕە).

٨٥) الوسائل التعليمية ومعوقاتها في تدريس العلوم، رشيد فندي، مطبعة سپيرێز – دهوك، سنة ٢٠١٠ (١٣٠) صفحة.

٨٦) سایکۆلۆژی زمان

٨٧) الكُرد في مؤلفات المقريزي التاريخية – دراسة تحليلية، الدكتور فرهاد حاجي عبوش، مطبعة سبيريز– دهوك، سنة ٢٠١٠ (٤١٨) صفحة.

٨٨) من معالم الحياة الكردية في سوريا / تأليف ميديا عبدالمجيد محمود، مطبعة سپيرێز – دهوك ٢٠١٠، ٢١٦ صفحة.

٨٩) ئێل و ئویجاخێن کوردا ل کوردستانا ئیرانێ، وەرگێرانا مەسعود گولی، چاپخانا سپیرێز – دهۆک ٢٠١٠، ١٤٠ لاپەڕە.

٩٠) سمکوییێ شکاک و شۆڕەشا وی د بەلگەنامەیێن ئیرانیدا، ئامادەکرن و تویژاندن فاخر حەسەن گولی و وەرگێران و پێداچوون نزار ئەیوب گولی، چاپخانا سپیرێز – دهۆک ٢٠١٠، ٣٨٤ لاپەرە.

٩١) الفارقي ومنهجه من خلال كتابه تاريخ ميافارقين وآمد، تأليف سطظان محمد سعيد كوچر، مطبعة سپيرێز – دهۆك ٢٠١٠، ٣٠٨ صفحة.

٩٢) پەندی کوردی، نووسینی حەمید رەشاش، چاپخانەی سپیرێز – دهۆک ٢٠١٠، ٣٢٤ لاپەڕە.

٩٣) دو فەرهەنگێن ڤەهاندی نووبار و (مرصاد الأطفال) بەرهەڤکرنا تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپخانەی سپیرێز – دهۆک ٢٠١٠، ١١٢ لاپەرە.

٩٤) دو ڤەهینۆکێن کرمانجی د علمێ تەجویدێ دا، بەرهەڤکرنا تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپخانەی سپیرێز – دهۆک ٢٠١٠، ١٠٠ لاپەرە.

٩٥) لێکولێنەوەو ساغکردنەوەی بەشێك لە دیوانی موخلیس. د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان، چاپخانەی سپیرێز – دهۆک ٢٠١٠، ٣٢٤ لاپەرە.

٩٦) دیوانا نەفعی، ساخکرن و بەرهەڤکرن تەحسین ئیبراهیم دۆسکی و مەسعود خالد گولی، چاپخانا سپیریز/ دهۆك ٢٠١٠، ٢٦٠ لاپەرە.
٩٧) بنیاتی جۆرەکانی ڕووداو لە ڕۆمانی کوردی باشووری کوردستان، نووسینی ڕێزان عوسمان (خاڵە دێوە)، چاپخانەی سپیریز/ دهۆك ٢٠١٠، ٢٧٦ لاپەرە.
٩٨) تورك لە بولگارستان، کورد لە تورکیا، نووسینی، عەزیز نەسین، وەرگێران و ئامادە کردنی، بەکر شوانی و سیروان ڕەحیم، چاپخانەی حاجی هاشم/ هەولێر ٢٠١٠، ١٤٠ لاپەرە.
٩٩) الدولة الأيوبية وفق نظرية الدولة لابن خلدون، تأليف: د. حكيم عبدالرحمن البابيرى، مطبعة، حاجى هاشم/ أربيل ٢٠١٠ ، ٣٢٠ صفحة.
١٠٠) فەرهەنگی پزیشکی، دانانی د. جەمال ڕەشید، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠١٠، بەرگی یەکەم ٨٤٠ لاپەرە.
١٠١) فەرهەنگی پزیشکی، دانانی د. جەمال ڕەشید، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠١٠، بەرگی دووەم ٧٩٦ لاپەرە.
١٠٢) فەرهەنگی پزیشکی ، دانانی د. جەمال ڕەشید، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠١٠، بەرگی سێیەم ٦٨٠ لاپەرە.
١٠٣) ڕاسپاردەکانی کۆنفرانسی بەرەو ڕێنووسێکی یەکگرتووی کوردی، ئامادەکردنی: لیژنەی زاراوە لەئەکادیمیای کوردی، هەولێر ساڵی ٢٠١٠، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، (٦٤) لاپەڕە.
١٠٤) ڕۆژنامەنووسی پڕۆفیشناڵ و ئیتیکی ڕۆژنامەوانی، نووسینی: محەمەد ساڵح پێندرۆیی (جگەرسۆز)، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ٢٠١٠، (١٨٤) لاپەڕە.
١٠٥) ڕەوتی نوێکردنەوەی شیعری کوردی لە باشووری کوردستان لەساڵانی (١٩٨٠–١٩٩١) دا، نووسینی : د. حوسێن غازی کاك ئەمین گەلاڵەیی، چاپخانەی حاجی هاشم– هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٢٣٥) لاپەڕە.
١٠٦) فەرهەنگی میدیا (کوردی–کوردی)، بەرگی یەکەم، نووسینی: د.ئەوڕەحمانی حاجی مارف، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٢٨٩) لاپەڕە.
١٠٧) لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، نووسینی: د.ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١١، (٤٢٥) لاپەڕە.

١٠٨) فەرهەنگی زاراوەکانی ئاو، نووسینی: ناهیدە تاڵەبانی – د.خالید بەرزنجی – فەیروز حەسەن عەزیز، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١١، (٤٢٨) لاپەرە.

١٠٩) مذكرات دولة الرئيس حسني بك البرازي رئيس الوزراء السوري الأسبق (١٨٩٥–١٩٧٥) تقديم: الدكتور عبدالفتاح علي البوتاني، مراجعة الهوامش: علي صالح الميراني، مطبعة الحاج هاشم – اربيل ، سنة ٢٠١١، (١٢٤) صفحة.

١١٠) عەقیدە نامەیێن کرمانجی، کۆمکرن و بەرهەڤکرن: تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١١، (٤٢٥) لاپەرە.

١١١) المعجم التاريخي لإمارة بهدينان، تأليف: الدكتور عماد عبدالسلام رؤوف، مطبعة الحاج هاشم – اربيل، سنة ٢٠١١، (٤٢٣) صفحة.

١١٢) ما مِنْ مكانٍ نختبئُ فيه، مذكرات ممرضة بريطانية في العراق ١٩٥٤–١٩٩١، تأليف: سوزان فرانكس و أندرية كروفس، ترجمة: ابتسام نعيم الرومي، مطبعة الحاج هاشم – اربيل، سنة ٢٠١١، (٢٩٥) صفحة.

113) Aspects of the Verbal Construction in Kurdish, Auther : Dr. Waria Omar Amin, Printed in : Haji Hashim Printing House, Erbil- 2011, (179) page.

١١٤) بیرەوەرییەکانی عەلی ئەکبەرخانی سەنجاوی سەردار موقتەدر، ساغکردنەوەی: دکتۆر کەریمی سەنجاوی، وەرگێرانی : دکتۆر حەسەن جاف، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١١، (٦٨٧) لاپەرە.

١١٥) شیعری شانۆیی لە ئەدەبی کوردیدا (باشووری کوردستان ١٩٢٥ – ١٩٦١)، نووسەر: عەبدوڵڵا رەحمان عەولڵا، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١١، (٦٩٥) لاپەرە.

١١٦) شواهد المقبرة السلطانية في العمادية (دراسة تاريخية – أثرية)، المؤلف: الدكتور عماد عبد السلام رؤوف – الدكتورة نرمين علي محمد أمين، مطبعة الحاج هاشم – اربيل، سنة ٢٠١١، (١١٤) صفحة.

١١٧) تقسيمات كيشورى در شرق كردستان، گردآورند: دكتر عبدالله غفور، چاپ دوم، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، ساڵی ٢٠١١، (٤٤٨) لاپەرە.

١١٨) الكورد في جيش الدولة المملوكية البحرية، المؤلف: عزت سليمان حسين، مطبعة الحاج هاشم – اربيل، سنة ٢٠١١، (٢٠٠) صفحة.
١١٩) قصائد كردية مترجمة ومقالات نقدية، ترجمة وتقديم: كمال حسين غمبار، مطبعة الحاج هاشم – اربيل، سنة ٢٠١١، (٤٢٤) صفحة.
١٢٠) ئێزدیاتی (جڤاك، سەمبۆل، ریتووەل و میت)، نووسەر: د. خانا ئۆمەرخالی، چاپی دووەم، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر ساڵی ٢٠١١، (١٩٨) لاپەڕە.